



T.C.

HİTİT ÜNİVERSİTESİ

LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

**KADINLARIN DİNİ SOSYALLEŞME SÜRECİNDE KUR'AN
KURSLARININ ROLÜ (KIRIKKALE ÖRNEĞİ)**

Yüksek Lisans Tezi

Serap YARDIMCI

Çorum - 2022

**KADINLARIN DİNİ SOSYALLEŞME SÜRECİNDE KUR'AN
KURSLARININ ROLÜ (KIRIKKALE ÖRNEĞİ)**

Serap YARDIMCI

**Lisansüstü Eğitim Enstitüsü
Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı**

Yüksek Lisans Tezi

**TEZ DANIşMANI
Prof. Dr. Yakup OőTU**

orum 2022

Serap YARDIMCI tarafından hazırlanan “Kadınların Dini Sosyalleşme Sürecinde Kur’an Kurslarının Rolü (Kırıkkale Örneği)” adlı tez çalışması 18/03/2022 tarihinde aşağıdaki jüri üyeleri tarafından oy birliği ile Hitit Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalında Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Dr. Öğr. Üyesi Abdulhamit BUDAK (Başkan)

.....

Prof. Dr. Yakup ÇOŞTU (Danışman)

.....

Dr. Öğr. Üyesi Ahmet KOÇ

.....

Hitit Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Yönetim Kurulunun 21/03/2022 tarih ve 2200021036 sayılı kararı ile Serap YARDIMCI’nın Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalında Yüksek Lisans derecesi alması onanmıştır.

(İmza)

Prof. Dr. Muhammed Asıf YOLDAŞ

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Müdürü

TEZ BİLDİRİMİ

Tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada bana ait olmayan her türlü ifade ve bilginin kaynağına eksiksiz atıf yapıldığını beyan ederim.

(İmza)

Serap YARDIMCI

KADINLARIN DİNİ SOSYALLEŞME SÜRECİNDE KUR’AN KURSLARININ ROLÜ
(KIRIKKALE ÖRNEĞİ)

Serap YARDIMCI

ORCID:0000-0002-9706-7732

HİTİT ÜNİVERSİTESİ

LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

Yüksek Lisans Tezi

Mart 2022

ÖZET

Bu çalışmada Kırıkkale İl Müftülüğüne bağlı 12 Kur’an kursuna devam eden, yaşları 33 ile 60 arasında değişen 24 katılımcı ile görüşme yapılarak Kur’an kurslarının yetişkin bayanların dini sosyalleşmesine olan katkıları ortaya konulmuştur. Nitel araştırma tekniği ile toplanan veriler üzerinden gerçekleştirilen içerik analizi sonucuna göre, Kur’an kurslarının din eğitimi hizmetinin verildiği bir yaygın eğitim merkezi olmasının yanı sıra; yetişkin bayanlar için manevi doyum merkezi, ailevi, dini ve psikolojik sorunlara çözüm aranan ve fiili olarak danışmanlık hizmetlerinin alındığı, dini içerikli sosyalleşme alanlarının oluşturulması ve buna yönelik uygulamaların yapıldığı dini sosyalleşme merkezi olarak çok yönlü bir kurum olduğu ortaya çıkmıştır.

Kur’an kurslarının yüklendiği temel misyonlar açısından dini sosyalleşme; dini, milli ve manevi içeriklerle bütünleştirilmiş toplu ibadetler ve sosyal faaliyetler bünyesinde gerçekleşmektedir. Sunulan bu hizmetler sosyal algıları yüksek, toplumla bütünleşen, kendini ve çevresini doğru davranış biçimleriyle değiştirebilen ve geliştirebilen bireyler yetişmesine katkı sağlamaktadır. Diyanet İşleri Başkanlığının (DİB) “İhtiyaç Odaklı Din Eğitimi” kapsamında ön plana çıkan ve Kur’an kurslarının temel amaçları arasında yer alan kazanımların katılımcılar tarafından edinildiği saptanmıştır. Bunlar sağlıklı bir dini ve ahlaki gelişim gösterme, kendisine ve çevresine karşı inanç, ibadet ve ahlak bütünlüğü çerçevesinde davranmanın önemini fark etme, İslam ahlakını yansıtan güzel davranışlar sergileme gibi tutumlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Kur’an kursları, yaş, eğitim ve sosyo-ekonomik açıdan birbirinden farklı yetişkin kadınların; farklı sosyal çevrelerde, dini içeriklerden beslenmiş

kaliteli zaman dilimleri geçirmesi açısından da dini sosyalleşme sürecinin vazgeçilmez bir parçası olmuştur.

Anahtar Kavramlar: Din ve Toplum, Sosyalleşme, Kur'an Kursları, Dini Sosyalleşme, Kırıkkale

Bilim Kodu: 60204



THE ROLE OF QURAN COURSES IN THE PROCESS OF RELIGIOUS SOCIALIZATION OF WOMEN (The CASE of KIRIKKALE)

Serap YARDIMCI

ORCID: 0000-0002-9706-7732

HITIT UNIVERSITY

GRADUATE SCHOOL

Master of Science Thesis

March 2022

ABSTRACT

In this study, the contribution of the Qur'an Courses to the religious socialization of adult women was revealed by interviewing 24 participants aged between 33 and 60 who attend 12 Qur'an Courses affiliated to Kırıkkale Provincial Mufti. According to the results of the content analysis carried out on the data collected with the qualitative research technique, besides the Qur'an Courses being a non-formal education center where religious education services are provided; The spiritual satisfaction center for adult women has revealed that it is a multi-faceted institution where solutions are sought for family, religious and psychological problems and where counseling services are received.

Religious socialization in terms of the basic missions undertaken by the Qur'an Courses; It takes place within the body of collective worship and social activities integrated with religious, national and spiritual contents. These services contribute to the training of individuals who have high social perceptions, integrate with the society, change and develop themselves and their environment with the right behavior patterns. It has been determined that the gains that come to the fore within the scope of "Needs-Focused Religious Education" of the Presidency of Religious Affairs (DIB) and which are among the main objectives of the Qur'an Courses are acquired by the participants. It has been seen those attitudes such as showing a healthy religious and moral development, recognizing the importance of behaving towards oneself and others within the framework of belief, worship and moral integrity, and exhibiting good behaviors reflecting Islamic morality. Qur'an Courses have been an indispensable part of the religious socialization process in terms of adult women's spending quality time in different social environments nourished by religious content.

Key Terms: Religion and Society, Socialization, Qur'an Courses, Religious Socialization, Kırıkkale

Science Code: 60204



TEŞEKKÜR

Bu çalışmada değerli bilgileri, yapıcı eleştirileri, sabrı ve itinaıyla yaptığı düzeltmeleri ile çalışmamı sonlandırmamda bana destek olan değerli danışmanım Prof. Dr. Yakup ÇOŞTU'ya ve aynı özveri ile çalışmam boyunca yanımda olan kuzenim Tuğba YILDIRIM'a şükranlarımı sunarım. Tez savunmama katılarak önemli değerlendirmelerde bulunan Dr. Öğrt. Üyesi Abdulhamit BUDAK hocama ve Dr. Öğrt. Üyesi Ahmet KOÇ hocama teşekkür ederim. Ayrıca araştırmaya katılmayı kabul ederek görüşme sorularını cevaplayan tüm Kur'an kursu öğrencilerine ve onlara ulaşmada bana yardımcı olan Kur'an kursu öğreticilerine teşekkürü bir borç bilirim.

Serap YARDIMCI

İÇİNDEKİLER

ÖZET	iv
ABSTRACT.....	v
TEŞEKKÜR.....	viii
İÇİNDEKİLER.....	ix
TABLolar DİZİNİ	xiii
ŞEKİLLER DİZİNİ.....	xiii
SİMGELER VE KISALTMALAR	xiv
GİRİŞ.....	14

1.BÖLÜM

SOSYALLEŞME VE DİN

1.1. Din ve Toplum.....	17
1.1.1. Din	17
1.1.2. Din ve Toplum İlişkisi.....	18
1.2. Dini Sosyalleşme	21
1.2.1. Dini Sosyalleşme Süreci (Aşamaları)	23
1.2.1.1. Çocukluk ve Dini Sosyalleşme Evresi	25
1.2.1.2. Gençlik/Ergenlik ve Dini Sosyalleşme Evresi	27
1.2.1.3. Yetişkinlik ve Dini Sosyalleşme Evresi	28
1.2.2. Dini Sosyalleşmeyi Etkileyen Faktörler	30
1.2.2.1. Aile.....	30
1.2.2.2 Eğitim	32
1.2.2.3. Toplumsal Çevre	34
1.2.2.4. Kitle İletişim Araçları.....	35
1.3. Kur'an Kursları	37
1.3.1. Kur'an Kurslarının Oluşum Süreci ve Gelişimi.....	38
1.3.2. Kur'an Kurslarının Görev ve Amaçları	41

1.3.3. Kur'an Kurslarının Fonksiyonları (İşlevleri)	43
1.3.4. Kur'an Kurslarında Uygulanan Öğretim Programı.....	44

2. BÖLÜM

BULGULAR VE TARTIŞMA

2.1. Katılımcılara Ait Demografik Bilgiler	46
2.2. Kadın Kursiyerlerin Kur'an Kurslarına Katılım Amaçları.....	47
2.2.1. Kur'an ve Din Eğitimi Hizmeti Almak.....	47
2.2.2. Sosyalleşmek ve Yeni Ortam Kazanmak.....	48
2.2.3. Kaliteli Zaman.....	48
2.3. Kur'an Kurslarının Toplumsal Fonksiyonları	50
2.3.1. Psikolojik Fonksiyon.....	50
2.3.2. Sosyal Fonksiyon.....	51
2.3.3. Din Eğitimi Fonksiyonu	52
2.4. Kur'an Kurslarının Dini Sosyalleşme Sürecine Etkileri	53
2.4.1. Kur'an Kurslarının Dini Bilgilerin Geliştirilmesi ve İbadetlere olan Katkısı	53
2.4.1.1. Kur'an-ı Kerim Açısından.....	54
2.4.1.2. İbadetler açısından	54
2.5. Milli ve Manevi Değerlere Katkıları	56
2.5.1. Manevi Değerler	56
2.5.2. Dini ve Milli Değerler.....	62
2.6. Aile ve Yakın Çevre ile İlişkilere Katkıları	65
2.6.1. Aileye Etkileri	66
2.6.2. Yakın Çevreye Etkileri.....	67
2.7. Sosyalleşmeye Katkıları	70
2.7.1. Kur'an Kurslarının Oluşturduğu Sosyalleşme Alanları	70
2.7.2. Sosyal Çevre Edinimi, Sosyalleşme.....	73
2.8. Zamanı Planlama ve Kaliteli Vakit Geçirmeye Katkıları	76

2.9. Ruhsal- Manevi Doyumun Sağlanması.....	78
2.10. Çokkültürlü Ortamlara Sağlanan Katkılar	82
2.11. Kur'an Kursu Öğreticilerinin Toplumsal Katkısı.....	83
2.11.1. Manevi Danışmanlık.....	83
2.11.2. Aile Danışmanlığı	85
2.12. Dini Sosyalleşmede Medya Araçlarının Etkisi.....	89
2.13. Değerlendirme ve Talepler	90
2.13.1. Memnuniyetler.....	90
2.13.2. Beklentilerin Karşıllanması.....	92
2.13.3. Talepler	93
2.13.4. Eski Düzenlemeler ile Karşılaştırma	97
SONUÇ	98
KAYNAKÇA.....	105
EKLER.....	111
EK-1.	112
EK-2.	114
EK-3.	115
EK-4.	116
EK-5.	117
EK-6.	118

TABLÖLAR DİZİNİ

Tablo	Sayfa
Tablo 1.1. Kur'an Kursu Sayısı, Kursiyer Cinsiyet ve Yaş Grubu Dağılımı İstatistikleri.....	40
Tablo 1.2. Katılımcılara Ait Demografik Bilgiler.....	116
Tablo 1.3. 2019-2020 Yılına Ait Kırıkkale İl Müftülüğü'ne Bağlı Kuran Kursları ile İlgili Genel Bilgiler.....	117



ŞEKİLLER DİZİNİ

Şekil	Sayfa
Şekil 2.1. Kadın Kursiyerlerin Kur'an Kurslarına Katılım Amaçları	46
Şekil 2.2.Kur'an Kurslarının Toplumsal Fonksiyonları	49
Şekil 2.3.Kur'an Kurslarının Dini Bilgilerin Geliştirilmesi ve İbadetlere olan Katkısı	53
Şekil 2.4.Kur'an kurslarının Manevi Değerlere Katkıları.....	55
Şekil 2.5.Kur'an Kurslarının Dini ve Milli Değerlere katkıları	61
Şekil 2.6.Kur'an Kurslarının Aile İlişkilerine Olan Katkıları	65
Şekil 2.7. Kur'an Kurslarının Yakın Çevre ile Olan İlişkilere Katkıları	66
Şekil 2.8. Kur'an Kurslarının Oluşturduğu Sosyalleşme Alanları	69
Şekil 2.9.Kur'an Kurslarının Zamanı Planlama ve Kaliteli Vakit Geçirmeye Katkıları.....	75
Şekil 2.10.Kur'an Kurslarının Ruhsal- Manevi Doyumun Sağlanmasına Katkısı	78

SİMGELER VE KISALTMALAR

Kısaltmalar

DİB	Diyanet İşleri Başkanlığı
Bkz.	Bakınız
çev.	Çeviren
ed.	Editör
TDV	Türkiye Diyanet Vakfı
vd.	Ve diğeri/diğerleri

GİRİŞ

Sosyalleşme bireyin, doğumundan ölümüne kadar hayat boyu devam eden bir süreçtir. Bu süreçte sosyalleşmeyi sağlayan en önemli kurumların biri de dindir. Din insanları aynı amaç etrafında birleştirirken dini pratikler vasıtasıyla oluşan sosyalleşme ortamları da bu süreçte ayrıca önem kazanmaktadır. Bu ortamlarda meydana gelen dini pratikler, faaliyetler, organizasyonlar bir taraftan toplumsal bütünlüğün oluşmasına katkı sağlarken diğer yandan bireylerin zamanlarını kaliteli geçirmesine olanak sağlar.

Din ve toplum karşılıklı etkileşim içerisinde olan sosyal bir olgudur. Dini sosyalleşme ise sosyalleşme süreci içerisinde gerçekleşen, bireyin toplumun dini norm ve kaidelerini, inanç ve uygulamalarını benimsediği ve içselleştirdiği bir süreç olarak tarif edilmektedir. Din bireysel olduğu kadar toplumun çeşitli kurumsal yapıları ile de yakın ilişki içerisinde olmaktadır. İslam'ın geldiği ilk yıllardan itibaren tarih boyunca Kur'an-ı Kerim ve İslam dini esaslarının eğitimi önemli olmuş, dini eğitim yapan kurumlar toplum tarafından ilgi görmüştür. Yaygın bir din eğitimi kurumu olan Kur'an kursları fertlerin dini davranışlarında, düşüncelerinde etkileyici olmakla birlikte, bireysel ve toplumsal dayanışmayı, birlik-beraberliği ve sosyalleşmeyi sağlayan önemli bir yapı olarak önceliğini korumuştur. Bir topluluğun toplum olma bilincine varma sürecinde dini, maddi ve manevi unsurların benimsenmesi, aktarılması ve yaşatılması açısından Kur'an kursları dini sosyalleşme alanlarıdır. Kadınlara yönelik açılan Kur'an kursları, Diyanet İşleri Başkanlığına bağlı olarak eğitim faaliyeti yürüten, dini eğitimin yanında kursa katılan kadınların sosyalleşmesine ve bu minvalde dini sosyalleşmeye önemli katkı sağlayan kurumlardır.

Kur'an kursları eğitim hizmetinin yanı sıra, sosyalleştirme, psikolojik ve aile danışmanlığı gibi işlevleri de yerine getirmektedir. Ülkemizde Kur'an kursları her yaş grubundan, her meslek

ve etnik gruptan kimselere eğitim vermekle birlikte, bireye sosyal bir ortam sağlamakta aynı zamanda aile ve toplum hayatında dinin gereklerinin yapılmasında rehberlik yapmaktadır.

Kur'an kursları kadınlara yaşadıkları ev ortamlarının haricinde, din eğitimi ve sosyalleşme alanlarının birleştirilmesiyle oluşan dini sosyalleşme ortamları sunan bir hizmet alanına sahiptir. Aynı zamanda fiili olarak danışmanlık hizmetlerinin yürütüldüğü bu ortamlar; mutlu, manevi açıdan doyuma ulaşmış, kendini gerçekleştirmiş eğitilmiş ve donanımlı kadınların yetiştirilmesine önemli katkı sağlar. Kadınların dini sosyalleşme sürecinde Kur'an kursları; sunduğu toplu ibadet ve etkinliklerle birlik ve beraberliği sağlarken, psikolojik ve ruhsal doyumun sağlanmasında da önemli fonksiyonlar yüklenmiştir.

Bu çalışma ile Kur'an kurslarının, kadınların dini eğitimi konusunda yüklendiği misyonların yanında, dini sosyalleşmeleri açısından da önemli katkıların olduğunu ortaya koymak amaçlanmıştır. Kırıkkale İl Müftülüğüne bağlı 12 Kur'an kursuna devam eden bayanlardan seçilen çalışma grubu üzerinden elde edilen veriler çerçevesinde, dini sosyalleşmenin nasıl gerçekleştiği ve kursların bu anlamdaki katkıları belirlenmeye çalışılmıştır. Bu çalışmayla Kur'an kurslarının kadının dini sosyalleşme sürecindeki rolünün bireysel ve toplumsal olarak önemi, cemaatle yapılan ibadetlerle, sosyal aktivitelerle, psikolojik ve sosyal yönden kadınların tüm yaşantısına olan katkısı incelenmiştir.

Bu çalışma iki temel bölüm üzerinde şekillenmiştir. Araştırmanın metodolojisine yer verilen giriş bölümünde araştırmanın konusu, amacı, önemi, uygulanan yöntem ve çalışma grubu hakkında bilgiler verilmiştir. Çalışmanın dayandırıldığı teorik kısım ise birinci bölüm olarak verilmiş olup; sosyalleşme, din, din ve toplum ilişkisi, dini sosyalleşme, dini sosyalleşme süreçleri ve bunları etkileyen faktörler hakkında teorik tartışma yapılmıştır. Çalışmanın bu bölümünün devamında Müslüman bir toplumda dini eğitim veren Kur'an kurslarının ne anlama geldiği, tarihi, kurumsal gelişimi ve aynı zamanda İslam'ın ilk yıllarından ve Hz. Peygamber döneminden günümüze kadar olan dönem itibarıyla Kur'an eğitim/öğretimi adına hizmet veren kurumlar hakkında kısa bir değerlendirmede bulunulmuş; Kur'an kurslarının fonksiyonları, uygulanan eğitim ve öğretim programları incelenmiştir. Çalışmanın ikinci bölümünde ise katılımcılarla yapılan görüşmeler sonucunda elde edilen veriler değerlendirmeye alınmış, çıkan kodlar çerçevesinde temalar oluşturulmuş ve analiz edilmiştir. Araştırmadan elde edilen bulgulardan yola çıkılarak oluşturulan sonuç bölümünde genel bir değerlendirme yapılmış, tespit edilen eksikliklerin giderilmesine yönelik önerilerde bulunulmuştur.

A. Araştırmanın Konusu

Türkiye'de önemli bir yaygın din eğitim kurumu olan Kur'an kursları, yetişkin kadın öğrenciler için manevi doyum merkezi; dini, psikolojik ve ailevi sorunlarını paylaştıkları ve fiili olarak danışmanlık hizmeti aldıkları bir kurum olarak görülürken, aynı zamanda İslam dininin temel ilkeleri olan inanç, ibadet ve ahlak ile ilgili bilgilerin verildiği, ayrıca

katılımcılara sunduğu sosyalleşme ortamları ile yetişkinlerin hayatında yeni kapılar aralayan kurumlardır.¹

Değişen ve gelişen dünyada toplumlar da aynı oranda gelişime ve değişime tabi olmakta, din de buna paralel olarak temel ilkeler sabit kalmak kaydıyla değişim ve dönüşüme uğramaktadır. Diyanet İşleri Başkanlığına bağlı Kur'an kursları da bu değişim ve ihtiyaçların farkında olup bu doğrultuda düzenlemeler yapmaktadır. Bu çerçevede sadece dini eğitimin yeterli olmadığını, bunun yanında sosyal, psikolojik ve manevi ihtiyaçların da giderilmesi gerektiği konusunda farkındalık yaratmak amaçlanmaktadır. Sosyalleşme sürecinde bu kurslar kaliteli sosyal ilişkilerin kurulduğu ve sürdürüldüğü yerler olarak görülmektedir.

Kur'an kursları dini sosyalleşme sürecinde aileden sonra önemli bir yere sahiptir. Bu anlamda Kur'an kursları dini sosyalleşme mekânı olarak işlev görmektedir. Kurslarda birlikte namaz kılınmakta, Kur'an okunmakta, kutsal gün ve gecelerde program düzenleyerek bir araya gelinip cemaat şeklinde ibadetler yapılmakta böylece dini anlamda sosyalleşme gerçekleşmektedir.

Kadınların kursa gelme nedenlerini; dinin temel konuları olan inanç, ibadet ve ahlak gibi alanlarda bilgi sahibi olmak, dini pratikler noktasında yanlış olarak bildiklerini düzeltmek ve aynı zamanda namaz duası ve sureleri başta olmak üzere Kur'an'dan bazı kısımları ezberlemek ve manasını öğrenmek şeklinde sıralayabiliriz. Bunların yanı sıra yetişkin kadınlar kursları, belirli ölçüde ibadet mekânı olarak görmekte, kursları ibadet duygusuyla ve dini sosyalleşme beklentisiyle tercih etmektedirler. Kur'an kurslarında verilen eğitimin yansımaları katılımcıların gündelik hayatlarında, kılık kıyafetlerinde, girmek istedikleri sosyal ortamların tercihinine kadar uzanabilmektedir.²

Kur'an kurslarında verilen eğitim, öğrencilerin dini yaşayış tarzlarında ve ruh sağlıklarında etkili olurken aynı zamanda kurslar, öğrencilerin dindarlıklarına da olumlu katkılar sağlamaktadır. Bundan dolayı öğrencilerin dine olan ilgileri kursla birlikte daha da artmaktadır.³ Yetişkin kadınlar vaktini kıymetlendirmek ve dini faaliyetlerde arkadaş gruplarıyla birlikte olmak amacıyla bir araya gelmektedirler. Ev hanımı veya emekli olup evde boş zamanı olan bayanlar bu zaman dilimlerini değerlendirmek ve psikolojik olarak kendilerini rahatlatmak için Kur'an kurslarına yönelebilmektedirler.

Kur'an kurslarındaki eğitimin, bir program ve zaman dahilinde yapılması, kursa devam eden bireylerin, hayatlarını rastgele yaşamak yerine, belli bir plan ve program çerçevesinde yaşamasına ve kaliteli zaman dilimi kavramının oluşmasına da katkı sağlamaktadır. Kur'an kurslarına gelen kadınların boş zamanlarını dini ibadet ve eylemler yaparak geçirmelerinden

¹ Abdullah İnce, "Kur'an Kursu Öğreticisi Görüşlerine göre Kur'an Kurslarının Dinî sosyalleşmeye Katkıları", *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Diyanet İlmi Dergisi* 53/2 (Nisan-Mayıs-Haziran 2017), 154.

² İnce, "Kur'an Kursu Öğreticisi Görüşlerine göre Kur'an Kurslarının Dinî sosyalleşmeye Katkıları", 160-161.

³ Abdullah İnce, *Türkiye'de Yetişkin Kadınlara Yönelik Kur'an Kursları Politika ve Uygulama Önerileri*, (Seta, Sayı 254 2018), 14.

dolayı boş zamanı değerlendirme kadınlar için anlamlı hale gelmektedir. Özellikle ev hanımları kursları sosyalleşme aracı olarak görmekte, dini eğitimin yanı sıra bazı kurum ve kuruluşlara yardım faaliyetlerinde bulunmak için çalışmaktadırlar.

Kadınların dini sosyalleşme sürecinde, Kur'an kurslarının önemli katkıları olmaktadır. Kurslara devam eden kadınların insanlarla ve toplumla olan sosyal ilişkilerinde bariz bir değişimin olduğu ve bu değişime uyum sağladıkları gözlenmektedir. Kurslarda kadınların genelde kendilerine yakın bir sosyal statüye sahip olan kadınlarla yakınlaşmaları, onların kursa uyum sürecinde ve kursa devam etme noktasında olumlu katkı sağlamaktadır.

Yaygın din eğitimi veren Kur'an kursları, topluma dini bilgilerin verilmesi, ibadetlerin usulüne uygun yapılmasını sağlamanın yanı sıra, dini ve milli değerlerin önemini vurgulayan, fedakârlık ve hoşgörü gibi meziyetleri bireye kazandıran sosyal bir kurum olması gibi özelliklere de sahiptir.⁴

İnce, yetişkin kadınları Kur'an kursuna yönelten nedenler içerisinde önemli bir etkenin de kursiyerlerin dini, psikolojik ve aile içi yaşamış oldukları sorunlar olduğunu ifade etmektedir.⁵ Kaliteli sosyal ilişkiler fertlerin toplumsal hayatta başarısını etkileyen önemli bir faktördür. Kaliteli sosyal ilişkilerle, sosyal bir varlık olan insan yalnızlık duygusundan kurtulmaktadır. Bu noktada Kur'an kursları katılımcılara sosyalleşme ve yeni çevre edinme imkânı sunarak önemli bir katkı sağlamaktadır.

Bu araştırmanın evreni ve çalışma grubu açısından bakıldığında, Kırıkkale İl merkezinde 1950' li yıllarda ilk olarak Nur Camii yanında (şimdiki müftülük binasının olduğu yerde) gündüzlü olarak erkek Kur'an kursu, kadınlar için ise 1986 yılında Çalılıöz Kur'an Kursu gündüzlü olarak açılmıştır.⁶ Sonraki yıllarda mahallelerde uygun mekanlar bulundukça Kur'an kursları açılmaya devam etmiş ve 2019-2020 yılı itibari ile Kırıkkale İl Müftülüğüne bağlı 74 Kur'an kursunun faaliyet gösterdiği tesbit edilmiştir.⁷

Bu çalışmada "Kırıkkale ili örneğinde Kur'an kurslarının, Kur'an kurslarına devam eden yetişkin kadın öğrencilerin dini sosyalleşme sürecine katkıları nelerdir?" sorusuna yanıt aranmaya çalışılmıştır. Çalışmanın temel problemi açısından ortaya konulacak bu konu dahilinde bazı alt problemler de belirlenmiştir. Bu bağlamda DİB Eğitim Hizmetleri Genel Müdürlüğü, Program Geliştirme Daire Başkanlığınca 2019 yılında hazırlanan "İhtiyaç Odaklı Kur'an Kursları Öğretim Programları"⁸ stratejik planda oluşturulan hedefleri temel alınarak alt problemler oluşturulmuştur:

⁴ Mehmet Bulut, "Yaygın Din Eğitimi", *Diyanet İlmî Dergi* 29/3 (Temmuz-Ağustos 1993), 4.

⁵ İnce, "Türkiye'de Yetişkin Kadınlara Yönelik Kur'an Kursları Politika ve Uygulama Önerileri", 14.

⁶ Kırıkkale İl Müftülüğü Arşivi.

⁷ Bkz. Ek-4. Tablo 1.2. 2019-2020 Yılına Ait Kırıkkale İl Müftülüğü'ne Bağlı Kur'an Kursları ile İlgili Genel Bilgiler.

⁸ Diyanet İşleri Başkanlığı (DİB), "Eğitim Hizmetleri Genel Müdürlüğü", Program Geliştirme Daire Başkanlığı, İhtiyaç Odaklı Kur'an Kursları Öğretim Programı 2019 (Erişim 13 Ocak 2022).

Kur'an kursları dini sosyalleşme açısından sahadaki uygulamalar çerçevesinde Kur'an kurslarına devam eden kadın katılımcıların;

- Sağlıklı bir dini ve ahlaki gelişim göstermelerine katkıları nelerdir?
- Kendisine ve çevresine karşı inanç, ibadet ve ahlak bütünlüğü çerçevesinde davranmanın önemini fark etmelerine katkıları nelerdir?
- İslam ahlakını yansıtan güzel davranışlar sergilemelerine nasıl katkı sağlamıştır?
- Milli birlik ve beraberlik duygusunu geliştirmek, temel ahlaki ilkeler çerçevesinde iyiye, güzele ve doğruya yöneltmek ve aynı zamanda toplumsal sosyalizasyonu sağlamaya⁹ katkıları nelerdir?

Bu kapsamda araştırmamızda dini sosyalleşme sürecinde Kur'an kurslarının ortaya koyduğu tüm hizmetler açısından kadınların dini sosyalleşmesini etkileyen unsurlar incelenerek ortaya konulacaktır.

B. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Yetişkin kadınlara yönelik Kur'an kursları, dini bilgilerin öğrenilmesinde merkez statüsünü taşımasının yanı sıra, kadınların sosyalleşme ihtiyacına da cevap veren en önemli kurumlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu çalışmayla Kırıkkale İl Müftülüğüne bağlı Kur'an kurslarının kadınların dini sosyalleşmesi üzerindeki etkilerinin, bizzat yaşantı yoluyla bu durumu gözlemleyen ve dini sosyalleşmenin unsuru olan yetişkin bayan Kur'an kursu öğrencilerinin görüşleri bağlamında ortaya konulması hedeflenmektedir.

Kur'an kursları, dini eğitim yanında yetişkin kadın bireylere sosyalleşme imkânı sunmaktadır. Bu nedenle dini sosyalleşme mekânı olan Kur'an kurslarının, Kur'an kursuna devam eden kadın öğrenciler tarafından nasıl değerlendirildiği, dini sosyalleşmenin nasıl gerçekleştiği, öğrenciler için ne anlam ifade ettiği analiz edilecektir. Bu doğrultuda Kur'an kurslarının; sosyal anlamda toplumsal bütünleşmeyi, birlik ve beraberliği sağlarken vermiş olduğu dini eğitim bünyesindeki toplu ibadet ve etkinliklerle, sosyal organizasyonlarla bireye dini ve manevi değerleri öğreterek sağlıklı bir toplum için gerekli psikolojik ve ruhsal doyumun sağlanmasındaki işlevselliğinin ortaya çıkarılması amaçlanmıştır. Bu çalışmayla, Kur'an kurslarının kadının dini sosyalleşme sürecindeki rolünün bireysel ve toplumsal olarak öneminin ortaya konulması hedeflenmiştir. Aynı zamanda cemaatle yapılan ibadetlerin, sosyal aktivitelerin, psikolojik ve sosyal yönden kadının dini yaşantısına olan katkılarının belirlenmesi amaçlanmıştır.

Kur'an kursu, yetişkin kadın öğrenciler için manevi doyum merkezi, dini, psikolojik ve ailevi sorunlarını paylaştıkları ve fiili olarak danışmanlık hizmeti aldıkları bir kurum olarak görülmektedir. Sosyalleşme sürecinin bir parçası olan din unsuru, dini emir ve ahlaki

⁹ Diyanet İşleri Başkanlığı (DİB), "Hukuk Müşavirliği", Kur'an Eğitim ve Öğretimine Yönelik Kurslar ile Öğrenci Yurt ve Pansiyonları Yönetmeliği (Erişim 13 Ocak 2022).

değerler çerçevesinde toplumsal uyum, dayanışma, empati gibi değerlerin kazanılmasında hayati bir önem taşımaktadır. Bu anlamda bu çalışmayla yetişkin kadınların dini sosyalleşme süreçlerinde Kur'an kurslarının fonksiyonlarının ortaya konulması, Kur'an kurslarıncı hedeflenen ve yürütülen faaliyetlerin sahada, bireysel ve toplumsal yaşama olan olumlu, istendik değişimlerin ne kadarının gerçekleştirildiğinin analiz edilmesi önem arz etmektedir. Ayrıca bu çalışma kadınların dini sosyalleşmesine yönelik planlamaların genişletilmesi ve geliştirilmesi için bilimsel bir veri oluşturma açısından önemlidir.

Katılımcı açısından yaş, sosyo-ekonomik durum ve eğitim seviyesi gibi değişkenler bağlamında heterojen bir yapıya sahip olan Kur'an kursları, kadınların eğitim alabilmek adına ulaşabilecekleri en uygun ortamlar olarak görülmektedir. Eğitim, psikolojik durum ve sosyal çevre açısından dezavantajlı kadınların katılım sınırlılığı ve maddi karşılık söz konusu olmadan katılabilecekleri sınırlı/nadir alanlar olarak Kur'an kurslarının, katılımcı açısından büyük bir hedef kitleye sahip olduğu bilinmektedir. Bu durum gelişen ve değişen toplumsal koşullar altında dini sosyalleşme alanı olan Kur'an kurslarındaki uygulamaların öneminin arttığını göstermektedir. Bu bağlamda kadınlar açısından ortaya çıkan yeni talep ve ihtiyaçların ortaya çıkarılması ve bunların giderilmesi daha sağlıklı bir şekilde yürütülebilecek olan dini sosyalleşmenin gerçekleşmesi için ön koşuldur.

Bu çalışma DİB'in İhtiyaç Odaklı Din Eğitimi kapsamında ön plana çıkan Kur'an kurslarının temel amaçlarının içerisinde sayılan dini sosyalleşme unsurunun sahada yapılan uygulamalar çerçevesinde yetişkin kadınlar üzerindeki yansımalarını ortaya çıkarmak ve dini sosyalleşmenin daha etkili şekilde yürütülebilmesi, geliştirilmesi ve daha fazla kadın kitlesine ulaşarak onların dini anlamda sosyalleşmelerine katkı sağlamak açısından yetkili kurumlar için önemli bir veri kaynağı niteliğindedir. Kur'an kurslarının dini sosyalleşme sürecindeki etkisi bağlamında, DİB'in hedeflerine Kırıkkale ili örnekleminde sahada ulaşma yeterliliğini ortaya koymada bu çalışmanın din sosyolojisi literatürüne katkı sağlaması ümit edilmektedir.

C. Araştırmaya Yönelik Literatür Taraması

Kur'an kursları ile ilgili yapılan çalışmalar ile ilgili alanyazın taramasında, din eğitimi boyutunu inceleyen birçok çalışmaya rastlanmıştır; kursların program, müfredat ve din eğitimi açısından gerekliliği konularında yoğunlaştığı görülmüştür. Kur'an kurslarının yetişkin kadınların sosyalleşmesindeki yerinin doğrudan söz konusu edildiği çalışmaların çok fazla olmadığı tespit edilmiştir.

Feyza Nur Alparslan Özkan *Bir Sosyalleşme Aracı Olarak Kuran Kursları* isimli makalesinde Kur'an kursu öğrencilerinin toplumsal cinsiyet bağlamında dini eğitim kurumu olan Kur'an kursunda sosyalleşmelerini incelemiştir.¹⁰

¹⁰ Feyza Nur Alparslan Özkan, "Bir Sosyalleşme Aracı Olarak Kuran Kursları", *Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 2/1 (Haziran 2017), 65.

Bunun yanı sıra İnce *Türkiye’de Yetişkin Kadınlara Yönelik Kur’an Kursları Politika ve Uygulama Önerileri* isimli raporunda; DİB’e bağlı yetişkin kadınlara yönelik hizmet veren Kur’an kurslarının temel yapı ve özelliklerinin ortaya konulmasını hedeflemiş, Kur’an kurslarının potansiyelini artıracak politika ve uygulama önerilerine yer vermiştir. Bu çalışmada Kur’an kurslarının potansiyeli ve yetişkin kadınlar için fonksiyonları değerlendirilirken, Kur’an kurslarının kadınların dini sosyalleşmesindeki yeri ve önemi konusunda önemli çıkarımlara ulaşılmıştır.¹¹

İnce tarafından yapılan *Kur’an Kurslarının Danışmanlık ve Rehberlik Fonksiyonu: Öğretici Görüşlerine Dayalı Sosyo-Psikolojik Bir Analiz (Sakarya İli Örneği)* isimli başka bir çalışmada yetişkin kadın öğrencilerin psikolojik ve ailevi sorunlarının çözümünde, danışmanlık hizmeti veren bir kurum olarak Kur’an kurslarının fonksiyonları ele alınmıştır.¹² Bu çalışmada öğrenciler tarafından bir “din adamı” olarak konumlandırılan Kur’an kursu öğreticilerinin, yetişkin kadın öğrencilerin dini, psikolojik ve sosyal problemlerine anlamlı katkılar sunabileceği aynı zamanda Kur’an Kurslarının daha fonksiyonel hale getirilerek bu konuda ciddi katkılar sağlayacağı savunulmaktadır.

Sıdika Köseoğlu *Kadın Yetişkinlerin Din Eğitiminde Değerler Eğitimi: Kur’an Kursları Örneği* isimli çalışmasında, Kuran kurslarına devam eden yetişkin kadın öğrencilerin değer algıları, sahip oldukları ve olmak istedikleri değerleri tespit etmiş; bu değerler ile Kur’an kurslarında aldıkları din eğitim programlarındaki değerler arasındaki bağlantıları karşılaştırmalı olarak analiz etmiştir.¹³

M. Şevki Aydın *Kur’an Kursu ve Kadın* isimli yazısında+, Kur’an kurslarının kadınların yaşantısı üzerindeki etkilerini ortaya koymuş, kursların kurumsal olarak hem kadınların dini eğitimi hem de sosyalleşmesi açısından önemli bir işleve sahip olduğunu vurgulamıştır.¹⁴

Kübra Kaya *Çokkültürlü Seküler Toplumda Türk Genç Yetişkin Kadınların Dini Sosyalleşmeleri (Amsterdam Örneği)* isimli çalışmasında, çokkültürlü ve seküler bir toplum olan Hollanda Amsterdam’da yaşayan Türk genç yetişkin kadınların dini sosyalleşmelerini ele alarak, bir Batı ülkesinde yaşayan Müslüman Türklerin toplumla etkileşimleri, dini yönelimleri ve sosyalleşme süreçleri üzerinde durmuştur.¹⁵ Bu çerçevede dini sosyalleşme sürecine etki eden önemli faktörler de araştırılmıştır.

Kübra Kamer Ekici *Kur’an Kursları Öğretim Programının Yetişkin Din Eğitimi Kapsamında Değerlendirilmesi (Osmaniye İli Örneği)* isimli yüksek lisans çalışmasında ‘İhtiyaç Odaklı

¹¹ İnce, “Türkiye’de Yetişkin Kadınlara Yönelik Kur’an Kursları Politika ve Uygulama Önerileri”, 17.

¹² Abdullah İnce, “Kur’an Kurslarının Danışmanlık ve Rehberlik Fonksiyonu: Öğretici Görüşlerine Dayalı Sosyo Psikolojik Bir Analiz (Sakarya İli Örneği)”, *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 19/35 (Haziran 2017), 121.

¹³ İnce, “Kur’an Kurslarının Danışmanlık ve Rehberlik Fonksiyonu: Öğretici Görüşlerine Dayalı Sosyo Psikolojik Bir Analiz (Sakarya İli Örneği)”, 121.

¹⁴ Diyanet İşleri Başkanlığı (DİB), “Dini Yayınlar Genel Müdürlüğü” (Erişim 01 Ocak 2022).

¹⁵ Kübra Kaya, *Çokkültürlü Seküler Toplumda Türk Genç Yetişkin Kadınların Dini Sosyalleşmeleri (Amsterdam Örneği)* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2016), 3.

Eğitim Programı'nın bilim ve teknolojiadaki gelişmelere, toplumun ihtiyaç ve beklentilerine, konu alanındaki değişme ve gelişmelere uygun olup olmadığı gibi konularda öğrencilerin beklenti ve şikâyetleri vb. hususları incelemiştir. Çalışmada yetişkin din eğitimine yönelik hazırlanan bu programın niteliğini artırmak üzere, kurs faaliyetleri çerçevesinde öğrenci ve öğrencilerin fiziksel, sosyal ve psikolojik sorunları tespit edilmiş ve çözüm önerileri sunulurken kursların fiziksel ve sosyal açıdan durumu ortaya konulmuştur.¹⁶

Daştan Kur'an'ın Anlaşılmasında ve Öğrenci Davranışlarının Şekillenmesinde Kur'an Kurslarının Rolü (Van Örneği) isimli çalışmada, yaygın din eğitim birimi olan Kur'an kurslarının bireyin Kur'anı anlamasına, sosyal yaşamda sergilediği davranışlarına, değer algısına, ibadetlerini düzenli yapmasına ve temel dini bilgilere sahip olmasına etkisiyle ilgili problemleri öğrenci, öğretici ve veli bakış açılarıyla ortaya koymuştur.¹⁷

Hatice Zengin'in *Öğrenci ve Öğreticilerine Göre Kur'an Kurslarının Amaçlarını Gerçekleştirme Düzeyi: Sakarya Örneği* isimli çalışmada DİB tarafından uygulanmaya başlayan "İhtiyaç Odaklı Kur'an Kursları Öğretim Programı" amaçlarının gerçekleşme düzeyi öğrenci ve öğretici görüşleri doğrultusunda (Sakarya ili örneğinde) incelenmiştir.¹⁸

İsmail Zeyrek'in *Dini Sosyalleşme Sürecinde Etkin ve Araçlar (Şırnak Örneği)* isimli çalışmada sosyokültürel ortamda sosyalleşen ve ergenlik geçiş dönemi, ergenlik ve ilk yetişkinlik (14-18 yaş grubu) dönemlerinde olan bireylerin dini sosyalleşme süreçlerinde etkilendikleri etkenler ve araçlar araştırılmıştır.¹⁹

Tahsin Gülünay Yaz Döneminde Camilerde Verilen Kur'an ve Dini Rehberlik Kursları Eğitiminin Çocukların Dini Sosyalleşmeleri Üzerindeki Etkisi: Eceabat Örneği isimli çalışmada Yaz Kur'an kursu eğitiminde Kur'an eğitimi ve dini rehberlik hizmeti alan öğrencilerin, almış oldukları bu eğitimin onların sosyalleşmelerine etkileri, aile ve ailenin çocuğun din eğitimi üzerindeki etkisi ile din ve dini rehberlik kavramlarını dini sosyalleşme bağlamında ele almıştır.²⁰

Aybala Tuğba Uzuner'in *Kız Kur'an Kursları Olgusuna Sosyolojik Bir Yaklaşım -Zeynel Abidin Kız Kur'an Kursu Örneği* isimli çalışmada Kayseri Melikgazi İlçe Müftülüğüne bağlı Zeynel Abidin Yatılı Kız Kur'an kursu üzerinde "kursun eğitim öğretiminin sosyolojisi, kadın dindarlığı, sosyal değişimin kursa yansımaları, ailelerin sosyo-kültürel ve ekonomik yapıları

¹⁶ Kübra Kamer Ekici, *Kur'an Kursları Öğretim Programının Yetişkin Din Eğitimi Kapsamında Değerlendirilmesi (Osmaniye İli Örneği)* (Adana: Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2020), 2.

¹⁷ Mücahit Daştan, *Kur'an'ın Anlaşılmasında ve Öğrenci Davranışlarının Şekillenmesinde Kur'an Kurslarının Rolü (Van Örneği)*, (Van: Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 2.

¹⁸ Hatice Zengin, *Öğrenci ve Öğreticilerine Göre Kur'an Kurslarının Amaçlarını Gerçekleştirme Düzeyi: Sakarya Örneği*, (Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 4.

¹⁹ İsmail Zeyrek, *Dini Sosyalleşme Sürecinde Etkin Ve Araçlar (Şırnak Örneği)*, (Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2016), 5.

²⁰ Tahsin Gülünay, *Yaz Döneminde Camilerde Verilen Kur'an ve Dini Rehberlik Kursları Eğitiminin Çocukların Dini Sosyalleşmeleri Üzerindeki Etkisi: Eceabat Örneği*, (Çanakkale: 18 Mart Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2016), 2-3.

vb. konular incelenmiş, resmi bilgiler ile mülakata katılan öğrenci ve öğretici toplam 150 kişinin görüş ve ifadeleriyle desteklenmiştir.”²¹

Abdullah İnce editörlüğünde *Sosyo-Psikolojik Boyutuyla Kur'an Kursları ve Dezavantajlı Kadınlar* isimli çalışma kurs öğretmenleri ve katılımcıları ile yapılan mülakat sonucunda Kübra Cevherli Kur'an kurslarına katılan bayan kursiyerlerin mevcut dezavantajlılık durumlarını “Eğitim Bakımından Dezavantajlılıklar, Ekonomik Yetersizlik Bakımından Dezavantajlılıklar ve Göç Nedeniyle Oluşan Dezavantajlılıklar”²² şekilde ortaya koymuştur. Cevherli, bu bağlamda Kur'an kurslarındaki dezavantajlı kadınların sosyalleşmesine olumsuz etki eden faktörleri psikolojik, toplumsal ve iletişimden kaynaklanan problemler olarak belirtmiştir.²³ Dezavantajlı kadınların sosyalleşmesinde Kur'an kurslarının katkılarını ise Abdulmuttalip Baycar, yeni sosyal ilişkiler (yeni ilişkiler ağı) komşuluk ilişkilerini geliştirme sosyal aktiviteler (geziler, piknik, yemek) katılma (farklı sosyal ortamlara girme imkânı) yardımlaşma-dayanışma faaliyetleri gerçekleştirme olarak sıralamaktadır.²⁴ Ayşe Şentepe Lokmanoğlu Kur'an kurslarının dezavantajlı kadınlara psikolojik ve manevî açıdan katkılarını özgüven, rahatlama-huzur bulma, manevi, danışmanlık ve rehberlik²⁵ olarak saptarken, çalışmanın sonunda İsmail Akyüz Kur'an kursu eğitim sürecinin söz konusu sorunların çözümüne ne gibi katkılarda bulunduğunu tespit ederek, dezavantajlı kadınların sosyalleşmesinde Kur'an kurslarının ve Kur'an kursu öğretmenlerinin daha aktif rol almasına yönelik önerilerde bulunmuştur.²⁶

Nursaç Sert'in *Sosyalleşme Amacıyla Yetişkin Eğitimi Etkinliklerine Katılım* isimli yüksek lisans tezi çalışmasında Mamak Halk Eğitimi Merkezinde 2016-2017 eğitim öğretim yılı güz döneminde düzenlenen kurslara sosyalleşme amacıyla katılan yetişkin öğrenenlerin katılım örüntüleri incelenmiştir.²⁷

²¹ Aybala Tuğba Uzuner, *Kız Kur'an Kursları Olgusuna Sosyolojik Bir Yaklaşım -Zeynel Abidin Kız Kur'an Kursu Örneği*, (Kayseri: Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2009), 100.

²² Kübra Cevherli, “Kur'an Kurslarındaki Kadınların Dezavantajlılık Durumları”, *Sosyo-Psikolojik Boyutuyla Kur'an Kursları ve Dezavantajlı Kadınlar*, ed. Abdullah İnce (Ankara: İlahiyat Yayınları, 2019), 53.

²³ Abdullah İnce, “Kur'an Kurslarındaki Dezavantajlı Kadınların Sosyalleşmesine Olumsuz Etki Eden Faktörler”, *Sosyo-Psikolojik Boyutuyla Kur'an Kursları ve Dezavantajlı Kadınlar*, ed. Abdullah İnce (Ankara: İlahiyat Yayınları, 2019), 130.

²⁴ Abdulmuttalip Baycar, “Dezavantajlı Kadınların Sosyalleşmesinde Kur'an Kurslarının Katkıları”, *Sosyo-Psikolojik Boyutuyla Kur'an Kursları ve Dezavantajlı Kadınlar*, ed. Abdullah İnce (Ankara: İlahiyat Yayınları, 2019), 101-102.

²⁵ Ayşe Şentepe Lokmanoğlu, “Kur'an Kurslarının Dezavantajlı Kadınlara Psikolojik ve Manevî Açısından Katkıları”, *Sosyo-Psikolojik Boyutuyla Kur'an Kursları ve Dezavantajlı Kadınlar*, ed. Abdullah İnce (Ankara: İlahiyat Yayınları, 2019), 107.

²⁶ İsmail Akyüz, “Kur'an Kurslarındaki Dezavantajlı Kadınların Sosyalleşmelerine Yönelik Değerlendirme ve Çözüm Önerileri”, *Sosyo-Psikolojik Boyutuyla Kur'an Kursları ve Dezavantajlı Kadınlar*, ed. Abdullah İnce (Ankara: İlahiyat Yayınları, 2019), 9.

²⁷ Nursaç Sert, *Sosyalleşme Amacıyla Yetişkin Eğitimi Etkinliklerine Katılım Sosyalleşme* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2017), 2.

Emine Kartal'ın Kur'an Kursundaki Yetişkin Din Eğitiminin Bireye ve Aile Yaşantısına Etkileri Kastamonu Örneği isimli çalışmasında Kur'an kurslarına gelen bayanların kurslarda eğitim aldıktan sonra kendi şahısları ve aile hayatları üzerindeki etkisi araştırılmıştır²⁸.

Yusuf Yaralıoğlu Suriyeli Sığınmacıların Dini Sosyalleşmesi Kilis Örneği isimli çalışmasıyla Kilis'e göç eden Suriyeli sığınmacıların dini sosyalleşme süreçlerini etkileyen etmenlerin ve araçların araştırıldığı bir saha araştırması ortaya koymuştur.²⁹

D. Araştırmanın Yöntemi

Kur'an kurslarının kadınların dini sosyalleşmeleri üzerindeki etkilerinin araştırıldığı bu çalışmada, katılımcıların Kur'an kurslarında dini sosyalleşme anlamında edindikleri deneyimlerin derinlemesine araştırılarak ortaya konulması açısından nitel araştırma modellerinden biri olan olgubilim araştırmaları dikkate alınmıştır. Olgubilim deseni, bireylerin gündelik yaşantılarından yola çıkarak bilinçli deneyimler üzerine odaklanır ve deneyimlerin bu bireyler tarafından nasıl anlamlandırıldıklarını ortaya çıkarmak için kullanılır.³⁰

Bu araştırmalar nitel araştırmalar çerçevesinde "görüşme, doküman analizi ve gözlem gibi nitel veri toplama yöntemlerini kullanarak olay ve algıların doğal ortamda bütüncül bir şekilde ortaya konulmasına yönelik nitel bir sürecin izlendiği araştırmalar"³¹ olarak karşımıza çıkmaktadır. Diğer bir ifadeyle "nitel araştırma, teori oluşturmayı temel alan bir anlayışla sosyal olguları bağlı bulundukları çevre içerisinde araştırmayı ve anlamayı ön plana alan bir yaklaşımdır."³² Çok sık kullanılan nitel araştırma yöntemleri olarak gözlem ve görüşme sosyal olgular açısından ortaya çıkan göreceliği ve hareketliliği kısa bir süreç bağlamında yakalamaya ve anlamaya yönelik tekniklerdir ve bu anlamda "araştırılan konuyu, ilgili kişilerin bakış açılarından görebilme ve bu bakış açılarını oluşturan sosyal yapıyı ve süreçleri ortaya koymaya imkan vermesi en önemli avantajları olarak görülmektedir".³³ Bu açıdan çalışma için en uygun yöntemin, nitel bir araştırma olarak ortaya konulan olgubilim modeli olduğu düşünülmüştür. Bu yöntemlerin tercih edilmesindeki temel amaç; cevaplayıcının ilgisi ve bilgisi çerçevesinde farklı sorular sormak suretiyle konunun değişik boyutlarının ortaya konulmasıdır.³⁴ Bu bağlamda kadınların, bir sosyalleşme aracı olarak

²⁸ Emine Kartal, *Kur'an Kursundaki Yetişkin Din Eğitiminin Bireye ve Aile Yaşantısına Etkileri Kastamonu Örneği* (Kastamonu: Kastamonu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 2.

²⁹ Yusuf Yaralıoğlu *Suriyeli Sığınmacıların Dini Sosyalleşmesi Kilis Örneği* (Ankara: Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 3.

³⁰ Michael Burawoy, "Reconstructing social theories", *Power and Resistance in the Modern Metropolis*, ed. Michael Burawoy vd. (Berkeley: University of California Press, 1991), 9.

³¹ Ali Yıldırım vd. *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri* (Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2008), 39.

³² Ali Yıldırım, "Nitel Araştırma Yöntemlerinin Temel Özellikleri ve Eğitim Araştırmalarındaki Yeri ve Önemi", *Eğitim ve Bilim* 23/112 (Ekim 1999), 10.

³³ Yıldırım, "Nitel Araştırma Yöntemlerinin Temel Özellikleri ve Eğitim Araştırmalarındaki Yeri ve Önemi", 10.

³⁴ Remzi Altınışık vd., *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri: SPSS Uygulamaları* (Adapazarı: Sakarya Kitabevi, 2002), 84.

Kur'an kurslarına yüklediği anlam olgubilim açısından çalışmanın odak noktasına yerleştirilmiştir.

E. Evren ve Çalışma Grubu

2019-2020 yılına ait Kırıkkale İl Müftülüğüne bağlı Kuran kursları ile ilgili genel bilgilere ulaşılmış ve Kırıkkale ilinde ilçeler hariç merkeze bağlı olarak Temel ve Kısa Süreli Eğitim Programı kapsamında toplam 74 Kur'an kursu ve bu kurslara devam eden 1570 kadın katılımcı olduğu saptanmıştır.

Bu çalışmanın evreni olarak Kırıkkale İl Müftülüğüne bağlı Temel ve Kısa Süreli Eğitim Programı kapsamında hizmet veren toplam 74 Kur'an kursu ve bu kurslara devam eden 1570 bayan kurs katılımcısı belirlenmiştir. Araştırma için seçilen çalışma grubu ise Kırıkkale İl Müftülüğüne bağlı Kırıkkale merkezde bulunan 12 Kur'an kursunda (Nokta Kur'an Kursu, Bağlarbaşı Kur'an Kursu, İhsaniye Kur'an Kursu, Yeşil Camii Kur'an Kursu, Prof. Dr. Beşir Atalay Kur'an Kursu, Furkan Camii Kur'an Kursu, Atatepe Camii Kur'an Kursu, Fırınlı Camii Kur'an Kursu, Karakaya Camii Kur'an Kursu, Fatih Camii Kur'an Kursu, Sanayi Kur'an Kursu, Nur Camii Kur'an Kursu) en az iki eğitim-öğretim dönemi kursa devam etmiş, yaşları 33-60 olarak değişen 24 yetişkin kurs katılımcısıdır. Söz konusu kursların belirlenmesinde kursların il merkezinde bulunması ve öğrenci sayılarının fazla olması esas alınmıştır. Örneklem seçiminde kartopu modeli kullanılmıştır. Bu model örneklemede, öncelikle evrene ait birimlerden birisi ile temas kurulur ve temas kurulan birimin yardımıyla ikinci birime, ikinci birimin yardımıyla üçüncü birime gidilmektedir.³⁵ Bu yöntemle öncelikle söz konusu Kur'an kurslarının birinde görev yapan kurs öğreticisi ile temas kurulmuş, bu öğreticinin kursunda bulunan öğrencilerle yapılan görüşmeler neticesinde öğrenciler kendi istekleri ile çalışmaya katılım sağlamışlardır. Aynı şekilde il merkezinde öğrenci yoğunluğu esas alınarak seçilen diğer kursların öğreticileri ile temas kurularak söz konusu katılımcılar ile görüşmeler sağlanmıştır. Bu şekilde, bir kartopunun büyümesi gibi örneklem büyüklüğü genişlemiş ve il merkezinde bulunan 12 Kur'an kursunda toplam 24 katılımcıya ulaşılmıştır. Adı geçen Kur'an kurslarının öğreticileri ile irtibatın sağlanması ve görüşme/mülakat yapılacak kursiyerlere ulaşılması 2021 yılının Mart ve Nisan aylarında gerçekleşmiştir. Bir sonraki adım olarak ise 2021 yılı Nisan, Mayıs ve Haziran ayları içerisinde yarı yapılandırılmış mülakat tekniği ile 33-60 yaş arası 24 Kur'an kursu katılımcısı ile yapılan görüşmeler tamamlanmıştır.

F. Veri Toplama Teknikleri ve Veri Analizi

Araştırmanın kavramsal içeriğini oluşturan kısımlarla ilgili veriler literatür taraması yapılarak elde edilmiş, konu ile alakalı kitap, dergi, makaleler ve yazılmış yüksek lisans ve doktora tezlerine kütüphaneler ve internet yoluyla ulaşılmıştır.

³⁵ Yahşi Yazıcıoğlu vd., *Spss Uygulamalı Bilimsel Araştırma Yöntemleri* (Ankara: Detay Yayıncılık, 2014), 45.

Nitel araştırma yöntemlerinde kullanılan görüşme tekniğinin bu çalışma için en uygun veri toplama aracı olduğuna karar verilmiş, bu tekniklerden ise yarı yapılandırılmış görüşme tekniği seçilmiştir. Görüşme tekniği, bireylerin kendi açısından gerçekliğe yüklediği anlamları, tanımları elde etmenin en uygun aracıdır.³⁶ Görüşme yoluyla araştırılan konu hakkında bireyin deneyimleri, tutumları, düşünceleri, niyetleri, yorumları, zihinsel algıları ve tepkileri gibi gözlenemeyen bilgilere ulaşılması umut edilir.³⁷ Görüşmede kullanılan temel yöntem sözlü iletişimdir.³⁸ Bu teknik ile hem amaç doğrultusunda daha sistematik bilgi toplamak hem de görüşme sırasında görüşmeci tarafından ihtiyaç duyulduğu anda ilave sorularla istenilen bilgilerin eksiksiz toplanması sağlanmaktadır.

Yarı yapılandırılmış görüşme formunun hazırlanmasında, görüşme yapılacak grubun genel özellikleri, Kur'an kurslarında onlara sunulan hizmetler ve yaşantı yoluyla bu kurslarda oluşan deneyimler dikkate alınmıştır. Katılımcılar açısından eğitim, yaş, medeni hal, çalışma durumu gibi değişkenler dikkate alınarak açık uçlu sorulardan oluşan görüşme formu hazırlanmıştır. Görüşme sorularının dil düzeyinin uygunluğu, hedef kitlenin algılayışı ve değerlendirmesi noktasındaki düzenleme ya da değişikliklerin yapılabilmesi için uzman desteği alınmıştır.

Hitit Üniversitesinden konu ile ilgili gerekli Etik kurul izinleri alındıktan sonra; araştırmanın amacı, görüşmenin kapsamı ve içeriği hakkında katılımcılara görüşme öncesi bilgilendirme yapılmıştır. Gizlilik ilkesi gereği paylaşılan hiçbir bilgi ve değerlendirmenin başka kişilere bildirilmeyeceği ve katılımcıların anonim kalacağı konusunda bilgilendirme yapılmıştır. Her bir katılımcıya KK1, KK2, KK3... (Kurs Katılımcısı) şeklinde bir kod isim verileceği ve görüşlerin bu şekilde araştırma metnine aktarılacağı bilgisi de katılımcılara aktarılmıştır. Görüşmelerin ne zaman yapılacağı katılımcıların istekleri doğrultusunda belirlenmiştir. Her bir görüşme 15-30 dakika arasında sürmüştür.

Bu çalışmada öncelikle yarı yapılandırılmış görüşme yoluyla elde edilen veriler bilgisayar ortamına aktararak metin haline getirilmiştir. Toplanan verilerin analizi, içerik analizi yöntemiyle yapılmıştır. İçerik analizinde görüşme, gözlem veya dokümanlar yoluyla elde edilen veriler, dört aşamada analiz edilir: (1) verilerin kodlanması, (2) kod, kategori ve temaların bulunması, (3) kod, kategori ve temaların düzenlenmesi ile (4) bulguların tanımlanması ve yorumlanmasıdır.³⁹

Kodların belirlenmesinden sonra aynı anlamı taşıyan veriler aynı kod altında birleştirilmiştir. Ortaya çıkarılan kod listesinde sık tekrar edilen kodlar belirlenerek, yeni bir kod listesi oluşturulmuştur. Verilerden üretilen başlıklar altında katılımcıların ifadelerinden yapılan

³⁶ F. Keith Punch, *Sosyal Araştırmalara Giriş; Nicel ve Nitel Yaklaşımlar*, çev. Dursun Bayrak, H. Bader Arslan, Zeynep A (Ankara: Siyasal Kitapevi, 2014), 166.

³⁷ Yıldırım vd., *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, 120.

³⁸ Yıldırım, "Nitel Araştırma Yöntemlerinin Temel Özellikleri ve Eğitim Araştırmalarındaki Yeri ve Önemi", 10.

³⁹ Ali Baltacı, "Nitel Araştırma Süreci: Nitel Bir Araştırma Nasıl Yapılır?", *Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (AEÜSBED)* 5/2 (Kasım 2019), 378.

alıntılar ve bunlara ilişkin yalın açıklamalar bulunmaktadır. Sık tekrar edilmese dahi önemli görülen kodlar da sürece dâhil edilmek üzere diğer yeni kod listesine eklenmiştir. Yeni kod listesi incelendikten sonra birbiriyle ilişkisi olan kodlar belirlenerek, anlam ve kapsam olarak bu ilişkili kodları bünyesinde toplayabilecek temalar oluşturulmuştur. Bu doğrultuda veriler sistematik bir şekilde düzenlenip yorumlanmaya çalışılmıştır. Yorumlama sürecinde temalar arasındaki ilişkilere dikkat edilmiştir. Ayrıca araştırmanın kavramsal içeriğinden hareketle de verilerin analizleri yapılmıştır.

G. Araştırmanın Geçerlilik ve Güvenilirliği

Güvenirlik, bir ölçme aracının araştırma tekrarlandığında benzer bulguların elde edilmesiyle kararlı sonuçlara ulaşılması olarak karşımıza çıkmaktadır. Geçerlilik ise araştırmada kullanılan ölçüm aracının ölçmek istenilen duruma uygunluğudur. Geçerlik araştırma sonuçlarının doğru olması anlamına gelirken, güvenilirlik ise sonuçların tutarlı olmasıdır.⁴⁰

Nitel bir araştırmada geçerliliği yani inanılabilirliğini sağlamak için başvurulabilecek bazı yöntemler vardır. Bu yöntemlerden biri de “araştırma hakkında başka araştırmacılara danışıp uzman görüşü almak”⁴¹ tir. Çalışmamızda veri toplama tekniği olarak hazırlanan yarı yapılandırılmış görüşme formu, alanında uzman kişilerin görüşüne başvurularak içerik ve dil-anlatım bakımından son haline getirilmiştir. Çalışmamızda ayrıca geçerliliğin sağlanması açısından veri üçgenlemesi kullanılmıştır. Veri kaynakları üçgenlemesinde veriler birkaç farklı yöntem ile toplanıp, birbirleri ile karşılaştırılıp tutarlılıkları test edilmektedir.⁴² Veri kaynakları açısından mülakatlar ve doküman incelemeleri kullanılmış, bu kaynaklardan elde edilen veriler çalışmamızda karşılaştırılarak incelenmiş ve analiz edilmiştir.

Bilimsel çalışmalarda, “araştırmacının bilinçli bir şekilde kendini önyargı ve varsayımlardan uzak tutması da çalışmanın objektifliğini, dolayısıyla güvenilirliğini artıracaktır.”⁴³ Bu bağlamda araştırma sürecinde önyargı ve varsayımlardan uzak durularak objektiflik ilkesi korunmuştur. Mülakatların kaydı ile kronolojik olarak sıralanmış ve kategorilere ayrılmış saha notları da araştırmacının karar verme ve analiz sürecini okuyucuya açıklayacağı için nitel çalışmalarda güvenilirliği artırmada tercih edilen yöntemlerdir.⁴⁴ Bu anlamda yapılan saha çalışmamızda söz konusu bu süreç izlenerek bulgular ve tartışma ayrıntılı olarak okuyucuya aktarılmıştır.

H. Araştırmanın Sınırlılıkları

⁴⁰ David Silverman, Nitel Verileri Yorumlama, çev: Erkan Dinç (Ankara: Pegem Akademi, 2018), 378.

⁴¹ Bkz. Egon G. Guba - Yvonna S. Lincoln, “Epistemological and Methodological Bases of Naturalistic Inquiry”, Educational Communication and Technology Journal 30/4 (1982), 233-252.

⁴² Bkz. Michael Quinn Patton, “Enhancing the Quality and Credibility of Qualitative Analysis”, HSR: Health Services Research 34/5 (1999), 556.

⁴³ Guba - Lincoln, “Epistemological and Methodological Bases of Naturalistic Inquiry”, 248.

⁴⁴ Bkz. Jerome Kirk - Mark C. Miller, Reliability and Validity in Qualitative Research (California, SAGE Publications, 1986).

Bu araştırma 2019-2020 verilerine göre Kırıkkale İl Müftülüğüne bağlı toplam 74 Kur'an kursu içerisinde seçilen Nokta Kur'an Kursu, Bağlarbaşı Kur'an Kursu, İhsaniye Kur'an Kursu, Yeşil Camii Kur'an Kursu, Prof. Dr. Beşir Atalay Kur'an Kursu, Furkan Camii Kur'an Kursu, Atatepe Camii Kur'an Kursu, Fırınılı Camii Kur'an Kursu, Karakaya Camii Kur'an Kursu, Fatih Camii Kur'an Kursu, Sanayi Kur'an Kursu, Nur Camii Kur'an Kursu olmak üzere 12 Kur'an kursuna devam eden 24 yetişkin kadın Kur'an kursu öğrencisi ile sınırlıdır.

Araştırma katılımcıların yarı yapılandırılmış görüşme formundaki sorulan sorulara verdiği cevapların doğru ve samimi olduğu varsayımı ile sınırlıdır. Bu anlamda çalışma seçilen örneklem grubu ve çalışmanın yapıldığı zaman dilimi ile sınırlandırılmıştır.



1.BÖLÜM

SOSYALLEŞME VE DİN

Literatürde toplumsallaşma ve sosyalizasyon kavramı ile aynı anlamda kullanılan sosyalleşme kelimesi dar anlamda “bireyin kişilik kazanarak belli bir toplumsal çevreye hazırlanması, toplumla bütünleşmesi süreci”⁴⁵ olarak ifade edilmektedir. Marshall toplumsallaşmayı Sosyoloji Sözlüğü adlı eserinde şöyle tanımlar; sosyalleşme, bizlerin gerek toplumun norm ve değerlerini içselleştirerek gerekse toplumsal rollerimizi (işçi, arkadaş, yurttaş vb. olarak) yerine getirmeyi öğrenerek toplumun üyeleri haline gelmeyi öğrenme sürecimizdir.⁴⁶

Ünver Günay’ın sosyalleşme tanımı incelendiğinde ise yine süreç vurgusu yapıldığı ve bu sürecin “insanın içinde yaşadığı grubun, toplumun, kültürün ve medeniyetin inançları, bilgileri, değerleri, modelleri ve sembolleri gibi o gruba, topluma, kültüre ve medeniyete ait duyuş, düşünüş, yapış ve inanış şekillerini alması ve kendi biçiminde “özdeşleştirerek” kendine mal etmesi ve böylece çevresine uyum sağlama süreci”⁴⁷ olduğu görülmektedir.

Bu tanımlar incelendiğinde, sosyalleşme kavramının sosyal bilimler literatürüne E. Durkheim’le girmiş olduğunu ve “kişinin içinde yer aldığı toplumsal kurumların, daha genelde, yaşadığı kültürel ortamın kendisinden beklediği şekilde davranmayı ve diğer bireylerle uyum içinde yaşamayı öğrenme süreci”⁴⁸ olarak tanımlandığını görmekteyiz. Tanımda vurgulanan bu süreç bireylerin içinde bulunduğu toplumun bir parçası olabilmek için geçirdikleri sosyalleşme sürecidir.

Okumuş ise, sosyalleşme tanımında bu sürecin insan ve toplum arasında gerçekleşen karşılıklı etkileşim olduğunu işaret eder ve sosyalleşmenin “insanın, içinde yaşamış olduğu toplumun, değer yargılarını, inançlarını, normlarını, tutum ve davranışlarını kazandığı karşılıklı birbirini etkileme süreci”⁴⁹ olarak da tanımlanabileceğini söyler. Bireyin varoluşu ile meydana gelmiş ve ilkel toplumlardan günümüzün modern toplumlarına kadar devamlılığını sürdüren bir süreç olan sosyalleşme, insanı fiziksel bir organizmadan, toplumun bir parçası haline dönüştüren, o toplumun değer, yargı, norm ve kültürel özelliklerini özümseyerek, toplumsal bir kimlik kazandıran süreçlerin de tamamını ifade eder.⁵⁰ Çoştı ise bu süreçle

⁴⁵ Türk Dil Kurumu (TDK), “Büyük Türkçe Sözlük” (Erişim 26 Nisan 2020).

⁴⁶ Gordon Marshall, *Sosyoloji Sözlüğü*, çev. Osman Akınhay, Derya Kömürcü (Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları, 2005), 760.

⁴⁷ Ünver Günay, *Din Sosyolojisi* (İstanbul: İnsan Yayınları, 2010), 149.

⁴⁸ Mustafa Acar vd., *Sosyal Bilimler Sözlüğü* (Ankara: Vadi Yayınları, 1997), “sosyoloji”, 450.

⁴⁹ Ejder Okumuş, “Din ve Sosyalleşme”, *Turkish Studies - International Periodical for The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* 9/11(Eylül 2014), 432.

⁵⁰ Galip İsen vd., *Ben ve Toplum* (İstanbul: Salyangoz Yayınevi, 2006), 56.

bireyin kendine özgü bir kimlik kazandığını ve toplumda yaşamasını mümkün kılan tutum ve davranışları (sosyal becerileri) öğrendiğini vurgulamaktadır.⁵¹

Topluma hazırlanma süreci olarak sosyalleşme, en kapsamlı şekli ile bir eğitim ve öğrenme süreci olarak ifade edilirken aynı zamanda bireyin grup ve toplumla bütünleşme sürecinin bir diğer adıdır.⁵²

Dönmezer sosyalleşmeyi “kültürün insandan insana geçişi”⁵³ şeklinde tanımlarken sosyalleşmenin başka bir boyutu olan kültür aktarma görevine işaret eder ve onu aynı zamanda toplumun norm, değer ve inançlarının insanlara aktarıldığı bir öğrenme ve iletme şekli olarak betimler.

Bireyler, içinde bulunduğu grubun geçerli ve meşru kabul edilen normlarını, o grupta alacağı rolleri, ulaşacağı sosyal mevkileri, bu rol ve yerlerin kendisinden beklediği davranış, beceri ve yetenekleri, grubun kültürünü oluşturan değerleri, inançları öğrenip benimserler. Eğer bireyler, içinde yaşadıkları sosyo-kültürel kural ve değerleri iyice benimser, kendi şahsiyet yapısını onun üzerine kurar, kendi iç-kontrol mekanizmaları ile toplumsal kontrol mekanizmalarını özdeşleştirirse buna içselleştirme denir.⁵⁴ Bu yönden insanları içinde yaşadığı toplumun ya da sosyalleştiği grubun bir çıktısı olarak görmek doğru olur.

Çoştı, içinde yaşamış olduğu toplumun değer yargılarını sosyalleşme yoluyla içselleştiren bireyin, sadece fiziksel bir insan olmaktan çıkarak herhangi bir grupla ve toplumla bütünleştiğini, bireyin içselleştirdiği kültürün değer yargılarının, onun yapmak istediklerini etkilediğini ifade etmektedir.⁵⁵ İnsanın yapmak istedikleri kendi seçimleri gibi gözükse de aslında içselleştirmiş olduğu kültüre ait değer yargıları ve normların izini taşımakta ve bunun sonucunda da toplumun tüm fertleri için ortak davranış kalıpları, ilişkiler, statüler ve roller belirlenirken sosyalleşme hem toplum için hem de birey için önemli bir hal almaktadır.⁵⁶

İnsan toplumsal bir varlık olduğu için, dünyaya geldiği andan itibaren içerisinde bulunduğu çevreden, toplumdan almış olduğu bilgi, beceri, değer, norm gibi durumları içselleştirmeye başlar. İnsan devamlı etrafında meydana gelen durumları, davranış şekillerini ve değer yargılarını gözlemler. Bu değer yargıları ve davranışların toplum tarafından hoş karşılandığını ya da benimsendiğini fark eder ve bu yaşanmışlıkları kendi içinde değerlendirir. Birey bu değerlendirmelerinde toplum tarafından benimsenecek, onu değerli kılacak davranışları kabul eder ve içselleştirir. Karşılıklı bu etkileşim, değişen ve gelişen toplumsal yapı içerisinde, insanı bu değişim sürecine uyum sağlaması için yönlendirir. Çünkü

⁵¹ Yakup Çoştı, *Toplumsallaşma ve Dindarlık (Samsun Örneği)* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2011), 31.

⁵² Okumuş, “Din ve Sosyalleşme”, 430.

⁵³ Sulhi Dönmezer, *Toplumbilim* (İstanbul: Beta Yayınları, 1999), 121-122.

⁵⁴ Fazlı Arabacı, “Türkiye’de Dini Sosyalleşmenin Temel Etkenleri”, *Dini Araştırmalar* 6/16 (Mayıs- Ağustos 2003),44.

⁵⁵ Çoştı, *Toplumsallaşma ve Dindarlık (Samsun örneği)*, 31.

⁵⁶ Çoştı, *Toplumsallaşma ve Dindarlık (Samsun örneği)*, 32.

sosyalleşme belirtildiği üzere topluma uyum sağlama sürecidir. Toplum ve birey açısından karşılıklı bir döngü olan bu uyum süreci toplumun birliğinin ve devamlılığının sağlanması açısından önemli bir işleve sahiptir. Bu işlev toplumsal açıdan sahip olunan kültürel unsurların kuşaktan kuşağa aktarılması ve topluma yeni katılan bireylerin yaşam düzeylerine uydurulması olarak; bireysel açıdan ise sosyal yaşama adapte olmayı öğrenme ve böylece bireysel kimliğin oluşması” olarak karşımıza çıkmaktadır.⁵⁷

Sosyalleşme toplum ve fertler arasında gerçekleşirken bu etkileşimin en önemli ögesinin dil olduğu anlaşılmaktadır. Toplumlar bu dil aracılığı ile gelişerek varlığını sürdürmektedir. Sosyalleşmenin vasıtası olan dil aracılığı ile toplumların; inanç, norm, değer yargıları ve hayat felsefelerinin geliştiği ve nesilden nesile aktarıldığı görülmektedir. Toplumların temel yapısını oluşturan etmenlerin kavranması, benimsenmesi ve aktarılmasında dilin önemsenmesi ve öğrenilmesi önemli bir faktör olarak karşımıza çıkmaktadır.⁵⁸

1.1. Din ve Toplum

1.1.1. Din

İnsan, yaşamının belli bir döneminden sonra, planlı ve aynı zamanda problemsiz bir hayat sürdürme düşüncesindedir. Planlı bir hayatın sürdürülebilmesi ise; toplumsal düzeni oluşturan norm ve değerleri keşfetmeye, bunları yaşantısında rehber olarak kullanmaya ve aynı zamanda yaşantısını yönlendirmeye çalışmasıyla gerçekleşmektedir. İnsan yaratılışından itibaren hem kendini sorgulamakta hem de içinde bulunduğu âlemi sorgulayıp anlamaya çalışmaktadır. Bu sorgulama sürecinde din önemli bir işleve sahiptir.

Din kavramının açıklanmasında birçok bakış açısına rastlanmakta ve bu çalışma bağlamında dinin sosyolojik açıdan tanımlanması önem taşımaktadır. Dini sosyolojik ve toplumsal yönden ele alan Durkheim, dini, emir ve yasakları içeren inanç ve pratiklerden oluşmuş bir sistem olarak tanımlamaktadır.⁵⁹ Taş, yaşamın her döneminde insanların hayatını etkileyen ‘aşkın’ bir güç olan dinin, geçmişte ve günümüzde insanların ve kendisini barındıran toplumların davranış biçimlerini oluşturmada önemli bir unsur olarak varlığını devam ettirdiğini vurgulamaktadır.⁶⁰ Aynı bakış açısıyla dini, insanların tutum ve davranışlarını, insanlarla olan ilişkilerini ve toplumsal düzeni oluşturan bir unsur olarak gören Çoştı, dini aynı zamanda norm ve değerleri belirleyen bir kurum olarak nitelendirmektedir.⁶¹ Durkheim’ın din algısında ise “kutsal olarak kabul edilen varlıklara yönelik geliştirilen ve

⁵⁷ Çoştı, *Toplumsallaşma ve Dindarlık (Samsun örneği)*, 32-33.

⁵⁸ Mahmut Tezcan, *Eğitim Sosyolojisi* (Ankara: Ankara Üniversitesi Eğitim Fakültesi Yayınları, 1985), 39-40.

⁵⁹ Emile Durkheim, *Dini Hayatın İlk Biçimleri*, çev. Fuat Aydın (İstanbul: Ataç Yayınları, 2005), 61.

⁶⁰ Kemalettin Taş, “Sosyolojik Din Tanımları”, *Din Sosyolojisi El Kitabı*, ed. Niyazi Akyüz vd. (Ankara: Grafik Yayınevi, 2018), 37.

⁶¹ Çoştı, *Toplumsallaşma ve Dindarlık (Samsun örneği)*, 76.

sonuçta ahlaki bir topluluğun oluşmasını sağlayan inançlardan ve uygulamalardan oluşan bir sistem”⁶² vardır.

Mardin, bireyin en önemli ihtiyaçlarından birinin kendisine uygun bir hayat felsefesi oluşturmak ve uygun dini, ahlaki ve sosyal değerler sistemi geliştirmek olduğunu ifade etmektedir.⁶³ Bu bağlamda dinin, insana kendi dünyasını en iyi şekilde tanıma, anlama ve buna bağlı olarak bir yaşam felsefesi oluşturması için ona birtakım bilgiler sunduğunu ifade eder.⁶⁴

Din tanımında işlevselliği ön plana çıkaran Geertz dinin “insanlarda genel bir varlık düzenine ilişkin kavramlar formüle ederek ve bu kavramları güçlü, geniş kapsamlı ve uzun süreli ruhsal durumlar ve motivasyonlar tesis etmeye çalışan bir semboller sistemi”⁶⁵ olduğunu ifade etmiştir. Wallace ve Wolf ise dini, “toplumsal ihtiyaçları karşılayacak ve sosyal sistem sorunlarını çözmede yardımcı olacak bir araç”⁶⁶ olarak tarif ederek yine dinin işlevsel yönüne vurgu yapmıştır.

İnsanların dünyaya geldiği andan itibaren hayatlarına yön vermesinde ve şekillendirmesinde dinin etkili bir araç olduğu görülmektedir. Çünkü dinler, insanların niçin yaratıldığı, yaşamlarını nasıl şekillendirmesi gerektiği, gaybi bilgiler gibi konularda insana yön vermekte ve açıklamalarda bulunmaktadır. Bundan dolayı din, insanların içinde bulunduğu durum hakkında bir düşünceye sahip olmaları noktasında ve aynı zamanda ne yapmaları gerektiği konusunda yol göstererek katkı sağlamaktadır.

Din, çok amaçlı ve çok yönlü bir yapıya sahip olmakla birlikte bireyin içinde yaşamış olduğu toplumun kültürel yapısıyla, değer ve normlarıyla iç içe bir bütün halindedir. Toplamlar dini, içinde yaşamış olduğu toplumun kültürel yapısı ekseninde yorumlayıp yaşamlarını şekillendirmektedirler. Toplum ve toplumun kültürüyle karşılıklı etkileşim içinde olan din, bu özelliğinden dolayı yazın alanda çok sayıda farklı tanımlamalarla karşımıza çıkmaktadır.

1.1.2. Din ve Toplum İlişkisi

Sosyologlara göre “kutsalın bir tecrübesi”⁶⁷ olan din, ilk insanlardan günümüze değin toplumsal olarak var olan bir kurumdur. Çoştı’nun ifadesiyle din, “İnsanların tutum ve

⁶² Durkheim, *Dini Hayatın İlkel Biçimleri*, 62.

⁶³ Şerif Mardin, *Din ve İdeoloji*, (Ankara: İletişim Yayınları, 1982), 24.

⁶⁴ Mardin, *Din ve İdeoloji*, 24.

⁶⁵ Clifford Geertz, “Kültürel Bir sistem Olarak Din”, çev. Yasin Aktay, *Din Sosyolojisi*, ed. Yasin Aktay, M. Emin Köktaş, (İstanbul: Vadi Yayınları, 1998), 179.

⁶⁶ Ruth A. Wallace ve Alison Wolf, *Çağdaş Sosyoloji Kuramları*, çev. Leyla Elburuz ve M. Rami Ayas (Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2018), 71.

⁶⁷ Joachim Wach, *Din Sosyolojisi*, çev. Ünver Günay (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 1995), 37.

davranışlarını, insanlar arası ilişkileri ve toplumsal hayatı belirleyen bir kurumdur".⁶⁸ Din, ister ilahi kaynaklı olsun ister olmasın insanın bulunduğu ve yaşamını devam ettirdiği her alanda ve her yerde etkili olan aynı zamanda toplumsal düzenin oluşturulmasında önemli bir göreve sahip son derece mühim bir kurumdur.⁶⁹ Tanımlar farklılık gösterse de dinlerin ortak özelliğine baktığımızda, toplumsallığa ve insanların belirli bir zihniyet kazanması gerektiğine vurgu yapmaktadır.

Bergson, dinsiz bir toplumun düşünülmemeyeceğini "Geçmişte ne ilmi ne sanatı ne de felsefesi olan insan toplulukları bulunduğu gibi bugün de böyle topluluklara rastlanabilir. Fakat dinsiz bir toplum asla var olmamıştır."⁷⁰ sözleriyle ifade etmiştir. Dinin hemen hemen her toplumda var olduğu görülürken bireyin ise bu toplumun içinde var olması dini tecrübelerinin oluşmasının bir kanıtıdır. Bundan dolayı, dini inançları olmayan bir toplumun var olması ve aynı zamanda varlığını sürdürmesi oldukça güçtür. Dinin, birey ve toplumdan bağımsız düşünülmesi imkânsız olduğu gibi, dinin sosyal bir fenomen olduğu da unutulmamalıdır. Dolayısıyla toplumun ve dinin etkileşim içinde olduğu görülmektedir.⁷¹ Sosyoloji de dinin bu yönünden faydalanmaktadır.

Bir toplumun inandığı din, o toplumun kültürel yapısında ve yaşam şeklinde etkili olduğu gibi inanılan din de toplumun kendine has yapısından olumlu yönde etkilenmekte hatta dönüşebilmektedir.⁷²

Çoştı, bireyin kendisinden önce var olan toplum ve önceden oluşturulan, çeşitli kurum ve kuruluşların fonksiyonel bir biçimde bir araya gelmesiyle oluşan bir sosyal yapı içinde doğduğunu ve bu kurumlar arasında dinin merkezi bir konumda olduğunu ifade etmektedir.⁷³ Ayrıca dinin toplumsal varoluşun temel ve güçlü dinamiklerinden biri olduğunu vurgular. Bu noktada Çoştı dini, toplumsallaşan bir olgu olarak görür, bireyler ve toplum üzerinde çeşitli yapısal ve kültürel işlevleri yerine getirdiğini dile getirir. Bunlara örnek olarak da inanç, duygu, düşünce ve davranışların şekillenmesi, belirli bir dünya görüşünün oluşturulması, dini grup üyeliği ile insanlara önemli bir aidiyet duygusunun kazandırılmasını gösterir.⁷⁴

Din ve toplumun ilişkisinin karşılıklı etkileşim süreci içerisinde devam ettiğinden yola çıkılırsa sosyal bir ilişkinin varlığından söz etmek mümkündür. Dinin, bireylerin sosyal davranışı üzerindeki etkisi, içinde yaşanılan toplumun sosyo-dini yapısına bağlıdır.⁷⁵ Din toplumun yapı taşları olan aile, kabile ve millet vb. gibi gruplarla yakın temas ve ilişki

⁶⁸ Çoştı, *Toplumsallaşma ve Dindarlık (Samsun örneği)*, 76.

⁶⁹ Zeyrek, *Dini Sosyalleşmede Etkenler ve Araçlar (Şirnak Örneği)*, 35.

⁷⁰ Henri Bergson, *Ahlak ve Dinin İki Kaynağı*, çev. Mehmet Mukadder Yakupoğlu (Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2013), 126.

⁷¹ Bergson, *Ahlak ve Dinin İki Kaynağı*, 126.

⁷² Hans Freyer, *Din Sosyolojisi*, çev. Turgut Kalpsüz (İstanbul: Doğu Batı Yayınları, 1964), 64-65.

⁷³ Çoştı, *Toplumsallaşma ve Dindarlık (Samsun Örneği)*, 77.

⁷⁴ Çoştı, *Toplumsallaşma ve Dindarlık (Samsun Örneği)*, 77.

⁷⁵ Çoştı, *Toplumsallaşma ve Dindarlık (Samsun Örneği)*, 77.

içerisinde olmuştur. Din kendine has kuralları, görüşleri ve uygulamaları olan bir müessese olarak sadece kişi ile değil, aynı zamanda toplumun çeşitli kurumsal yapıları ile ilişki içerisinde dir.⁷⁶ Bireysel olarak insanların dini inanç ve düşüncelerini şekillendirip yön verirken toplumsal anlamda da çeşitli grup ve yapıları da şekillendirir, etkiler ve kendisi de etkilenir.⁷⁷ Meydana geldiği andan itibaren günümüze kadar din toplumda var olmuştur ve toplum üzerinde etkilerini devam ettirmektedir.

Dinin toplumsal boyutunu ön plana çıkaran Durkheim, dinin “emir ve yasakları içeren inanç ve pratiklerden oluşmuş bir sistem”⁷⁸ olduğunu bu inanç ve pratiklerin, inananlarını kilise adı verilen kutsal bir organizasyon içinde birleştirdiğini ifade eder.

Toplumsal bir varlık olan insan, yaşamının her alanında inanmış olduğu dinin etkisi altında kalmaktadır. Dinin sosyal bir fenomen olması, sadece onun daima toplumsal bir form içinde tezahür eden bir olgu olduğu anlamına gelmediğini, aynı zamanda dini fenomenlerin toplumsal realitenin aslı öğeleri olduklarını dile getiren Okumuş, dinlerin insan ve toplum üzerindeki etkisinden şu şekilde bahsetmektedir:

Dinlerde bulunan itikadî, sosyal, ekonomik, idarî, ahlâkî ilke ve esaslar, insanların sosyal eylemlerini güçlü bir biçimde etkilemek suretiyle sosyal düzenin objektif yapısının belirlenmesinde önemli bir rol oynar. Açıktır ki, din ve ondan doğan gruplar herhangi bir kültür çevresinde her türlü etkiden korunmuş, soyutlanmış olarak yaşamaz. Bilâkis kültürel hayatın bütün kısımları ile evlilik veya aile, eğitim, ekonomi, siyaset, boş zamanlar, ahlâk, hukuk, sanat, teknoloji ve bilhassa toplumun genel yapısı, yani zümreler, sınıflar ve diğer sosyal tabakalar ve doğal olarak siyasî yapı ile sıkı bir ilişki halinde bulunurlar.⁷⁹

Berger dinin toplum üzerindeki işlevselliğini üç önemli boyutta inceler. Sembolik Bütünleştiricilik başlığı altında incelenen unsur; toplumda insanlar arası ilişkilerin semboller üzerinden gerçekleştirildiğini, dinin tüm bu sembolleri anlamlandıran esas kaynak olduğunu ifade eder. Her şeyi kapsayan ve düzenleyen bir sistem olan din, sisteme dahil olanları birbirine yaklaştırır ve bütünleştirir.⁸⁰

Toplumsal Kontrol olarak ifade edilen unsur dinin bir işlevinin de bireylerin toplumun kurallarına uymalarını sağlamak olduğunu ifade eder. Bu kontrol dış ve iç kontrol olarak iki şekilde gerçekleşir. Dış kontrolde Weber’in “meşrulaştırma gücü” dediği güç önemlidir. Çünkü din, gücün kullanılmasını gerekçelendirir ve haklı gösterir. Toplumu kontrol eden mekanizmalara itaat etmenin dinî bir görev olarak yorumlanması, dinin meşrulaştırıcı yönünü ortaya çıkarır.⁸¹ Berger son olarak dinin toplum üzerindeki etkilerinden biri olan

⁷⁶ Ejder okumuş, *Meşruyet Ekseninde Din ve Devlet* (İstanbul: Pınar yayınları, 2003), 65.

⁷⁷ Ali Akdoğan, *Sosyal Değişim ve Din* (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2004), 93.

⁷⁸ Durkheim, *Dini Hayatın İlkel Biçimleri*, 61.

⁷⁹ Ejder Okumuş, *Din Sosyolojisi*, ed. Talip Küçükcan (Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, 2012), 67.

⁸⁰ Peter L. Berger, “Dini Kurumlar”, çev. Adil Çiftçi, *Dokuz Eylül Üniversitesi ilahiyat Fakültesi Dergisi*, 9/ (Mart 1995), 430.

⁸¹ Berger, “Dini Kurumlar”, 430.

Toplumsal Yapılandırma unsurunu ortaya koyar. Din ortaya koyduğu ölçütlerle toplumsal yapıların oluşumuna imkân sağlar. Özellikle ilkel toplumlarda dinin yapılandırıcı ve bu yapıyı meşrulaştırıcı işlevi birlikte görülür. Hint kast sistemi, dini terimlerle toplumun belli kesimlerinin nasıl yapılandırıldığının tipik bir örneğini oluşturur.⁸²

1.2. Dini Sosyalleşme

Bireyin doğumuyla başlayıp hayatı boyunca devam eden sosyalleşmenin, bireyin ait olduğu toplumun kültürünü ve değerlerini öğrenmesi ve benimsemesi ile ortaya çıkan bir etkileşim süreci olduğundan bahsedilirken aynı zamanda sosyalleşmenin, topluma ait kültürün yeni kuşaklara aktarılmasını sağlayan bir araç, bir eğitim ve öğretim süreci olduğuna vurgu yapılmıştır. Bu bağlamda din unsurunun da bu sürecin ayrılmaz parçası olduğu bilinmektedir. Temelde sosyalleşme teorisinden beslenen dini sosyalleşme, bireyin sosyal bir anlam içerisinde toplumun dini norm ve kaidelerini, inanç ve uygulamalarını benimsediği ve içselleştirdiği gibi, toplumun da dini, kültürel olarak bireye aktardığı bir süreç olarak da tarif edilebilir.⁸³

Dini davranışlar doğuştan gelen davranışlar değil, kişinin içinde yaşamış olduğu sosyal çevreden etkilenmesi neticesinde öğrenilerek gerçekleşen bir durumdur. Bireyin dini sosyalleşmesinde aile, okul, arkadaş çevresi, kitle iletişim araçları vb. gibi faktörler oldukça önemlidir. Yukarıda ifade edilen kurumları içerisinde barındıran ve aynı zamanda bireyin dini düşüncesinin oluşmasında ve şekillenmesinde önemli bir yere sahip olan bu süreç, bireyin ait olduğu toplumda kendini gerçekleştirme adına önemli katkılar sağlamaktadır. Dini sosyalleşmenin gerçekleştiği süreçte önemli etkiye sahip olan durumlar arasında, bireyin karakteristik yapısı, içinde bulunulan coğrafya ve toplum yapısı, aile yapısı ve bireyin gelişimsel durumu sayılabilir.

Dini sosyalleşme bireyin yaşamında sadece belli bir zaman diliminde yer almaz, sosyalleşme sürecine paralel olarak doğumla başlayıp bireyin ömrünün sonuna kadar devam eder. İnsanın yaşamı boyunca her yaş evresinde ve bulunduğu konuma bağlı olarak yeni roller öğrenmesinde ve bu rollere uyum sağlamasında etkili olmaktadır. Dini tutumların şekillenmesinde, dini sosyalleşmenin oldukça önemli olduğu görülmektedir. Dolayısıyla bireyin benimsemiş olduğu dini tutum ve anlayışların, kültürel ve toplumsal bir ortamda sosyalleşmeyle birlikte şekillenmesini görmektediriz.

Çoştı'nın, ifadesiyle dini sosyalleşme, sosyalleşme süreci içerisinde ve ona bağlı olarak gelişmektedir. Her toplumun kendine mahsus maddi-kültürü olduğu gibi, manevi-dini kültürü de vardır. Birey sosyalleşme süreci içerisinde bu iki kültürden de etkilenmektedir ve bu

⁸² Berger, "Dini Kurumlar", 430.

⁸³ Mehmet Birekul, "Aile ve Dinî Sosyalleşme", *Aile Sosyolojisi Yazıları*, ed. Mustafa Aydın (İstanbul: Açılım Kitap, 2014), 147.

öğeleri öğrenme süreci ile içselleştirmektedir. Bu yüzden bireyin dini tercihi, dini gelişimi ve dini uyumu sosyalleşme içerisinde yer alır. Bakıldığında birey doğduğunda, dini-kültürel yönüyle doğmaz ancak sosyalleşmeyle bu tarafını edinir ve “dini sosyalleşme” özel olarak “toplumsallaşma” süreci içinde gelişir.⁸⁴ Bu çerçeveden yola çıkarak dini sosyalleşmeyi Günay, “kişinin toplumun dini kültür unsurları, değerleri, sembolleri ve modellerini alarak kendi şahsiyetine mal etmesi ve böylece dini kişiliğinin oluşmasından ibaret bulunan bir süreç olarak”⁸⁵ tarif etmektedir. Dini tutumların, toplumsal ve kültürel ortamda sosyalleşmeyle şekillendiğine vurgu yapan Okumuş, dinsel sosyalleşmenin “kişinin, içinde yaşayıp kültürünü paylaştığı toplumun bütün yönleri ile dini inanç, norm ve pratiklerini öğrenip içselleştirmesi” olarak ifade eder.⁸⁶

Daha geniş bir bakış açısıyla Çoştı dini sosyalleşmenin bir süreç olduğuna vurgu yaparak “her bir dinin ya da dini geleneğin kendine özgü inanç, öğreti ve kuralların gözetiminde, kişinin nasıl bir dini tutum geliştirmesi gerektiğinin öğretilmesi ve bunun sonucunda da, kişinin içinde bulunduğu toplumun dini alışkanlıklarına ve beklentilerine uygun davranışlar”⁸⁷ gösterme süreci olduğunu ortaya koyar.

Dini sosyalleşme ile ilgili yapılan tanımlamalara bakıldığında dini sosyalleşmenin; sezgisel, bilişsel, duyuşsal ve psikomotor olarak çok yönlü bir kavram olduğu, bireyin edinmiş olduğu tecrübelerinin sadece kitaba dayalı değil, sosyal ortamda edindiği tüm dini ve kültürel kazanımlar sürecinde edinildiği görülmektedir.⁸⁸

Çoştı, dini sosyalleşmenin gerçekleşebilmesi için üç temel unsurun olması gerektiğini ifade etmektedir. Bunlar:

- Her bir dinin ya da dini geleneğin kendine özgü inanç, öğreti ve kuralları bulunmaktadır ve bu doğrultuda da dini sosyalleşme deneyimi farklılaşmaktadır.
- Dini sosyalleşme bir öğrenme/öğretme sürecidir.
- Dini sosyalleşme sonucunda, kişinin içinde bulunduğu toplumun dini alışkanlıklarına ve beklentilerine uygun davranışlar göstermesi hedeflenmektedir.⁸⁹

Arabacı; dini sosyalleşmede kullanılan dilin önemi üzerinde durarak dini anlamlar taşıyan bilgilerin ekseriyetle soyut olmasından dolayı bu bilgilerin bir sembol ya da bir imge

⁸⁴ Çoştı, *Toplumsallaşma ve Dindarlık (Samsun Örneği)*, 84.

⁸⁵ Günay, *Din Sosyolojisi* (İstanbul: İnsan Yayınları, 2010), 169.

⁸⁶ Okumuş, “Din ve Sosyalleşme”, 443.

⁸⁷ Çoştı, *Toplumsallaşma ve Dindarlık (Samsun Örneği)*, 76.

⁸⁸ Mustafa Özdemir, *Çalışan Annelerin, Çocuklarının Dini Sosyalleşmeleriyle İlgili Tutum ve Davranışları Üzerine Bir Araştırma (Karaman örneği)* (Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2018), 5.

⁸⁹ Çoştı, *Toplumsallaşma ve Dindarlık (Samsun Örneği)*, 78.

aracılığıyla aktarılması gerektiğini, dini içerikli konular konuşulurken ve tartışılırken kullanılan dilin yalın ve anlaşılır olmasının dini sosyalleşmeyi etkilediğini ifade etmektedir.⁹⁰

Kişilik oluşturma sürecinde sosyalleşmenin alt unsuru olarak görülen dini sosyalleşme süreci önemli bir işleve sahiptir. Nesilden nesile aktarılan dini normlar ve değerler ayrıca dini kültür, kişilik gelişiminde de bir nevi eğitim öğretim görevi üstlenmektedir. Kur'an'ın "Allah sizi analarınızın karnından, sizi hiçbir şey bilmez durumda iken çıkardı"⁹¹ ifadesi ve Hz. Muhammed'in "Her çocuk fitrat üzere doğar, sonra anası, babası onu Yahudi, Hristiyan veya Mecusi yapar"⁹² şeklindeki beyanı kişilik gelişiminde sosyalleşme ve aynı zamanda dini sosyalleşme süreçlerinin ne kadar önemli olduğunu göstermektedir.

Dini sosyalleşmenin bir öğrenme süreci olduğu, her toplumun dini anlayış ve geleneklerinin farklı olduğu dolayısıyla dini sosyalleşmenin de toplumdan topluma değiştiği, aynı zamanda fertlerden toplumun değer yargılarına uygun davranışlar ortaya koyarak sosyalleşme süreci içerisinde davranışlar sergilediği yukarıda bahsedilen çeşitli tanımlamalardan da anlaşılmaktadır. Bu toplumsallaşma sürecinin dini eğitim, sosyal öğrenme ve sembolik etkileşim yoluyla gerçekleştiği görülürken bunun yanında dini öğretiler ve davranışlar, bir yönüyle de sosyal ilişkileri belirlemede etkin bir rol oynamaktadır.⁹³

Dini tercihler ve kabuller, bireyin içinde yaşadığı sosyal çevre nasıl ise o doğrultuda öğretilir, ya da birey etkileşim şeklinde bunu öğrenir. Dolayısıyla din her toplumda var olan ve etkisini canlı tutan gerçek bir fenomendir. Dini inancın kişilik gelişimine olan katkısını ortaya koyarken bunun gerçekleşmesinde toplumsal değer ve kodların yadsınamaz etkisinin olduğu ve kültürel ve dinsel unsurların benimsenmesiyle bu sürecin sürdürüldüğü görülmektedir. Bu noktada Günay, dini sosyalleşmeyi kısaca şöyle formüleştirebilir. "Dini Sosyalleşme = İnsan Fıtratı x Toplum-Kültür-Din= Dini Kişilik ya da Kişisel Dindarlıktır."⁹⁴ Bu noktada bireylerin dini sosyalleşmesi, "bireyin doğuştan getirdiği beşerî eğilim ya da yeteneğin belirli toplumsal ve kültürel koşullarla etkileşimi sonucu oluşan bir süreç"⁹⁵ olarak karşımıza çıkmaktadır.

Dini sosyalleşme sadece bir dine bağlanmayı ya da dindar hale gelmeyi değil; aynı zamanda bir dinin öğretilerine ve o dine bağlı olanlara duygusal bir bağlılığı da üretir.⁹⁶

1.2.1. Dini Sosyalleşme Süreci (Aşamaları)

⁹⁰ Arabacı, "Türkiye de Dini Sosyalleşmenin Temel Etkenleri", 48.

⁹¹ Kur'an-ı Kerim Meali, çev. Halil Altıntaş-Muzaffer Şahin (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2009), Nahl 16/78.

⁹² Diyanet İşleri Başkanlığı (DİB), "Hadislerle İslam" (Erişim 1 Ocak 2022).

⁹³ Hanifi Özcan, "Modern Çağda Dinin Birey ve Toplum için Anlamı", *Akademik Araştırmalar Dergisi* 9/32 (Şubat-Nisan 2007), 32-40.

⁹⁴ Günay, *Din Sosyolojisi*, 422.

⁹⁵ Günay, *Din Sosyolojisi*, 443.

⁹⁶ Mahmut Hakkı Akın, *Toplumsallaşma Sözlüğü* (Konya: Çizgi Yayınları, 2015), 54.

Sosyalleşmenin bireyin doğumundan hayatının sonuna kadar devam eden bir süreç olduğu düşünüldüğünde, bireyin sosyalleşmesi de birden olmamakta belli bir zaman aralığında, belli aşama ve evrelerden geçerek meydana gelmektedir.

Çalışmamızın Dini Sosyalleşme kısmında yer verilen Günay'ın tanımından hareketle, "kişinin toplumun dini kültür unsurları, değerleri, sembolleri ve modellerini alarak kendi şahsiyetine mal etmesi ve böylece dini kişiliğinin oluşmasından ibaret bulunan bir süreç"⁹⁷ olduğunu hatırlarsak kişinin müktesibi olduğu dinin inanç, tutum ve davranışlarının nasıl olması gerektiğinin öğretilmesi ve dinlerin bireyin üzerindeki yaptırımları ve aynı zamanda bireyin bu toplumun bir parçası olarak hayatını nasıl sürdüreceğine ve şekillendireceğine yardımcı olması noktasında bir bütün olarak sürdürülmeye çalışılan bir süreç olduğu anlaşılmaktadır.

Bir çocuk dini ve ahlaki değerlerle birlikte dünyaya gelmez, içinde yaşadığı toplum ve çevre bu kültür ve değer yargılarını bireye kazandırır. Dolayısıyla çocuğun bulunmuş olduğu toplum ve çevrenin değer yargıları, normları ve öğretileri kişinin dindarlığının oluşumunda etkili bir süreç olarak ortaya çıkmaktadır.⁹⁸ Herhangi bir dini toplum içerisinde doğan çocuk kendini bir dini sosyalleşme ortamı içerisinde bulmaktadır. Peygamberlerin hayatları ve dinî öğretileri, din büyüklerinin fikirleri ve hayat hikayelerinin yanında insanların gündelik hayatlarında dini nasıl yaşayacaklarına dair bilgiler içeren kitaplar, kültürel ritüeller, toplantılar, kitle iletişim araçlarında gösterilen filmler ve programlar da dini toplumsallaşmanın sürekli olarak üretilmesini sağlamaktadır.⁹⁹ Aile içinde yapılan dualar, ibadetler, dini törenler, ortaya konulan tutum ve davranışlar, ilişki biçimleri başta çocuk olmak üzere aile üyesinin din eğitiminde o kadar etkili olur ki, birey bu dini bilgi ve uygulamalarla birlikte temelde ve sürekli olarak sosyalleşme sürecini yaşar.¹⁰⁰ Doğumla başlayan bu süreçte o toplumun bir ferdi olan birey, içinde bulunduğu dini sosyalleşmenin yoğunluğuna göre kendine dinin inanç ve ibadet noktasında bir yol seçerek o doğrultuda ilerler. Bunun sonucunda bireyin sosyal kişiliği ortaya çıkar ve dini kimliği de oluşmaya başlamış olur.

Doğan, bireylerdeki dini tutumların oluşmasında birçok faktörün bulunduğu üzerinde durarak, bireyin, dini değerleri ve normları bu alanda etkili olan sosyalleşme süreciyle kazandığını ifade ederken bu sürecin en önemli çevresel faktörlerinden olan ailenin üzerinde durur. Ailenin bireyin dini, kültürel, siyasi vb. birçok tutumunun oluşmasında oldukça etkili olduğunu dile getirmektedir. Dini sosyalleşme sürecinde bir diğer etkili olan faktör ise eğitimidir. Alınan eğitimin niteliği, dine karşı olumlu veya olumsuz tutumların oluşmasında

⁹⁷ Günay, *Din Sosyolojisi*, 430.

⁹⁸ Özdemir, "Çalışan Annelerin, Çocuklarının Dini Sosyalleşmeleriyle İlgili Tutum ve Davranışları Üzerine Bir Araştırma (Karaman örneği)", 52.

⁹⁹ Akin, *Toplumsallaşma Sözlüğü*, 55.

¹⁰⁰ Okumuş, "Din ve Sosyalleşme", 448.

etkili olmaktadır. Bireyin yaşadığı köy, kasaba, şehir gibi toplumsal yaşam alanları da dini tutumların oluşmasında etkili olmaktadır.¹⁰¹

Çoştı'ya göre, dini sosyalleşme süreçleri üç evrede ele alınmaktadır;

a) Çocukluk ve Dini Sosyalleşme Evresi

b) Ergenlik ve Dini Sosyalleşme Evresi

c) Yetişkinlik ve Dini Sosyalleşme Evresi¹⁰²

1.2.1.1. Çocukluk ve Dini Sosyalleşme Evresi

Çocukluk dönemi, bebeklik 0-2 yaş, ilk çocukluk 2-6 yaş, son çocukluk ise kızlar için 6-11 yaş, erkekler için ise 6-13 yaş olarak 3'e ayrılmaktadır.¹⁰³ İlk çocukluk dönemi Peker'e göre taklit dönemidir ve çocuk bu dönemde yakın çevresindeki her türlü davranışı bilinçsiz olarak taklit ve tekrar ederken aile bireylerinden gördüğü ibadetleri, dini motifli her türlü davranışları, içten gelen duygularla yapmaya çalışmakta, onların dini yaşantılarından örnek alarak kendi de aynı davranışları sergilemektedir. Çocuğun sevileni taklit etme psikolojisinden gelen bu yönelişi, çocuğun dini hayatının oluşmasında oldukça önemli ve etkilidir.¹⁰⁴ Peker yine son çocukluk döneminde din duygusunun şekillenmesinde, dini davranışların belirlenmesinde çocuğa yakınlarının ve çevresindeki kişilerin dini tutum ve davranışlarının rolünün ve etkisinin büyük olduğunu ifade ederken çocuğun dini gelişimine etki eden faktörleri önem sırasına göre aile, okul ve çocuğun kişisel düşüncesi olarak sıralamıştır.¹⁰⁵

"Birincil sosyalleşme evresi" olarak karşımıza çıkan çocukluk dönemi, ilk iletişimin ve etkileşimin anne-babası ya da evdeki ebeveynlerle başladığı ve böylelikle sosyalleşme adına temel değerlerin, tutum ve davranışların öğrenilmeye başlandığı süreçtir. Kimlik oluşumunun temellerinin atıldığı bu dönem, sosyalleşme sürecinde en önemli dönem olarak karşımıza çıktığı için aynı durum dini sosyalleşme açısından dini tutum ve değerlerin benimsenmesi, karakterin ve ahlaki boyutun bu noktada gelişmesi ve ilerlemesi açısından da çok önemlidir. Çocuğun bilişsel ve zihinsel gelişimine bağlı olarak bu dönemde dini tutum ve davranışları da gelişmektedir. Çocuğun genel toplumsallaşmasında olduğu gibi, dini toplumsallaşmasında da psikolojik faktörlerin ve kişisel özelliklerin etkisi yanında, dışsal, yani sosyal faktörlerin de önemli bir rolü bulunmaktadır.¹⁰⁶

¹⁰¹ Şahin Doğan, "Dini Tutumların Oluşmasına Etki Eden Sosyo- Kültürel Faktörler", *Toplum Bilimleri Dergisi* 4/8 (Temmuz-Aralık 2010), 110-111.

¹⁰² Çoştı, *Toplumsallaşma ve Dindarlık (Samsun Örneği)*, 101-104.

¹⁰³ Hüseyin Peker, *Din Psikolojisi* (İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2013), 165.

¹⁰⁴ Peker, *Din Psikolojisi*, 167.

¹⁰⁵ Peker, *Din Psikolojisi*, 169.

¹⁰⁶ Yakup Çoştı, "Toplumsallaşma ve Din", *Din Sosyolojisi*, ed. İhsan Çapcıoğlu ve Niyazi Akyüz (Ankara: Grafiker Yayınları, 2015), 336.

Çocuğun topluma katılmasının hazırlık aşaması olan bu dönemde “çocuğun kimlik ve benlik inşası ve onun ilk sosyalleşme ortamı olan ailede, çocukluk döneminde edindiği bu model davranışlarla şekillenir”.¹⁰⁷ İlk olarak aile fertlerinin ortaya koymuş olduğu dini pratikleri gözlemleyen çocuklardaki dini merak, taklit ve özdeşleşme yoluyla kendini hissettirmeye başlarken zamanla da sosyal çevrenin dini ortamı ve kendi bireysel yeteneğine göre yavaş yavaş gelişip içselleştirilerek kişiliğine yansımaktadır.¹⁰⁸

Günay, *Erzurum ve Çevre Köylerinde Dini Hayat* adlı çalışmasında, dini toplumsallaşmanın “küçük çocukluk döneminde en yoğun olduğunu, bu süreçte aile grubunun ilk ve en etkin rolü oynadığını ve dini tutumların aile grubu içerisinde edinilen ilk dini bilgiye sıkı sıkıya bağlı olduğunu”¹⁰⁹ dile getirmiştir.

Karaca, çocuklarda görülen dini gelişim süreçlerini şu şekilde ifade etmektedir:

- Ergenlik dönemine kadar ailenin dini tutumlarını benimserler.
- Bu dönemde çocuklar “düşünmeden kabul” evresindedirler.
- Çocuğun dini kurumlarla ilişkisi ve zaman zaman bu kurumlarda yapılan etkinliklere katılması bu dönemde din algısının gelişmesine yardımcı olmaktadır.
- Çocukta gelişmeye başlayan fizyolojik ve bilişsel özellikler yanında “himaye altında bulunma” ihtiyacı da kendisini göstermeye başlamaktadır. Temel güdülerden biri olan ve az çok insanın bütün hayatı boyunca devam eden bu eğilim, dini yaşayışın çekirdeğini teşkil eden, “Allah’ın yardımına sığınma ve O’na bağlanma” duygusuna oldukça benzer özellikler taşımaktadır. Başlangıçta ana-babanın varlığı tarafından sağlanan temel güven duygusu, çocukta Allah’la ilgili bilgi ve inancın gelişmesine bağlı olarak güç ve süreklilik kazanmaktadır.
- Çocukluk dönemi dindarlığının diğer bir karakteristiği benmerkezciliktir. Bu dönemde çocuğun din algısının temelinde kendisi bulunmaktadır.
- İnsanbiçimcilik (antropomorfizm). Bu dönemde Allah onlar için genellikle büyük bir insan şeklinde tasavvur edilir.
- Çocuğun dini hayatının büyük bir bölümü, taklit ve telkin şeklindeki öğrenmelerden oluşmaktadır.
- Bu dönemde çocuğun sosyal çevresinin, çocuğun dini gelişimini destekleyerek hızlandırması veya desteklemeyerek geciktirmesi ya da yavaşlatması mümkündür.¹¹⁰

¹⁰⁷ Abdurrahman Kurt, *Din Sosyolojisi* (Ankara: Sentez Yayıncılık, 2014), 138.

¹⁰⁸ Faruk Karaca, “Din Psikolojisi”, *Dindarlığın Gelişimi*, ed. Hayati Hökelekli (Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, 2010), 120.

¹⁰⁹ Ünver Günay, *Erzurum Çevre Köylerinde Dini Hayat* (İstanbul: Emek Matbaacılık, 1999), 245.

¹¹⁰ Karaca, “Din Psikolojisi”, 119-122.

Yukarıda da ifade edildiği üzere bu dönemdeki çocukların dini gelişimleri bilişsel ve gelişimsel düzeyine göre daha çok somutlaştırma ve taklit yoluyla gelişmektedir. Soyut varlık ve kavramların çevrelerindeki model alınan kişilerle özdeşleştirilmesi ve bu kişilerin yaptıkları dini davranışları tekrarlamaları ve taklit etmeleri, onların temel dini algılarının oluşmasına neden olmaktadır.¹¹¹

1.2.1.2. Gençlik/Ergenlik ve Dini Sosyalleşme Evresi

Ergenlik dönemi Peker'in ifadesine göre, ilk ergenlik ve son ergenlik diye ikiye ayrılır. Peker, ilk ergenlik dönemini kızlar için 11-15 yaş, erkekler için ise 13-17 yaş arası olduğunu, son ergenlik döneminin ise kızlar için de erkekler için de 21 yaşına kadar devam ettiğini ifade eder.¹¹²

İlk ergenlik döneminde insanın soyut düşünme yeteneği gelişir, dini konularda kararsızlık ve şüphe varken vicdan anlayışı oluşmaya başlar. Son ergenlik döneminde ise insan dini konularda şüphesizlikten kurtularak ciddi bir duruş sergiler. Bundan sonraki süreçte bireyin dini konulardaki görüşünde ailenin etkisi zayıflar ve bunun yerini okuduğu dersler, yapmış olduğu araştırmalar, öğretmenlerin tutumlarının etkileri, dindar insanların ve din adamlarının tutum ve davranışları alır.¹¹³

Gençlik/ergenlik dönemi, çocukluktan yetişkinliğe geçiş dönemi olarak ifade edilirken bu dönemde birey çocukluktan çıkıp kendini keşfetmekte ve yetişkinliğe doğru uzanan bu süreçte kendine yol haritası çizmeye çalışmaktadır. Gençlik/ergenlik döneminde birey pek çok değişimden geçmekte ve aynı zamanda içinde bulunduğu toplumda ve gruplarda varlığını kabul ettirebilmek için kendine yer bulmaya çalışmaktadır.

Bu dönemde bireylere ailelerinden, okullarından ve sosyal çevrelerinden giden mesaj ve yönlendirmeler kabul edilebildiği gibi, bazen de reddedilmiş ve eleştirilmiştir. Gençlik ve ergenlik döneminde bireylerin fiziksel ve ruhsal anlamdaki değişimleri devam ederken aynı zamanda çocukluk döneminden itibaren oluşmaya başlayan dini gelişimleri devam etmektedir. Bu değişim ve gelişim inanç dünyalarında da önemli değişimlere sebep olmaktadır.¹¹⁴

Bu dönemde görülen bir diğer durum ise, dini konulardaki şüphe, kararsızlık ve tutarsızlıklardır. Ergenlikle birlikte gençlerde ortaya çıkan eleştirel düşünce, şüphe ve çatışmalar ergen gençleri daha fazla irdelemeye, eski bilgilerle yeni edindikleri bilgiler arasında bir bağ kurmaya itmektedir. Bu sürecin anlaşılmasının zor ve oldukça karmaşık

¹¹¹ Zeyrek, *Dini Sosyalleşmede Etkenler ve Araçlar, (Şırnak Örneği)*, 43.

¹¹² Peker, *Din Psikolojisi*, 165.

¹¹³ Peker, *Din Psikolojisi*, 173-174.

¹¹⁴ Mustafa, Koç, "Gelişim Psikolojisi Açısından Ergenlik Dönemi ve Genel Özellikleri", *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 1/17 (Aralık 2004), 234-235.

olduğu görülmektedir.¹¹⁵ Bu dönemde gençlerin dine karşı ilgisinin arttığı aynı zamanda edinilen dini bilgilere karşı şüphenin de ortaya çıktığı görülmektedir. Dini değerlere ilgi artarken dini pratikleri yapmak istemekte ve dini ibadetlerde hassasiyet göstermektedirler. Dolayısıyla bu dönemde dine karşı ilgi artarken zihinsel ve duygusal karışıklıklar ortaya çıkmaktadır.¹¹⁶

Ergenlik döneminin sonlarına doğru yetişkinliğe adım atarken ise dini konulardaki karışıklıkların, tutarsızlıkların ve çatışmaların yerinin sükûnete bırakıldığı görülmektedir. Kula'nın ifadesine göre, "bu dönem içerisinde yaşanan tecrübelerle ergen kendine özgü bir dini kimlik geliştirir ve dini yönelimi belirginleşmeye başlar".¹¹⁷

Bakıldığında ergen gençlerin, fiziksel ve inanç dünyaları da çocukluk dönemindeki gibi somuttan soyuta doğru bir gelişim göstermektedir. Bu dönemdeki bireyler soyut varlıkları ve kavramları kendi mantık düzeyleri çerçevesinde daha iyi anlamaya başlamaktadırlar. Dini anlamda ilk deneyimlerin edinildiği aile ortamının etkisinden bağımsız olmaya başlayan birey, çevresinde bulunan dış etmenler doğrultusunda aile içerisinde edindiği dini bilgileri geliştirme ve ilerletme fırsatı bulabilmektedir.¹¹⁸

1.2.1.3. Yetişkinlik ve Dini Sosyalleşme Evresi

Peker'e göre yetişkinlik dönemi; yetişkinlik, orta yaş ve yaşlılık olmak üzere 3 devreden oluşmaktadır. 21-40 yaş arası yetişkinlik, 40-60 yaş arası orta yaş ve 60 üzeri ise yaşlılık olarak ifade edilir. ¹¹⁹

Çoştı'nın ifadesiyle, çocukluk ve ergenlik dönemlerinde kazanılan dini bilgi ve öğretiler belirli bir istikamette yetişkinin dini kimliğini şekillendirmektedir. Bu nedenle yetişkinlik döneminde dini sosyalleşmede bir yavaşlama ve durağanlık söz konusu olabilmektedir. Bu yüzden alışlagelmiş dini inanç, tutum ve davranışların değiştirilmesi güçleşmektedir.¹²⁰ Bu dönemde bireyler mevcut dinin hepsini olduğu gibi kabul edebileceği gibi bazı noktaların benimsenip bazı noktaların reddedilmesi de söz konusu olabilmektedir. Yetişkin bireyler, kişilik ve benlik gelişiminde önemli mesafeler kat ettiklerinden, dine karşı dışlayıcı bir tutum sergilemeleri de söz konusu olabilmektedir. Formal eğitim almamış bireylerin çoğunluğu ve

¹¹⁵ Mustafa Arslan, "Türk Genç Ergenleri Arasında Dini Toplumsallaşma ve Temel Etkenleri: Uygulamalı Bir Araştırma", *Akademik Araştırmalar Dergisi* 8/31 (Haziran 2007), 224.

¹¹⁶ Kurt, *Din Sosyolojisi*, 17.

¹¹⁷ Naci Kula, *Kimlik ve Din (Ergenler Üzerine Bir Araştırma)* (İstanbul: Ayışığı Kitapları, 2001), 55.

¹¹⁸ Koç, "Gelişim Psikolojisi Açısından Ergenlik Dönemi ve Genel Özellikleri", 251.

¹¹⁹ Peker, *Din Psikolojisi*, 165.

¹²⁰ Çoştı, *Toplumsallaşma ve Dindarlık (Samsun Örneği)*, 104-105.

bazı eğitimli bireyler, çocukluk döneminden kalma dini inanç ve davranışları ömür boyu devam ettirebilmektedirler.¹²¹

Çoştı, yetişkinlik döneminde dini toplumsallaşmanın bütünüyle tamamlanmadığını, toplumsal alanda yaşanan makro değişim ve dönüşümlerin diğer taraftan da sosyal ve ekonomik bakımdan hayat standartlarında gerçekleşen mikro değişimlerin, dini algılayışın, tutum ve davranışların farklılaşmasına neden olduğunu dile getirmektedir.¹²²

Peker, yetişkinlerin dini tutumlarındaki değişimleri, yetişkinlik döneminin başlarında bireylerin ibadetlere karşı gösterdiği ilgisizliğin evlenip anne baba olunca yavaş yavaş kaybolduğunu ve dini görevleri yerine getirme gayretinin artması olarak tarif etmiştir. Orta yaş döneminde ise birey yaşa uyum sağlama, fiziki rahatsızlıklar gibi sebeplerden dolayı çatışma ve huzursuzluklardan kurtulmak için dine karşı daha fazla ilgi duymaya başlar. Bazı kişilerde de tam tersine dini reddetme eğilimi de görülebilir. Yaşlılık döneminde ise birey daha önce kazanılan dini alışkanlıklarını sürdürmeye devam eder. Yaşlılık döneminde bireylerin genellikle ibadet oranının da yüksek olduğu görülmektedir.”¹²³

Yetişkin bir bireyin bu dönemde başkaları tarafından yönlendirilmesi belli bir düzeyde kalırken ailenin etkinliğinin yerini sosyal grupların, meslek ve dini organizasyonların alması, bu kurumların bireyin dini inanç ve tutumlarındaki etkinliğinin arttığının bir göstergesidir.¹²⁴

Çoştı,¹²⁵ dini toplumsallaşma konusunda yetişkinlik dönemi ile ilgili olarak iki önemli süreçten, “ikincil dini toplumsallaşma” ve “yeni bir dini toplumsallaşma” dan bahsetmektedir. Alışlagelmiş dini tutum ve rollerdeki değişimler karşısında yetişkin yeni duruma ayak uydurabilmek ve toplumla olan bütünlüğünü koruyabilmek için ikincil dini toplumsallaşma süreci içerisine girmek zorunda kalabilmektedir. Yaşam döngüsü içinde dini bakımdan bazı radikal dönüşümlerin yaşanması, bireyin önceki dini toplumsallaşmasından kazanmış olduğu deneyimleri değiştirmesi ve yeni dini inanışın uygun gördüğü dini tutum ve davranışları öğrenmesi “ikincil dini toplumsallaşma” süreci olarak karşımıza çıkmaktadır. İlk yetişkinlik dönemine girildiğinde, ergenlik döneminde yaşanan dini şüphe, kararsızlık, duygusal coşkunculuk ve çalkantıların, nispeten durulmaya başlandığı görülmektedir. Dini hayatta bir durulma ve dengelenme sağlanmakta, önceki dini tecrübeler, bilgi, inanç ve alışkanlıklar gözden geçirilmekte, yeniden yapılandırılmakta; gerekli düzenlemeler ve düzeltmeler yapılmaktadır.¹²⁶

¹²¹ Karaca, *Din Psikolojisi*, 136.

¹²² Çoştı, *Toplumsallaşma ve Dindarlık (Samsun Örneği)*, 105.

¹²³ Peker, *Din Psikolojisi*, 175-176-177.

¹²⁴ Ahmet Onay, *Dindarlık, Etkileşim ve Değişim* (İstanbul: Değerler Eğitimi Yayınları, 2004), 47-48.

¹²⁵ Çoştı, *Toplumsallaşma ve Dindarlık (Samsun Örneği)*, 105.

¹²⁶ Hasan Dam, *Yetişkinlerin Din Eğitimi* (Samsun: On Dokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2002), 37-38.

Bu dönem yukarıda da bahsedildiği üzere, ebeveyn etkisinin yitirildiği ve yerini eğitim, meslek, sosyal kurumların ve aynı zamanda dini faaliyetlerin aldığı bir evredir. Bu dini faaliyetler ferdin dini inanç ve tutumlarında etkili ve belirleyici olmaktadır.

1.2.2. Dini Sosyalleşmeyi Etkileyen Faktörler

Birey belirli bir zihinsel seviyeye geldikten sonra çevresinde bulunan kişileri gözlemleyerek ilk dini tecrübelerini kazanır ve bu kazandığı tecrübelerini taklit etmeye başlar. Yapılan taklitlerin belirli bir süre ve belli bir aralıkta tekrar edilmesi neticesinde, bu taklitler bireyde davranış halini almaktadır. Bunun neticesinde öğrenme sürecine geçilmiş olur. Öğrenilen dini tecrübeler; kişinin yaşadığı yere, bulunduğu sosyal çevreye, arkadaş gruplarına ve kitle iletişim araçlarına göre olumlu veya olumsuz bir gelişme gösterebilir.

Aile dini sosyalleşme yönünden önemli bir işlev sahibi iken aileden sonra en etkili dini sosyalleşme aracı eğitim ve okuldur. Bireyin dini inanç, tutum ve davranışlarına şekil ve yön veren, gençlik ve yetişkinlik döneminde etkili olan bir diğer dini sosyalleşme faktörü ise toplumsal çevredir. Günümüz modern çağında insanların gündelik yaşamlarında ve dini inançlarında hızlı bir değişime sebep olan kitle iletişim araçlarını da dini sosyalleşmenin faktörleri arasında sayabiliriz. Dini sosyalleşmeyi etkileyen faktörler bağlamında, dini sosyalleştirme sorumluluğu süreç içerisinde aileden alınarak okullara, toplumsal çevreye ve kitle iletişim araçlarına geçerek devam etmektedir.¹²⁷

1.2.2.1. Aile

Toplumsal bir kurum olarak aile geleneksel toplumlarda olduğu kadar bireyselleşmenin yoğunlukta olduğu modern toplumlarda da önemli bir toplumsal kurum olmaya devam etmektedir. Sosyoloji terimler sözlüğünde aile; “birbirine akrabalık bağıyla bağlı olan ve içinde en az bir eş ilişkisinin bulunduğu en küçük toplumsal birim olarak ifade edilmektedir”.¹²⁸

Günay, çocukluk döneminin, dini toplumsallaşmanın en şiddetli dönemi olduğunu; insanın bu dönemde toplumun yemek, içmek, giyinmek ve tapınmak gibi pek çok şeyini öğrendiğini ve aynı zamanda toplumsal yaşama adapte olduğunu belirterek, toplumsallaşmanın bu dönemde şiddetli olmasının sebebini ailenin bu konudaki ilk ve etkin rolüne bağlamaktadır.¹²⁹

¹²⁷ Nilay Çabuk Kaya, “Aile Sosyolojisi”, *Aile ve Çocuk*, ed. Aytül Kasapoğlu ve Nadide Karkıner (Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Açık Öğretim Yayınları, 2012), 112.

¹²⁸ Hasan Güneş, *Sosyoloji Terimleri Sözlüğü* (Ankara: Ütopya Yayın Evi, 2016), “Aile”, 200.

¹²⁹ Günay, *Erzurum ve Çevre Köylerinde Dini Hayat*, 244-245.

Çocuk ilk dini tecrübesini ailede gerçekleştirmektedir. Dolayısıyla aile bu süreçte çocuğa temel dini norm, kural ve kaideleri öğretirken aynı zamanda ailenin kendisinin de içinde yer aldığı, dini hayatındaki ritüelleri ve görüşleri çocuğa aktarmaktadır. Aile sosyal değer ve alışkanlıkların olduğu; sevgi, merhamet, saygı, hoşgörü gibi duyguların kazandırıldığı ve bunların içselleştirildiği ilk temel kurum olma özelliğini göstermektedir.

Kültürel değerlerin aktarılmasında, korunmasında ve sosyal yaşamın zaman içerisinde şekillenmesinde ailenin katkısının çok büyük olduğu görülürken bunun yanında aile çocuğun fiziksel, psikolojik, dini ve ahlaki değerlerin sosyal anlamda harmanlandığı yer olup sadece fizyolojik olarak büyüdükleri bir yer değil, ruhsal anlamda da doyuma ulaştıkları bir eğitim öğretim ortamıdır.¹³⁰

Okumuş, ailenin din, mezhep, tarikat, sekt, akım gibi önceden yapılmış tercihlerinin çocuklarının bu konudaki tercihlerinde temel belirleyici unsur olduğunu, insanın dünyaya geldiğinde birçok şeyi hazır bulduğu gibi din ve dinsel yaşantıyı da ailede hazır bulduğunu ifade eder. Dinin etkili bir varlık gösterdiği, dindarlığın yüksek düzeyde olduğu ailelerde, dinsel pratiklerin daha fazla olduğunu, dinsel duyarlılığın yoğun olmadığı ailelere oranla daha başarılı ve daha etkin bir dinsel sosyalleşme gerçekleştiğini aktarır.¹³¹

Anne ve babanın rol model olması nedeni ile çocuk, dini tecrübelerini de ebeveynlerinden rol model şeklinde kazanır. Rol model olan anne ve babanın dini eğitim seviyesi çocuğun dini sosyalleşmesinin şekillenmesinde etkili olmaktadır. Bu konu ile ilgili Çoştı; ebeveynlerin eğitim, bilgi ve davranış düzeyinin onların model oluş biçimlerini belirleyebildiği gibi aynı zamanda model alan kişinin dinsel biçimlenmesini de etkileyebildiğini ifade etmektedir.¹³² Bundan dolayı ebeveynin dini aktarımdaki yetkinliği çocuğun dini sosyalleşmesinde o denli etkileyici ya da etkisiz olabilir. Aile içinde çocuk anne ve babanın davranışlarını öğrenir ve taklit eder. Ailelerin dini pratikleri, çocuklarla birlikte yapmaları onların dini tutum ve davranışlarının şekillenmesinde etkili olmaktadır.

Köylü' nün yapmış olduğu sıralama, çocuklarda değerlere ilişkin tutumların oluşmasında ilk faktör olarak ailenin, daha sonra bireysel düşüncenin ve son olarak da okulun rol oynadığını ortaya koymaktadır. İşte bu yüzden, günümüz eğitimcileri, ailenin önemine dikkat çekerek geleceğin eğitiminin aile temelli olması gerektiğini ileri sürmektedirler.¹³³

Kısaca temel dini inanç, davranış ve tutumların kazanılmasında ve bireyde daha sonra oluşan dini yönelimlerin şekillenmesinde temel etken ailedir.

¹³⁰ Özdemir, *Çalışan Annelerin, Çocuklarının Dini Sosyalleşmeleriyle İlgili Tutum ve Davranışları Üzerine Bir Araştırma (Karaman örneği)*, 61.

¹³¹ Okumuş, "Din ve Sosyalleşme", 449.

¹³² Çoştı, *Toplumsallaşma ve Dindarlık (Samsun Örneği)*, 93.

¹³³ Mustafa Köylü, "Değerler Eğitiminde Ailenin Rolü", *Aile ve Eğitim*, ed. Mehmet Faruk Bayraktar (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2010), 234.

1.2.2.2 Eğitim

Örgün eğitim kurumu olan okullar, birincil sosyalleşme kurumu olan aileden sonra, çocuğun sosyalleşmesinde büyük bir etkiye sahiptir. Eğitim bireylerin bilgi, beceri ve davranış kazanmalarına yardımcı olan etkin bir süreçtir. Eğitimin en belirgin özelliği toplumsal yönünün olmasıdır. Toplumsal yapının devam edebilmesi için yeni yetişen bireylerin sosyalleştirilmesi eğitimin özelliklerinden biridir. Çünkü her toplumun eğitimi o toplumun yapısal özelliklerine göre şekil alır. Bundan dolayı eğitim, toplumdan topluma ve zamandan zamana değiştiği gibi dini sosyalleşme de bu değişimlerden etkilenmektedir.¹³⁴

Eğitimin işlevleri arasında, “kültürleme” ve “sosyalleştirme” önemli bir yere sahiptir. Eğitim kurumu toplumsal kültürün ve yaşamın devamının sağlanması sürecinde toplumsal kültürün önemli bir boyutunu teşkil eden dini kültür unsurlarının da genç nesillere aktarılmasında önemli bir işleve sahiptir. Bu aktarım ile bireyler hem toplumsal kimliklerini geliştirmekte hem de bu kimliklerine dinsel kültür boyutu da katmaktadırlar.¹³⁵ Eğitimin dini sosyalleşmedeki etkinliği, dini kültür unsurlarının bireylere aktarılması yoluyla gerçekleşir. Bu anlamda, dini sosyalleşme, bir din eğitimi sürecidir. Din eğitiminde, planlı bir biçimde dini bilgi ve öğretilerin aktarılması söz konusudur.¹³⁶

Eğitimin dini sosyalleşmede de önemli bir yeri vardır. Dini eğitim öncelikli olarak ailede anne-baba ve onların haricinde yakın akrabalar, okullarda ise öğretmenler tarafından gerçekleştirilmektedir. Ülkemizde normal eğitimde olduğu gibi din eğitimi de yaygın ve örgün eğitim kurumları tarafından formal ya da informal şekilde yürütülmektedir. Genel olarak eğitim ve öğretim formal olarak okullarda verilirken dini eğitim de formal olarak okullarda Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersi olarak verilmektedir. Kur'an kursları da formal dini eğitimin verildiği kurumlardan biridir. Bunun dışında farklı kurumlarda da din eğitimi (cami, dini grup ve cemaatler gibi) informal olarak yürütülmektedir.

Okul çağındaki çocuklar ve gençler, zamanlarının önemli bir kısmını okullarda geçirmektedir. Öğrencilerin arkadaşlarıyla ve öğretmenleriyle olan iletişim ve etkileşim sonucunda gerçekleşen sosyalleşmeleri, o topluma ait dini norm ve değerlerin içselleştirilmesinde önemli bir etkiye sahiptir. Genç neslin içerisinde yer aldığı coğrafya ve toplumun, kültür, norm ve değerlerine yabancılaşmaması ve aynı zamanda yabancı kültürlerin etkisinde kalmaması için, dini eğitimin sosyalleşme noktasındaki konumu ve işlevi oldukça önemlidir.

¹³⁴ A. Kadir Aslan, “Eğitimin Toplumsal Temelleri”, *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 4/5 (Mayıs 2001), 28.

¹³⁵ Abdulkadir Çekin, “Din ve Eğitiminin Toplumsal Yönü Üzerine Değerlendirmeler”, *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi* 2/2 (Haziran 2013), 37-41.

¹³⁶ Çoştı, *Toplumsallaşma ve Dindarlık (Samsun Örneği)*, 90.

Dolayısıyla birey kendi dini kültürünün değerlerini benimseyerek toplumsal uyumun ve huzurun oluşmasına katkı sağlayacaktır.¹³⁷

Din eğitiminin, bireysel öneminin yanında toplumsal açıdan da büyük önem taşıdığı görülmektedir. Din, toplumu meydana getiren unsurlar içinde önemli bir yere sahip olduğundan diğer unsurlar üzerinde de etki sahibidir. Bundan dolayı tüm milli değerlerin oluşumunda ve bu değerlere sahip çıkmak hususunda, dini eğitim ve değerlerin aktarıldığı kurumların önemli bir payı vardır.¹³⁸

Okumuş, eğitimin sistemli ve kurumsal boyutunu teşkil eden okulun, toplumun kültür mirasının kuşaktan kuşağa aktarılmasında oldukça işlevsel olduğunu belirterek, dinsel sosyalleşmede ilkökul, ortaokul ve liselerde idareci ve öğretmenlerin kişilik, anlayış, inanç, dini tutum ve davranışlarının yanı sıra okutulan Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi, Kur'an-ı Kerim, Temel Dini Bilgiler, Hz. Muhammed'in Hayatı gibi dini içerikli derslerin öğrenciler üzerinde oldukça etkili olduğunun altını çizmektedir.¹³⁹

Çoştı, formal yollarla okullarda ve Kur'an kurslarında verilen dini eğitimin dini kültür unsurlarının aktarılması yoluyla gerçekleştiğini ifade ederken buralarda meydana gelen dini sosyalleşmenin, bu eğitimi veren kişilerin kişiliği, mesleki becerisi, rol model oluş biçimi, verilen dini bilginin mahiyeti, eğitimin verildiği ortam (cami, sınıf, gibi), eğitim verilen kişinin yapısal durumu gibi etkenlerin önemli fonksiyonunun bulunduğuna dikkat çeker. Ayrıca burada zikredilen unsurlardaki herhangi bir değişimin dini sosyalleşmenin boyutlarında da farklılaşmaya neden olabileceğini aktarır.¹⁴⁰ Ortaya çıkan bu farklılıklar dini bilginin okul müfredatındaki yoğunluğundan kaynaklanabildiği gibi, okullardaki dini sosyalleşme ortamlarının değişikliği de bu farklılaşmanın nedeni olarak sayılabilmektedir.

Bireyin okulun her evresinde farklı bilgileri farklı seviyelerde edinmesi durumu, dini sosyalleşme sürecine katkı sağlayan bilgilerde ve kazanımlarda da karşımıza çıkmaktadır. Bireyin ilkökul döneminde kazandığı dini sosyalleşme süreci, genç yetişkinin üniversite döneminde kazandığı dini sosyalleşme süreci ile aynı değildir. Bunun dışında, okuldaki öğretmenler, okul ve sınıf arkadaşları, okul tipi ve müfredatı da bireyin hem kimlik ve kişilik gelişimini hem de dini sosyalleşme sürecini etkilemektedir. Bu noktada Arabacı, okul tipindeki çeşitliliğin hem sosyalleşmede hem de dini sosyalleşmede bireylerin dini yönelimleri üzerindeki etkisine¹⁴¹ dikkat çekerken Çoştı bu farklılaşmayı birkaç nedene bağlamaktadır. Dini ağırlıklı bir müfredata sahip olan okulların dini bilgi aktarım gücünün diğerlerine göre daha yoğun olması, bireyin dini performansının biçimini değiştirdiği gibi,

¹³⁷ Ramazan Bulut, "Okulda Din Öğretiminin Toplumsal Temeli ve İşlevleri", *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 4/1 (Kasım 2011), 25.

¹³⁸ Mustafa Tavukçuoğlu vd., *Eğitim Fakülteleri İçin Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi* (Ankara: Nobel Yayın Dağıtım, 2005), 39.

¹³⁹ Okumuş, "Din ve Sosyalleşme", 449.

¹⁴⁰ Çoştı, *Toplumsallaşma ve Dindarlık (Samsun Örneği)*, 95-96.

¹⁴¹ Arabacı, "Türkiye'de Dini Sosyalleşmenin Temel Etkenleri", 50.

okul içi toplumsallaşma ortamları da (öğrencilerin benzer sosyo-dini arka plana sahip olması, sosyal ilişkilerin sadece dini kurallar tarafından düzenlenmesi gibi) toplumsallaşma biçimini değiştirmektedir.¹⁴²

Çoştı, Sherkat'ın dini gelenek içerisinde çeşitli dini grup ve cemaatlerin ortaya çıkışının o dinin yorumlanmasındaki farklılıklardan kaynaklandığını ifade ettiğini aktarırken bu grup ve cemaatlerin dini sosyalleşmedeki işlevlerini iki yolla gerçekleştirdiklerini dile getirir. Bunun ilki bu grup ve cemaatlerin kendilerine özel dini anlayışlarına dayalı olarak yürüttükleri dini eğitim faaliyetleridir. İkinci yol ise sunulan kolektif aktivitelerle bireylerin dini algılayışları ve tutumlarının birbirine benzemesi ve böylece her bir dini grup ve cemaatin kendine özgü bir 'dini kimlik' tipolojisini geliştirmesidir.¹⁴³

Sonuç olarak ülkemizde fertler dini bilgi ihtiyaçlarını çeşitli şekillerde gidermektedirler. Bunlardan en önemlisi ve öne çıkanı, dini sosyalleşmeye önemli katkıları olan Kur'an kursları ve camilerdir. Özellikle dini bilgilerin öğrenilmesi ve pratiklerin uygulanması noktasında önemli bir işleve sahiptir. Aynı zamanda dini sosyalleşmenin gerçekleşmesinde de oldukça etkindir. Burada eğitim alan öğrenciler, eğitim veren hocalardan etkilenmekte ve onları rol model almaktadır. Bireyler dini eğitim aldıkları kurumların ya da grup ve cemaatlerin, dini sosyalleşme anlamındaki tutum ve davranışlarından etkilenirken ve aynı zamanda bir parçası olduğu çevrenin de etkilenmesine aracı olurlar.

1.2.2.3. Toplumsal Çevre

Bireyin dini sosyalleşmesinde rol oynayan önemli toplumsal kurumlardan biri de, içinde bulunduğu toplumsal çevredir. Genel olarak bu toplumsal kurumlar, bireyin dini inanç, tutum ve davranışlarında etkili olmaktadır.¹⁴⁴

Birey, içerisinde yer aldığı toplumsal çevrenin dini norm ve kurallarıyla büyür. Buna göre bireyin rolleri şekillenerek karakterine ve davranışlarına etki eder. Bireyin, aile ve okul dışında ilişki içerisine girmiş olduğu toplumsal çevre, (komşular, mahalle, arkadaşlar, akrabalar, iş ve dini organizasyonlar) tercihlerini, beğenilerini ve dini yönelimlerini etkilediği gibi değiştire debilmektedir. Birey içinde doğup büyüdüğü ve olgunlaştığı çevreyle olan ilişkinin biçimine ve ne kadar süreceğine de kendi karar vermektedir. Bireyin başlangıçtan beri hayatını şekillendirdiği din de bir toplum içerisinde varlığını sürdürmektedir. Dolayısıyla dinin varlığı ve toplumun sahibi olduğu kültür unsurlarıyla olan münasebeti bireyler ve kurumlar aracılığıyla gerçekleşmektedir.

¹⁴² Çoştı, *Toplumsallaşma ve Dindarlık (Samsun Örneği)*, 96.

¹⁴³ Çoştı, *Toplumsallaşma ve Dindarlık (Samsun Örneği)*, 97.

¹⁴⁴ Günay, *Erzurum ve Çevre Köylerinde Dini Hayat*, 249.

Çoştı, toplumsal çevre içerisinde bireyin sosyal uyumuna ve kimlik kazanmasına yardımcı olan, birtakım birincil ve ikincil kümelerin olduğunu belirtir. Birincil kümeyi; bireyin dışındaki yakın ilişkiler içinde bulunduğu *önemli başkaları* diye ifade edilen, gündelik hayatta bireye rehberlik yapan veya rol model olan kişiler olarak tanımlar. Bu kişiler kimi zaman bir ağabey, üstad, öğretmen, patron kimi zaman da bir sanatçı, siyasi ya da dini lider olabilir.

Birey, çeşitli ilişki ağları tarafından örgütlenmiş sosyal çevre içerisinde yer alır. Bireyin içerisinde yer aldığı toplumsal çevrede kendi seçimleri ile etkileşime girdiği kişiler ya da kurumlar, kimi zaman rol model, kimi zaman da ayna benlik olarak bireyin dini sosyalleşmesinde etkili olur. Bu etkileme bilinçli veya bilinçsiz olabildiği gibi diğer taraftan bu süreç içerisinde, taklit edilen ve ayna benlik olarak benimsenen kişilerin sosyo-dini bağamlarına göre, dini sosyalleşmenin seyri de değişebilmektedir.¹⁴⁵ Dolayısıyla birey, toplumsal ortamında bulunan kişi ve kurumlardan rol model aldığı kişilerin tutumlarını daha kolay benimser. Ailesinden de aldığı dini eğitim ve tutumlar toplumsal çevresinde bulunan dini mekanizmalara yönelme konusunda bireyi yönlendirir.¹⁴⁶

Bireyin içinde var olduğu toplumsal çevre onun dini kültürünü oluşturan unsurları kazanmasında etkili olmaktadır. Sağlıklı bir dini sosyalleşmenin gerçekleşme aracı olarak toplumsal çevre, bireyin dini kültürlenmesine önemli katkılar sağlar. Bireyin dini kabul ve tercihleri çevreleriyle girdikleri etkileşim sonucu şekillenir.

1.2.2.4. Kitle İletişim Araçları

Sanayileşmeyle gelişen ve ilerleyen teknoloji, insanları ve toplumları doğrudan etkilemektedir. Bu etki toplumların sosyal yapılarında da büyük gelişmelere, değişimlere ve aynı zamanda farklılaşmalara neden olabilmektedir. Kitle iletişim araçlarının başında televizyon, internet, telefon, bilgisayar ve gazete gibi araçları sayabiliriz. Çağımızdaki teknolojik gelişmelerin toplumların sosyo-kültürel bütünleşmeyi sağlamadaki etkinliğini yoğun bir şekilde görmekteyiz. Özellikle bu gelişmeler haberleşme ve ulaşımı daha kolay, hızlı ve daha ucuz hale getirebilmektedir.¹⁴⁷

Kitle iletişim araçlarının yaygın olmadığı dönemlerde çocuğun ailesi, yakın çevresi ve eğitim kurumları onun sosyalleşmesinde etkili olurken yakın çevresindeki yetişkin bireyler çocuk tarafından taklit edilmekte ve model alınmaktadır. Pek çok ülkede olduğu gibi ülkemizde de televizyonun, yakın sosyal çevrenin (aile, akrabalar ve okul) görevlerinden bir kısmını üstlenmesi sebebiyle çocuğun çevresi genişleyerek uzak sosyal ve fiziki çevredeki olaylar,

¹⁴⁵ Phil Zuckerman, *Din Sosyolojisine Giriş*, çev. İhsan Çapcıoğlu ve Halil Aydınalp (Ankara: Birleşik Kitabevi, 2006), 92-93.

¹⁴⁶ Zeyrek, *Dini Sosyalleşmede Etkenler ve Araçlar*, 58.

¹⁴⁷ Çoştı, *Toplumsallaşma ve Dindarlık (Samsun örneği)*, 99.

insanlar, tabiat ve gezegenler hakkında mesajlar görüntülü ve sesli olarak algılanabilir veya öğrenilebilir hale gelmiştir.¹⁴⁸

Görüldüğü gibi kitle iletişim araçları, insanların ve toplumların gündelik hayatlarını, yaşam tarzlarını, tutum ve davranışlarını hızlı ve güçlü bir şekilde etkilemektedir. Bu etkilenme bireyin yaşamının çocukluk, gençlik ve yetişkinlik evrelerinde olumlu ya da olumsuz yönde olabilmektedir. Kitle iletişim araçları bireylerin hayatlarının her safhasında önemli bir yere sahip olduğu için, onların sosyalleşmelerini de doğrudan etkilemektedir. Yazılı ve görsel medyanın toplumun her kesimine, sosyal, siyasal, dini vb. alanlar olmak üzere hitap etme gücü, böylesine çok yönlü bir etkileşim sürecinde sosyalleşmenin temellerinden birini oluşturmaktadır.

Gelişen teknoloji ile yaşamımızın her alanına giren bu kitle iletişim araçları, bireylerin toplumsallaşma sürecinde buna bağlı olarak dini sosyalleşme sürecinde de önemli ölçüde etki gücüne sahiptir. Dinsel yaşayış biçimlerinin, dini tutum ve davranışların oluşmasında ve gelişmesinde dini içerikli medya araçlarından görsel ve yazılı medya olmak üzere yoğun bir şekilde yararlanılan birçok televizyon, radyo programları veya gazete, dergi ayrıca sosyal medya gibi kitle iletişim araçlarının etkisi büyüktür.

Yukarıda ifade etmeye çalıştığımız kitle iletişim araçları dini kültür özelliklerinin aktarılmasında ve dini tutum ve davranışların oluşmasında önemli bir işleve sahiptir.¹⁴⁹ Çoştı'nun ifadesine göre, dini sosyalleşme sürecinde kitle iletişim araçları, dini bilgi ve öğretileri aktarma yolu ile gerçekleştirirken bir de rol model olarak sunduğu karakterler yoluyla gerçekleştirir. Televizyon, radyo ve gazete gibi kitle iletişim araçları, dini kültüre ait norm ve öğretileri çeşitli yayın ve programlarla aktarmaktadırlar. Filimler, haber ve tartışma programları ile karakterin rol model olarak sunulması ve rol model olarak sunulanın dini yönelimi ve etkileyciliği, bireyin dini tutum ve davranışlarının şekillenmesinde etkili olmaktadır.¹⁵⁰ Günümüzdeki modern çağda yaygın olarak kullanılan "facebook" "twitter" ve "instagram" gibi sosyal medya hesaplarından paylaşılan bilgiler aynı anda binlerce insan tarafından görüntülenmekte ve bilgi paylaşımı yapılabilmektedir. Bu durum bilginin kolay ulaşılabilirliğinin yanında bilgi kirliliğine de yol açmaktadır. Ulaşılmak istenen bilgi yerine pek çok gereksiz ve anlamsız bilgiyle karşılaşarak doğru bilgiye ulaşma noktasında ve zamanın gereksiz kullanılmasında itici bir rol üstlenmektedir.

Kitle iletişim araçlarında yer alan dini yayın ve programlarda verilen dini bilginin içeriği, işleniş biçimi, kullanılan dil ve üslup gibi birtakım unsurlar, dini sosyalleşme sonuçları üzerinde farklı etkiler oluşturabilmektedir.¹⁵¹ Bu noktada ortaya çıkan doğru-yanlış

¹⁴⁸ Mehmet Küçük Kurt, "Televizyon ve Çocuk", *Aile Yazıları 3* (Ankara: T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Yayınları, 1991), 399-404.

¹⁴⁹ Günay, *Erzurum ve Çevre Köylerinde Dini Hayat*, 250.

¹⁵⁰ Çoştı, *Toplumsallaşma ve Dindarlık (Samsun Örneği)*, 100.

¹⁵¹ İbrahim Yenen, *Televizyonlarda Yayınlanan Dini Programların İzlerkitlenin Dini Tutum ve Davranışları Üzerine Etkileri -Konya Örneği* (Kayseri: Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2005), 13.

bilgilendirme, dil ve üslup açısından ortaya çıkabilecek etki, dini tutum ve davranışlarda olumlu ya da olumsuz etkilerin görülmesine sebep olması açısından önemlidir.

Kitle iletişim araçlarıyla gerçekleştirilen dini yayınların bir kısmı, mistik içerikli ve olağanüstü olaylar, tartışmalı konular ya da insanların yaşamlarında gerek duymayacakları ve dikkate almayacakları konuları içerebilmektedir. Doğal olarak bu tür yayınlarla muhatap olan çocuklar gerçek hayat ile sunulan dini hayat arasında bir bağlantı kurmakta güçlük çekeceklerdir.¹⁵² Kitle iletişim araçları tarafından rol model olarak sunulan ve oluşturulan karakter, çoğunlukla küçük yaştaki çocuklarda ve ergenlerde daha etkili olmaktadır. Çocuğun ve ergenin ilgi ve beğenisi doğrultusunda model alınan karakterler, onların hem genel sosyal gelişimi hem de dini ve ahlaki gelişimi üzerinde etkili olabilmektedir.¹⁵³

Kitle iletişim araçlarının, dini sosyalleşme üzerindeki etkisi dinin toplumdaki algılanış şekline göre de belirlenmektedir. Kitle iletişim araçlarının bireylerin ve dolayısıyla toplumların algılarını yönetebilmek ve algı oluşturmak gibi vasıflarının da olduğu hesaba katılırsa, bu araçlarla toplumda istenildiğinde dini bir algı ve yönelim oluşturulacağı gibi, dini bir konu gündeme getirilip tartışmaya açık bir hale getirilebilir. Bu şekilde toplumun dini algılarının seyri istendik bir yönde değiştirilebilir. Bu da dini sosyalleşme sürecinde bireyin bu yöndeki davranış ve tutumlarında mutlak bir etkiye sebep olacaktır. Fakat bu bağlamda kitle iletişim araçlarının birey tarafından kullanım yoğunluğu, bunların kullanımıyla ilgili meydana gelebilecek etki üzerinde doğrudan ilişkilidir. Bu nedenle etki düzeyi, bireyin onlarla olan ilişki biçimine göre farklılaşmaktadır.¹⁵⁴

1.3. Kur'an Kursları

Türkiye’de örgün din eğitimi ve öğretiminin yanında yaygın din eğitimi faaliyetleri de yürütülmektedir. Diyanet İşleri Başkanlığı ülkemizde yaygın din eğitimi faaliyetlerini yürütmekle görevli bir kamu kuruluşudur. Ülkemizde bu anlamda Kur'an kursları önemli bir yere sahiptir. Din eğitimi bu kuruluşlarda, planlı ve programlı bir biçimde, belli bir eğitim seviyesine sahip öğretmenler tarafından yerine getirilmektedir. Türkiye’de, çocuğun doğumuyla başlayıp yaşamı boyunca devam eden bir süreç olarak din eğitimi, örgün eğitim sistemlerinin haricinde, yaşantı yoluyla da edinilmektedir.

Diyanet İşleri Başkanlığı Kur'an Eğitim ve Öğretimine Yönelik Kurslar ile Öğrenci Yurt ve Pansiyonları Yönetmeliği (Diyanet İşleri Başkanlığı 2012) Kur'an kursunu "Kur'an-ı Kerim

¹⁵² Muhittin Okumuşlar, *Sosyalleşme Sürecinde Din Eğitimi* (İstanbul: Yediveren Kitap, 2013), 126.

¹⁵³ Kula, *Kimlik ve Din (Ergenler Üzerine Bir Araştırma)*, 28-29.

¹⁵⁴ Çoştur, *Toplumsallaşma ve Dindarlık (Samsun Örneği)*, 101.

okumak, anlamını öğrenmek, hafızlık yapmak ve din eğitimi almak isteyen vatandaşlara verilen eğitim ve öğretim yeri”¹⁵⁵ olarak tanımlamaktadır.

1.3.1. Kur'an Kurslarının Oluşum Süreci ve Gelişimi

Kur'an öğretiminde, hicret öncesi Mekke döneminde Erkam b. Ebul Erkam'ın (Darü'l Erkam) evi merkez olarak seçilmiş; Medinelilerin ilk öğretmeni olarak Hz. Peygamber Akabe Biatları'ndan sonra Mus'ab b. Umeyr'i görevlendirmiştir. Medine'ye öğretmen olarak gönderilen Musab b. Umeyr'in konakladığı Sad b. Zürare'nin evi de Medine'de ilk Kur'an öğretilen yerdir. Kur'an öğrenenlerin sayısında artış gözlenip suffa yetersiz kalınca Medineli Muhreme b. Nefel'in evinde Kur'an öğretimi için "Dar-ul Kurra" isminde (Kur'an okunan mekân) bir bölüm hazırlanmıştır.

Mekke'den Medine'ye hicretten sonra, Kur'an eğitiminin merkezi Mescidi Nebevi olmuştur. Burası, Kur'an eğitiminin verilmesinin yanı sıra ibadetlerin, dini eğitim ve diğer faaliyetlerin de yapıldığı çok kapsamlı bir mekân haline gelmiştir. Hz. peygamber, Mescidi Nebevi'nin yanında ilim tahsis eden sahabe için hem eğitim alacakları hem de barınacakları "Suffa" yı inşa etmiştir. Bu eğitim amaçlı mekân, tarihten günümüze İslam dininin öğretilerinin verildiği kurumlara bir temel teşkil etmesi açısından örnek oluşturmaktadır.¹⁵⁶ Kaynaklar Suffa'da kadınlar için de ayrılmış bir yer bulunduğunu kaydetmektedir.¹⁵⁷ Hicri ilk dört asırda Kur'an eğitim ve öğretimi çoğunlukla mescitlerde yapılırken sonrasında "Darü'l-Kur'an", "Daru'l-Huffaz", "Daru'l-Kurra" gibi kurumlarda verilmiştir.¹⁵⁸

Emeviler döneminde üst düzey yöneticilerin çocuklarına eğitim vermesi için "Müeddib" denilen hocaların ilk görevi; Kur'an eğitimi vermektir.¹⁵⁹ Cami dışı eğitim ve öğretim kurumlarına ise ilk defa Abbasiler döneminde rastlanılmaktadır.¹⁶⁰

İslam'da eğitim-öğretim, medreselerin açılmasına kadar tam anlamıyla kurumlaşamamış, daha çok ferdi gayret ve fedakârlıklarla yürütülmüştür. Evler, mescitler, küttablar ve kitapçı dükkânları Kur'an öğretilen yerler olarak hizmet vermeye devam etmiştir.¹⁶¹

Selçuklular döneminde, Tuğrul Bey tarafından Nişabur'da bir medrese kurulmasına öncülük edilmiştir. Bağdat'ta Nizamülmülk tarafından "Nizamiye Medresesi" inşa edilmiş ve bu

¹⁵⁵ DİB, "Hukuk Müşavirliği".

¹⁵⁶ Zeki Salih Zengin, "Başlangıçtan Cumhuriyet Dönemine Din Eğitimi" *Din Eğitimi*, ed. Mustafa Köylü vd. (Ankara: Gündüz Eğitim ve Yayıncılık, 2012), 22.

¹⁵⁷ Mustafa Baktır, "Suffe", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 37/469-470.

¹⁵⁸ Ziya Kazıcı, "Bir Eğitim Kurumu Olarak Daru'l Kurra", *Kur'an Kurslarında Eğitim Öğretim ve Verimlilik Sempozyumu*, ed. Ziya Baltacı vd. (İstanbul: İslami İlimler Araştırma Vakfı, 2000), 34.

¹⁵⁹ Jacob M. Landau, "Kur'an Kursu", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 27/3-4.

¹⁶⁰ İrfan Başkurt, *Din Eğitimi Açısından Kur'an Öğretimi ve Yaz Kur'an Kursları (İstanbul Örneği)* (İstanbul: Değerler Eğitim Merkezi Yayınları, 2007), 54.

¹⁶¹ Ahmet Çelebi, *İslam'da Eğitim- Öğretim Tarihi*, çev. Ali Yardım (İstanbul: Damla Yayınları, 1998), 25.

medreselerin inşasıyla birlikte eğitim ve öğretim cami dışına çıkmıştır. Bu medreselerin de daha çok, dini ilimler ve müspet ilimlerin okutulduğu günümüzdeki üniversite hüviyetine benzer bir şekilde işlev gördüğü görülmektedir.

Selçuklular, kıraat ilminin okutulduğu medreselere Daru'l-Huffaz adını verirken Osmanlılar, Kur'an eğitimi veren medreseleri genellikle Daru'l-Kurra olarak isimlendirmiştir. Osmanlı eğitim sistemi ana hatlarıyla Sıbyan Mektebi, Medrese, Cami, Tekke, Zaviye, Hankah, Ahi Zaviyeleri, Dergâh, Enderun, Şehzadegan, Acemi Oğlanlar, Yeniçeri Ocakları ve Daru'l-Kurra gibi örgün ve yaygın eğitim kurumlarından oluşmaktadır. Kur'an öğretiminin bütün eğitim kademelerinde, çeşitli seviyelerde yapıldığı görülmektedir.¹⁶²

İslam'ın ilk yıllarından Cumhuriyet dönemine kadar Kur'an öğretilip ezberletilmiş bunun yanında inanç, ibadet ve ahlak bilgileri dersleri de verilmiştir. O dönemden Cumhuriyet'e kadar bu bilgiler, Küttab, Darul-kur'an, Darul-kur'a ve Sıbyan mekteplerinde verilirken Cumhuriyet döneminde bu kurumlar yerini Kur'an kurslarına bırakmıştır.¹⁶³

Türkiye'deki Daru'l-Kurrarlar, 3 Mart 1924'te kabul edilen 430 sayılı Tevhid-i Tedrisat Kanunu'nun 2. maddesi gereğince bütün okullar gibi Maarif Vekâletine bağlanmak istemiş fakat zamanın Diyanet İşleri Başkanı Rıfat Börekçi'nin bu kurumların başkanlığa bağlı olarak öğretime devam etmesi gerektiği yolundaki ısrarları sonucu Kur'an kurslarına dönüşerek varlıklarını devam ettirmişlerdir.¹⁶⁴

Cumhuriyet'le birlikte eğitim ve öğretimdeki değişme ve gelişmeler, Kur'an kurslarında da yeniden bir yapılanma sürecine girilmesine zemin hazırlamıştır. Cumhuriyet ilan edildikten ve 3 Mart 1924'te kabul olunan 430 sayılı Tevhid-i Tedrisat Kanunu'nun yürürlüğe girmesinden sonra bütün mektepler Maarif Vekâletine (Milli Eğitim Bakanlığı'na) bağlanmış ve tek elden yönetilmeye başlanmıştır.¹⁶⁵ Bu süreçte Darul Kurrarlar da Maarif Vekâletine devredilmiştir. İlk ve ortaokullardaki din derslerinin 1927'den 1939'a kadar bütün eğitim-öğretim programlarından çıkarılmasıyla, 1950'li yıllara kadar din öğretimi yapılan tek kurum Kur'an Kursları olmuştur.¹⁶⁶

1950'lerden itibaren Kur'an kurslarına yönelik gelişmeler ön plana çıkmış, özellikle 1965 yılında Diyanet İşleri Başkanlığı Kuruluş ve Görevleri hakkındaki kanunun; 1971 yılında da Diyanet İşleri Başkanlığı Kur'an Kursları Yönetmeliği'nin çıkarılmasıyla birlikte, Kur'an

¹⁶² Başkurt, *Din Eğitimi Açısından Kur'an Öğretimi ve Yaz Kur'an Kursları (İstanbul Örneği)*, 58.

¹⁶³ Başkurt, *Din Eğitimi Açısından Kur'an Öğretimi ve Yaz Kur'an Kursları (İstanbul Örneği)*, 123.

¹⁶⁴ Kazıcı, "Bir Eğitim Kurumu Olarak Daru'l Kurra", 34.

¹⁶⁵ Mustafa Öcal, Türkiye'de Kur'an ve Öğretiminde Görülen Gelişmeler ve Bir İcazetname Örneği, *UÜİF Dergisi* 13/2 (Haziran 2004), 86.

¹⁶⁶ İsmet Parmaksızoglu, *Türkiye'de Din Eğitimi* (Ankara: M.E.B. Yayınları, 1966), 25-26.

kurslarının amaçları, programı belirgin hale gelmiş, böylece Kur'an kursları gelişme sürecine girmiştir.¹⁶⁷

Kur'an kurslarına yönelik bu olumlu gelişmeler 1997 yılında zorunlu eğitimin sekiz yıla çıkarılmasıyla yeni bir ivme kazanmıştır. Kur'an kursuna gitmek isteyenlerin ortaokulu bitirme zorunluluğu bulunmasından dolayı kursa gitmek isteyenlerin yaş aralığı da buna bağlı olarak yükselmiş ve aynı zamanda kursa katılımın azalması neticesinde de öğretim veren kursların sayısında düşüş yaşanmıştır. Bu yaş 11'den 15'e yükselerek çocukların ve gençlerin gittiği kurslar artık olgun bayanlar tarafından tercih edilir hale gelmiştir.

Sekiz yıllık kesintisiz zorunlu eğitimin yürürlüğe girmesinden sonra, Kur'an kurslarındaki öğrenci profili de buna binaen değişmiştir. Öğrenciler çoğunlukla genç kız ve olgun kadınlardan oluşmaktadır. Kur'an kurslarının öğrenci profili oldukça farklılaşmış; yüksek öğrenim görmüş, lise mezunu, gencinden yaşlısına, toplumun farklı sosyo-kültürel tabakalarından kadınlar, Kur'an kurslarında bir araya gelmektedir. Bu durum Kur'an kursuna devam eden kadınların sosyalleşmesi açısından önemli bir unsurdur.¹⁶⁸

Diyanet İşleri Başkanlığı 27 Mart 2002 tarihinde hazırlamış olduğu Kur'an kursu yönergesini yürürlüğe koyarak Kur'an kursları Öğretim Programları 2003 yılında, Diyanet İşleri Başkanlığı Din Eğitimi Dairesi Başkanlığının Program Geliştirme Şube Müdürlüğü tarafından yüzünden okuma, hafızlık çalışanlar ve yetişkinler olmak üzere ayrı ayrı hazırlanarak yenilenmiştir.¹⁶⁹

Diyanet İşleri Başkanlığı 2005 yılında yaz kursları, 2010 yılında hafızlık kursları programları hazırlamış, uzun süreli kurslarla ilgili olarak da, "Kur'an kurslarında hizmet çeşitliliği adı altında bir çalışma başlatarak, 2011 yılında temel ve ek öğretim programları hazırlamıştır.¹⁷⁰ 2012-2013 öğretim yılından itibaren Türkiye genelinde uygulanmaya başlanan "İhtiyaç Odaklı Öğretim Programı" ile toplumun birçok kesiminin Kur'an kurslarından faydalanabilmesi hedeflenerek, 2012 yılında yapılan düzenleme ile Kur'an kursları; öğrenci sayısı, verilecek eğitimin ve öğretimin niteliği ile kullanılacak binanın fiziki şartları gibi ölçütler dikkate alınarak A, B, C, D gibi sınıflara ayrılmıştır. Bugün faaliyet halinde olan Kur'an kursları ihtiyaç odaklı Kur'an kursları; 4-6 yaş grubu öğrencilere yönelik Kur'an kursları;

¹⁶⁷ Ahmet Koç, *Kur'an Kurslarında Eğitim ve Verimlilik* (Ankara: İlâhiyat Yayınları, 2005), 19. Ramazan Buyrukçu, *Kur'an Kurslarında Din Eğitimi ve Öğretimi Verimliliği Üzerine Bir Araştırma*, (Isparta: Fakülte Kitabevi, 2001), 44-45.

¹⁶⁸ Muhammed Şevki Aydın, *Bir Din Eğitimi Kurumu Olarak Kur'an Kursu* (Ankara: D.İ.B. Yayınları, 2008), 105.

¹⁶⁹ Ahmet Koç, "Kur'an Kurslarında Din Eğitimi", *Din Eğitimi*, ed. Mustafa Köylü - Nurullah Altaş (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2014), 380.

¹⁷⁰ Mehmet Korkmaz, "Kur'an Kurslarında Din Eğitimi ve Sorunları", *Türkiye'de Din Eğitimi ve Sorunları*, ed. Mustafa Köylü (İstanbul:DEM Yayınları, 2018), 326.

hafızlık eğitimi veren Kur'an kursları ve yaz Kur'an kursları adı altında farklı sınıflara hizmet vermektedir.¹⁷¹

Aşağıdaki tabloda Diyanet İşleri Başkanlığı 2020 yılına ait İstatistiki Bölge Birimleri Sınıflaması'na göre Türkiye geneli Kur'an kursu, kursiyer ve kursu bitiren kursiyer sayısı bildirilmiştir. Bu tabloya göre Türkiye genelinde toplam 16.122 Kur'an kursunda 615.665 kadın kurs katılımcısının olduğu ve bunların yaş gruplarına göre dağılımı 23-44 yaş grubu 292.608, 45+ yaş grubu 372.779, 15, yaş altı 330.179 kişi olarak belirlenmiştir. Bu bilgiler Kırıkkale ili açısından değerlendirildiğinde, 2020 yılı itibarıyla il genelinde toplam 92 Kur'an kursu bulunduğu ve bu kurslara devam eden 2.930 bayan katılımcı olduğu, buna karşılık 313 sayısına tekabül eden erkek katılımcı ve genel olarak katılımcıların 2.361'nin 23 yaş ve üstündeki katılımcı grubuna dahil oldukları bildirilmektedir.

Tablo 1.1¹⁷² Kur'an Kursu Sayısı, Kursiyer Cinsiyet ve Yaş Grubu Dağılımı İstatistikleri

Faaliyette Olan Kur'an Kursu Sayısı (2020)	16.122	
Kursiyerlerin Cinsiyete göre Dağılımı	Erkek 158871	Kadın 615655
Yaş Grubuna Göre Dağılım		
23-44 Yaş Grubu	45+ Yaş Grubu	15 Yaş Altı
180.546	241.001	330.179

1.3.2. Kur'an Kurslarının Görev ve Amaçları

Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından açılan, toplumun dini ihtiyaçlarına yönelik faaliyet gösteren Kur'an kursları, değişen öğrenci profili ve yüklendiği misyon itibarı ile önemli bir yaygın din eğitimi vasıtası olma özelliği gösteren kurumdur. Yaygın din eğitimi etkinlikleri "örgün eğitime hiç girmemiş, örgün eğitime devam eden, bu eğitimin herhangi bir kademesinden ayrılmış ya da onu bitirmiş olan, farklı yaş gruplarındaki öğrencilere", kısa süreli programlar uygulanarak gerçekleştirilmektedir.¹⁷³

Bu kurslar dini eğitimin yanında, katılımcı kadınların problemlerinin çözülmesinde ve toplumsal sosyalleşmelerinin sağlanması noktasında önemli katkı ve işlevlere sahiptir. Yaygın din eğitimi, örgün eğitimin boş bıraktığı kısımları doldurmaya çalışmaktadır. Diyanet İşlerine

¹⁷¹ Mehmet Korkmaz, "Kur'an Kurslarında Din Eğitimi". *Din Eğitimi*, ed. Recai Doğan ve Remziye Ege. (Ankara: Grafiker Yayınları, 3. Baskı, 2015), 326.

¹⁷² Diyanet İşleri Başkanlığı (DİB), "Strateji Geliştirme Başkanlığı" (Erişim 13 Ocak 2022).

¹⁷³ Suat Cebeci, *Din Eğitimi Bilimi ve Türkiye'de Din Eğitimi* (Ankara: Akçağ Yayınları, 1996), 185.

bağlı Kur'an kursları, her yaş grubunda katılımcı kadınlara dini eğitimin yanında yaşamları boyu ihtiyaç duydukları sosyal konularda da katkı sağlamaktadır. Diyanet İşleri Başkanlığınca yürütülen bu görev, belli bir program dâhilinde, hizmet verilen kitlenin, farklı ihtiyaçlarına göre de cevap verebilmek üzere "Kur'an Kursları Öğretim Programı" adı altında bir program geliştirmiştir. Bu programa göre;

Resmî gazetede 07/04/2012 tarih ve 28257 sayılı yürürlüğe giren maddeye göre Kur'an kurslarının amacı, nitelikleri uygun vatandaşlara:

Kur'an Kurslarının Özel amaçları

1. Kur'an-ı Kerim'i usulüne uygun olarak yüzünden okumayı öğretmek,
2. Tecvit, tashih-i huruf ve talim gibi Kur'an-ı Kerimi usulüne uygun ve güzel okumayı sağlayıcı bilgileri uygulamalı olarak öğretmek,
3. İbadetler için gerekli sure, ayet ve duaları ezberletmek ve anlamlarını öğretmek,
4. Hafızlık yaptırmak,
5. Kur'an-ı Kerim'in anlaşılmasını sağlamak,
6. İslam Dininin inanç, ibadet ve ahlâk esasları ile Hz. Peygamberin hayatı ve örnek ahlâkı hakkında bilgiler vermek,
7. Dinî içerikli sosyal ve kültürel etkinlikler düzenlemektir.¹⁷⁴

Kur'an Kurslarının Genel Amaçları

1. İslam dininin değerlerini, insan hayatına anlam kazandıran unsurlardan biri olarak fark ettirmek,
2. Öğrendiği değerlerden yardım alarak kendi çözümlerini üretebilmelerini sağlamak,
3. İslam dininin Allah-insan, insan-insan ve insan-tabiat ilişkilerini düzenleyen boyutunu fark ettirmek,
4. İbadetler ile ilgili bilgilerini davranışa dönüştürmek,
5. İslam'ın temel kaynağı olan Kur'an-ı Kerim'i Arapça metninden doğru ve usulüne uygun okuyabilmelerini sağlamak,
6. İbadetleri ve toplum içinde gerçekleşen dini törenleri yerine getirebilecek yeterlikte Kur'an ezberine sahip olabilmelerini sağlamak,
7. Kur'an-ı Kerim'i mealinden okuma alışkanlığı kazanabilmelerini ve ondan yaşanan hayata ilişkin prensipler çıkarabilmelerini gerçekleştirmek,

¹⁷⁴ DİB, "Hukuk Müşavirliği".

8. Hz. Muhammed'in yaşantısından değerler üretebilmelerini gerçekleştirmek,

9. Kùltürler arası etkileşimin hızlandığı günümüzde, barış kùltürünün geliştirilmesi ve hoşgörü ortamının oluşturulmasında İslam dininin değerlerini yorumlayarak katkıda bulunabilmelerine yardımcı olmaktır.¹⁷⁵

1.3.3. Kur'an Kurslarının Fonksiyonları (İşlevleri)

Yaygın eğitim, örgün eğitimin boş bıraktığı alanları dolduran bir eğitimidir. Yaygın eğitim, yaygın eğitim kurumları tarafından yapıldığı gibi sosyal ve dini nitelikli resmi özel kurum ve kuruluşlar aracılığıyla da yürütölmektedir. Bunlardan biri olan Diyanet İşleri Başkanlığının bünyesinde belli bir program dahilinde yaygın din eğitimi veren Kur'an kurslarının işlevleri, sadece, "Kur'an-ı Kerim ve dini bilgiler öğretmek değil, kursa katılanların milli birlik ve beraberlik duygusunu geliştirmek, temel ahlaki ilkeler çerçevesinde iyiye, güzele ve doğruya yöneltmek ve aynı zamanda toplumsal sosyalizasyonu sağlamaya katkıda bulunmaktadır".¹⁷⁶

Müslümanlar için Kur'an sadece inanç ve ibadetlerle ilgili hükümleri değil; aynı zamanda insanların birbirleriyle olan ilişkilerini ve dolayısıyla ferdi ve toplumsal hayatı düzenleyen dini, ahlaki, hukuki, mali ve sosyal olmak üzere birçok hükmü barındırmaktadır. Aynı zamanda kurslar, insanların hayatlarını anlamlandırmalarına yardımcı olduğu gibi dinin kardeşlik, fedakârlık, hoşgörü gibi özelliklerini bireye kazandıran, dini ibadetlerin usulüne uygun bir şekilde yerine getirilmesine katkı sağlayan çok fonksiyonlu bir kurumdur.¹⁷⁷

İnsan, yaşamının her döneminde farklı ihtiyaç ve problemlerle karşılaşmaktadır. Kur'an kursları karşılaşılan bu dini, psikolojik, sosyal ve ekonomik sorunların çözümüne destek veren ve rahatlatan bir anlamda da "terapi veren" bir misyonu da üstlenmiş durumdadır. Bu çerçevede Kur'an kurslarının; farklı sosyo-ekonomik ve kültürel çevrelerden gelen kursiyerlerin dini ve ahlâki konularda bilinçlenmelerinde, iletişim tekniklerini geliştirmelerinde ve toplumsal hayata daha etkin katılmalarında teşvik ve rehberlik edici bir konumda olduğu söylenebilir.¹⁷⁸

Kur'an kursları, İslam dini değer ve normlarının, insan hayatının anlamlandırılmasına katkı sağlayarak bireyin karşılaştığı problemlere karşı kendi çözümlerini bulmalarında yardımcı olmaktadır. Aynı zamanda dini ibadetleri kişinin davranışlarına yansıtmasında rol model olmak, kursların en önemli işlevlerindendir. Kurslar, İslam dininin inanç ilkelerinde yeri olmayan batıl inanç ve hurafelere karşı katılımcıları bilinçlendirmeye çalışmaktadır. Hz. peygamberin örnek yaşantısı gözler önüne serilerek, insanların yaşamının şekillenmesinde

¹⁷⁵ DİB, "Eğitim Hizmetleri Genel Müdürlüğü".

¹⁷⁶ DİB, "Hukuk Müşavirliği".

¹⁷⁷ Aybala Tuğba Uzuner, *Kız Kur'an Kursları Olgusuna Sosyolojik Bir Yaklaşım (Zeynel Abidin Kız Kur'an Kursu Örneği)* (Kayseri: Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2009), 28.

¹⁷⁸ Aydın, "Bir Din Eğitimi Olarak Kur'an Kursu", 105.

yardımcı olunmaktadır. Dini ve itikadi konularda bilgilendirilen katılımcıların, edindikleri bilgileri içselleştirmeleri sonucunda manevi anlamda bir doyuma ulaştıkları görülmektedir. Bu da bir nevi psikolojik bir desteğin de sağlandığını ortaya koymaktadır.

Bazı durumlarda fertlerin psikolojik problemleri dini görüntüler altında ortaya çıkabilmektedir. Bu tür durumlarda Kur'an kurslarının bu problemlerin tespiti ve teşhisinde işlevsel yönleri olabilmektedir.¹⁷⁹

Türkiye'de önemli bir yaygın eğitim kurumu olan Kur'an kursları, Kur'an kursuna devam eden kadınlar açısından bakıldığında, onların sosyalleşmesinde fonksiyonel olduğu için Kur'an kursları, yetişkin kadın öğrenciler için manevi doyum yeri, dini, psikolojik ve ailevi problemlerini paylaştıkları ve fiili olarak danışmanlık hizmeti aldıkları bir kurum olarak görülebilmektedir.¹⁸⁰

Kur'an kurslarının Müslüman bireylerin içinde yaşadıkları toplumun dini kültürünü, değerlerini, dini yaşantısını, geleneklerini vs. öğrenmelerinde, bunları yaşamlarına geçirmelerinde, çevrelerindeki Müslüman bireylerle birlikte bu etkinliklere katılmalarında, çevrelerindeki kişilerle sağlıklı ilişkiler kurabilmelerine, onlarla barış ve hoşgörüye dayalı bir ilişki geliştirebilmelerinde onlara kılavuzluk edici, yol gösterici bir rol üstlendiği söylenebilir.¹⁸¹

1.3.4. Kur'an Kurslarında Uygulanan Öğretim Programı

1965 yılında, 'Dini Hizmetler ve Din Görevlilerini Olgunlaştırma Dairesi Başkanlığı' kurulmuş, bu Dairenin bünyesinde yer alan "Olgunlaştırma Müdürlüğü" tarafından eğitim hizmetleri yürütülmeye başlamıştır, sonrasında ise 1984 yılında "Din Eğitimi Dairesi Başkanlığı" olarak değiştirilen ve Din Eğitimi, Hizmet İçi Eğitim ve Program Geliştirme Şubesi Müdürlükleri olarak üç ayrı şube şeklinde teşekkül ettirilmiştir.¹⁸² Söz konusu Program Geliştirme Şubesi Müdürlükleri toplumun her kesimi için farklı kategorilerde gelişen ihtiyaçlar ve temel hedefler doğrultusunda Kur'an Kursları Öğretim Programları başlığı altında birçok öğretim programı hazırlamıştır.

Diyanet İşleri Başkanlığı toplumun dini ihtiyacı olan Kur'an ve dini bilgiler öğretimi gereksinimini karşılamak üzere farklı yıllarda çıkardığı ve uygulamaya koyduğu eğitim programları ile yaygın bir din eğitimi kurumudur. Kur'an kurslarının yerine getirmiş olduğu faaliyetler, eğitim çeşidi olarak bazı kategorilerde ortaya konulmaktadır. Bu kategoriler farklı kesimlere hizmet veren, amaç ve müfredat bakımından birbirinden farklı temel ilkeler

¹⁷⁹ İnce, "Türkiye'de Yetişkin Kadınlara Yönelik Kur'an Kursları Politika ve Uygulama Önerileri", 17.

¹⁸⁰ İnce, "Kur'an Kurslarının Dini Sosyalleşmeye Katkıları", 153.

¹⁸¹ Korkmaz, "Kur'an Kurslarında Din Eğitimi ve Sorunları", 293.

¹⁸² Diyanet İşleri Başkanlığı (DİB), "Terme Müftülüğü" (Erişim 13 Ocak 2022).

noktasından hareketle, aynı zamanda birbirleriyle bağlantılı olarak Kur'an kurslarının yerine getirmiş olduğu faaliyetler, ilgili yönetmelikte¹⁸³ ifade edilmektedir.

İhtiyaç Odaklı Kur'an Kursları Programı'nda toplumun tüm kesiminin Kur'an eğitiminden etkin bir şekilde yararlanabilmesi hedeflenmektedir. Bu programlarda isteğe göre saatler veya günler değişebilmektedir. Dersler ise; diğer kurslarda olduğu gibi Kur'an-ı Kerim'i yüzünden okuma, iman, ibadet, ahlak konuları, temel dini bilgiler ve Hz. Peygamber'in hayatından oluşmaktadır.¹⁸⁴

İhtiyaç Odaklı Kur'an Kursları Öğretim Programı 32 haftalık bir eğitimden oluşmaktadır.¹⁸⁵ Kurslarda eğitim Temel Öğretim ve Ek Öğretim Programları olarak iki boyutta uygulanmakta olup bu programlar başkanlıkça her yıl bölgesel talep ve şartlara göre belirlenen eğitim-öğretim takvimi doğrultusunda 4 dönem halinde yürütülmektedir. Her eğitim-öğretim dönemi süre bakımından kendi içinde müstakildir ve her dönem 8 haftadan oluşur.¹⁸⁶

Kurslarda yıllık uygulanması gereken plana göre, 8 ay ve 32 hafta süreli Kur'an kursları Öğretim Programı çerçevesinde Kur'an kurslarında, Kur'an-ı Kerim dersi haftada 12 saat, İtikat dersi haftada 2 saat, İbadet dersi haftada 2 saat, Ahlak dersi haftada 1 saat, Siyer dersi haftada 1 saat olmak üzere toplam 18 saat ders okutulur.¹⁸⁷

"İhtiyaç Odaklı Kur'an kursları Öğretim Programları" kapsamında yer alan programlardan biri de vatandaşlarımızın Kur'an-ı Kerim ve dini bilgiler noktasında temel düzeyde bilgi ve beceri kazanmalarına, böylece sağlıklı bir dini ve ahlaki gelişim göstermelerine katkı sağlamayı amaçlayan "Temel Öğretim Programı"dır". Söz konusu program, alandan gelen geri bildirimler, sahaya yönelik yapılan anket çalışmaları, gelişen ve değişen sosyo-kültürel şartlar, muhatap kitlenin ilgi, ihtiyaç ve beklentileri göz önünde bulundurularak güncellenmiştir.¹⁸⁸ Diyanet İşleri Başkanlığı, 2012 (DİB İhtiyaç Odaklı Öğretim Programı) yılında Kur'an kursu hizmetlerinden daha fazla insanın faydalanması doğrultusunda "ihtiyaç odaklı öğretim programı" geliştirmiş ve ülke genelinde uygulamaya koymuştur. Genel olarak ders saatlerinin daha esnek hale getirilmesi ekseninde hazırlanan programda Kur'an kursları, "milli birlik ve beraberliği pekiştiren, sevgi, saygı ve dostluk bağlarını güçlendiren, vatan, millet, bayrak, şehitlik, gazilik gibi milli değerleri aşıl原因 ve bir arada yaşama bilincinin oluşmasına katkıda bulunan kurumlar olarak tanımlanmıştır".¹⁸⁹

¹⁸³ Bu çalışmada kadınların dini eğitimi çerçevesinde Kur'an Kurslarında Temel Öğretim programına dahil olan ihtiyaç odaklı Kur'an kursları programı temel alınmıştır. Diğer programlar çalışmanın sınırlandırılması açısından değerlendirilmeye alınmamıştır.

¹⁸⁴ DİB, "Eğitim Hizmetleri Genel Müdürlüğü".

¹⁸⁵ DİB, "Hukuk Müşavirliği".

¹⁸⁶ DİB, "Hukuk Müşavirliği".

¹⁸⁷ DİB, "Hukuk Müşavirliği".

¹⁸⁸ DİB, "Eğitim Hizmetleri Genel Müdürlüğü".

¹⁸⁹ İnce, "Türkiye'de Yetişkin Kadınlara Yönelik Kur'an Kursları Politika ve Uygulama Önerileri", 11.

2. BÖLÜM

BULGULAR VE TARTIŞMA

2.1. Katılımcılara Ait Demografik Bilgiler

Bu çalışma Kırıkkale İl Müftülüğüne bağlı merkezde bulunan 12 Kur'an kursuna devam eden 24 bayan kursiyerin görüşlerinin analiz edilmesiyle ortaya çıkmıştır. Yaşları 33 ile 60 arasında değişen katılımcıların sadece biri dul ve yine sadece biri çocuksuz olmak üzere diğerlerinin en az bir çocuğu bulunmaktadır. Katılımcılar yaşa göre yaşam evrelerine bakıldığında genel olarak orta yaş kesiminden gelmektedir.

24 katılımcının eğitim durumu incelendiğinde 11'i ilkokul, 1'i ortaokul 7'si düz lise, 1'i İman Hatip Lisesi ve 4'ünün ise üniversite mezunu olduğu tespit edilmiştir.

Katılımcıların sosyo-ekonomik durumuna bakıldığında 22'sinin ev hanımı olduğu ve çalışmadığı, birinin hazır giyim alanında çalıştığı ve bir katılımcının emekli öğretmen olduğu saptanmıştır.

Katılımcıların büyük oranı en az bir yıl Kur'an kursuna devam etmiştir ve en fazla 4 yıl devam eden bayan kursiyerler vardır. Kursu katılım süreleri çalışma için elde edilecek verilerin deneyimler ve yaşantılar açısından değerlendirilmesi noktasında yeterli bir süre olarak kabul edilmiştir.

Katılımcılardan elde edilen demografik bilgiler¹⁹⁰ katılımcıların yaş, sosyo-ekonomik durum ve kurs deneyimi açısından heterojen bir yapıya sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Bu noktada Kur'an kursları ile ilgili yapılan çalışmalarda da ortaya konulduğu üzere Kur'an kursları toplumun farklı kesimlerinden birçok değişkeni bünyesinde barındıran kadın gruplarının oluşturduğu yaygın din eğitimi kurumları olarak karşımıza çıkmaktadır. Işıkdogan ve Aktürk'ün *Kur'an Kurslarının Kadınların Din Eğitimine Katkısı (Diyarbakır Örneği)* çalışmasında da "kurslarda yüksek tahsilli çalışan kadınlardan, okuma yazma bilmeyen ev hanımlarına, gencinden yaşlısına pek çok farklı sosyo-kültürel katmanlardan"¹⁹¹ kadınların bir arada olduğu tespit edilmiştir. İnce'nin Kur'an kursu ile ilgili yaptığı çalışmalarda da demografik olarak benzer sonuçlara ulaşılmıştır.¹⁹²

Semiz ise çalışmasında sekiz yıllık kesintisiz eğitimden sonra Kur'an kurslarındaki öğrenci profilinin değiştiğini, kurslardaki yetişkin öğrenci oranında önemli artışlar olduğunu ve

¹⁹⁰ Bkz. EK-4 Tablo 1.2 - Katılımcılara Ait Demografik Bilgiler.

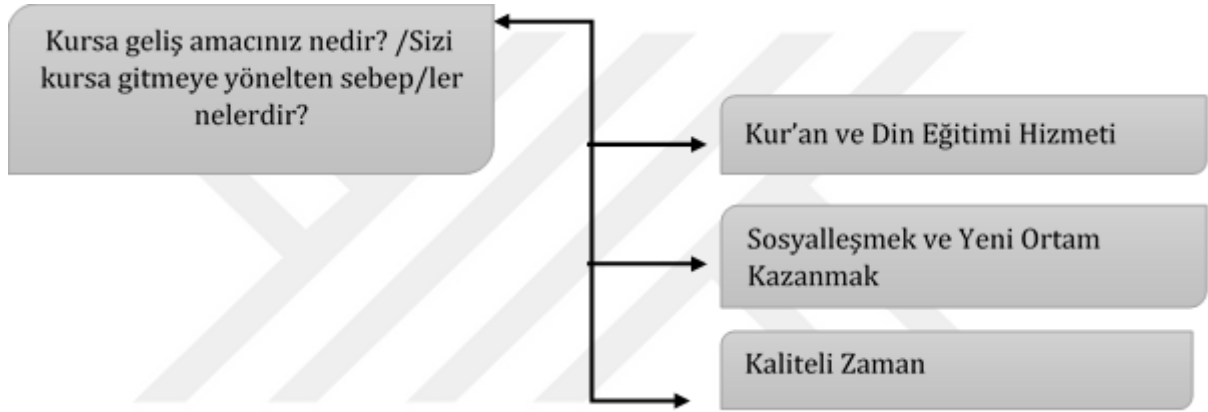
¹⁹¹ Davut Işıkdogan -Müberra Aktürk," Kur'an Kurslarının Kadınların Din Eğitimine Katkısı (Diyarbakır Örneği)", *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 14/1 (Aralık 2012), 82.

¹⁹² İnce, "Kur'an Kursu Öğreticisi Görüşlerine göre Kur'an Kurslarının Dinî sosyalleşmeye Katkıları", 160-161. İnce, "Kur'an Kurslarının Danışmanlık ve Rehberlik Fonksiyonu: Öğretici Görüşlerine Dayalı Sosyo Psikolojik Bir Analiz (Sakarya İli Örneği), 121.

Kur'an kurslarının en çok "orta yetişkinlik" dönemindeki kadınlar tarafından tercih edildiğini ortaya koymuştur.¹⁹³

2.2. Kadın Kursiyerlerin Kur'an Kurslarına Katılım Amaçları

Araştırmaya katılanların, "Kur'an kursuna geliş amacınız nedir?" sorusuna verdikleri cevaplar üzerinde yapılan analiz sonucunda "Kur'an-ı Kerim öğrenmek, ezber yapmak, tecvit, mahreç öğrenmek, daha doğru ve güzel Kur'an-ı Kerim okumak, dini konularda eksiklikleri gidermek, ibadetleri daha düzgün yapmak, sosyalleşmek ve boş vakti değerlendirmek" şeklindeki kodları ortaya çıkmıştır. Bu kodlar *Kur'an Eğitimi ve Dini Eğitim, Sosyalleşme ve Kaliteli Vakit geçirme alanı* olarak sınıflandırılmıştır.



Şekil 2.1. Kadın Kursiyerlerin Kur'an Kurslarına Katılım Amaçları

2.2.1. Kur'an ve Din Eğitimi Hizmeti Almak

Katılımcıların çoğu onları Kur'an kurslarına gitmeye yönelten sebepler arasında ilk olarak Kur'an ve Dini Eğitim hizmeti alma hususunu belirtmişlerdir. Bu durumun nedeni olarak Kur'an-ı Kerim okuyuşunu ilerletmek, sure ve duaları ezberlemek, dini bilgileri tamamlamak verilmiştir. Bu anlamda katılımcılardan alınan yanıtlar aşağıdaki şekildedir:

Dini konularda eksiklerimi gidermek amacıyla gittim, sonra surelerimi, dualarımı, namazımı daha düzenli, daha doğru bir şekilde öğrenmek, kılmak ibadetimi daha güzel şekilde yapmak için gittim (KK6).

Kur'an ne diyor bana, yaşantıma katıyım onları, bilmediğimi öğreneyim onun için geldik (KK7).

(...) dini bilgilerimi pekiştirmek, bilmediğim konuları öğrenmek (KK12).

¹⁹³ Hatice Semiz, *Kur'an Kurslarında Yetişkin Kadınların Din Eğitimi* (Rize: Rize Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2011), 137.

Günümüzde örgün eğitim süreci içinde bulunan veya bu süreci tamamlamış insanımızın büyük bir kısmı, Kur'an-ı Kerim'i yüzünden okumayı; iman, ibadet, ahlak konularında temel bilgileri ve Hz. Peygamber'in hayatını önemli ölçüde bu kurumlardan öğrenmektedir¹⁹⁴ DİB'in ortaya koyduğu bu durum katılımcıların Kur'an kurslarına devam etme amaçları açısından aynı sonucu ortaya çıkarmıştır.

Işıkdoğan ve Aktürk'ün çalışmasında araştırmaya katılanların genel olarak Kur'an kurslarında aldıkları eğitimden memnun oldukları ve kursla beraber ibadetlerini daha bilinçli yaparken Hz. Peygamberi de daha iyi tanıyıp anladıklarını ifade ettikleri anlaşılmıştır.¹⁹⁵

2.2.2. Sosyalleşmek ve Yeni Ortam Kazanmak

Katılımcıların Kur'an kursuna gelme sebepleri içerisinde ikinci olarak en fazla ifade edilen durum, sosyalleşme ve yeni ortamlar kazanma arayışı içerisinde olmalarıdır. Bu durum aşağıdaki ifadeler yoluyla tespit edilmiştir:

(...) ben evde boş kalacağıma kursa gidip orda ortam değiştirmek, yeni arkadaşlar edinmenin önemli olduğunu düşündüm. (...) sosyalleşmek için gittim (KK12).

(...) mahalledeki kadınlarla beraber birlikte olduk, faaliyetler yaptık, güzel beraber ortamımız oldu (KK3).

Ya mutluluk veriyor. Gidiyon kafan dağılıyor ne bileyim ben huzur buluyorsun, kafan dağılıyor, çıkıyon, bir şey yapıp geliyon huzur veriyor (KK18).

2.2.3. Kaliteli Zaman

Katılımcılar evde kullandıkları zaman dilimini etkili ve verimli kullanamadıklarını, Kur'an kurslarının zamanı etkili planlama ve kullanma konusundaki faydalarını "planımızda zamanımızı düzgün kullanmayı öğreniyoruz." (K18) diyerek ifade etmişlerdir. KK9 ise "Boş zamanlarımı değerlendirmek, yeni arkadaşlar edinmek (...)" diyerek Kur'an kurslarına gelme nedenini açıklamıştır.

Bir katılımcı ise yine aynı düşüncelerle, Kur'an kurslarının zamanlarını faydalı işler yaparak geçirmelerine vesile olduğunu vurgulamıştır:

Çünkü kadınlar eve gidip televizyon bakmaktansa oraya gidip bir konuda öğrense kâr. Benim için kâr öyle düşünerek geldim. (...) Biz kadınlar evde ne öğrendik ev, bulaşık başka bir şey yok ama Kur'an kurslarında dini eğitim de alıyoruz ya o eksikliklerimizi tamamlıyoruz benim gelme amacım da oydu (KK15).

(...) zamanımızı güzel değerlendirdik (KK8).

¹⁹⁴ DİB, "Hukuk Müşavirliği".

¹⁹⁵ Işıkdoğan – Aktürk, "Kur'an Kurslarının Kadınların Din Eğitimine Katkısı (Diyarbakır Örneği)", 104-103.

Yukarıda verilen ifadeler doğrultusunda kadınların Kur'an kurslarına gitme sebepleri arasında öncelikle onların Kur'an-ı Kerim ve dini bilgiler konusunda kendilerini geliştirmek istemeleri ve sonrasında bu birliktelik ve grup ortamı vesilesiyle ortaya çıkan farklı bir sosyal çevre kazanımı isteği karşımıza çıkmaktadır. Burada farklı akran gruplarıyla oluşan sosyal çevre onların sosyalleşmesi açısından önemli bir ortam oluşturmakta ve bu ortamın onlara sunduğu dini içerikli aktiviteler, sosyalleşmenin dini anlamda gerçekleşmesine zemin hazırlamaktadır. Bu anlamda kadınlara Kur'an kurslarında verilen eğitim ve yapılan diğer faaliyetler onların gün içerisinde bu ortamlarda bulunmakla kaliteli zaman geçirmeleri için imkân sağlamaktadır.

Bazı katılımcılar ise boş zamanın etkili bir şekilde değerlendirilmesi açısından Kur'an kurslarına katılımın önemli olduğunu vurgularken bu kaliteli vaktin başka bir ortamda, başka insanlarla birlikte olarak yaşanması ve deneyimlenmesine vurgu yapmaktadırlar. Bu anlamda Kur'an kurslarının bayan katılımcıların vakitlerini değerlendirmek açısından sosyal hayata olan etkisini "(...) evde boş vakit geçirmeyi sevmiyorum, değerlendirmek istiyorum o açıdan güzel yani (KK21)", "(...) Kur'an kursunda arkadaşlarımızla birlikte hoş vakit geçirdik (KK19)", "Ev hanımlarının evde çok bol vakitleri olduğu için, değerlendirilmesi güzel olan bir yer, mutlaka gidilmesi gerekli olan bir yer (KK9)" ifadelerinde görmek mümkündür.

KK16 ise aşağıdaki ifadeleriyle her yaşta kadının Kur'an kurslarında dini sosyalleşme sürecini geliştireceğine vurgu yapmıştır:

Gitmek isteyen şu an ev hanımı olup, işte mesela gün yapıp ona vakti bulabilenin eğer böyle bir şey istiyorsa, öyle bir zaman yani. Hani benim yaşıma geçti diye bir şey yok. İstiyorsan, gönlün var ise maneviyat yaşamak istiyorsan, şimdiki Kur'an kursları o anlamda her yaş grubuna hitap ettiği için kadınlara sosyalleşmek adına hem de dinini yaşamak adına büyük hizmetler sunuyor (K16).

Kur'an kursları ve din eğitimi alanlarında yapılan diğer çalışmalar incelendiğinde benzer soru için alınan yanıtlar kıyaslandığında yine Kur'an kurslarına katılım amaçları için aynı sebeplerin sıralandığı saptanmıştır. Özkan'ın çalışmasında "kursiyerlerin hem bilgi edinmek hem de sosyalleşmek amaçları ön planda olmak üzere saygınlık kazanmak ve arkadaşlık ortamlarından dolayı kursa geldikleri"¹⁹⁶ saptanmıştır.

İnce'nin (*Kur'ân Kursu Öğreticisi Görüşlerine Göre*) *Kur'ân Kurslarının Dinî Sosyalleşmeye Katkıları* isimli çalışmasında kadınları Kur'an kursuna yönelten sebepler "dini öğrenme, dini sosyalleşme, psiko-sosyal beklentiler, boş zamanı değerlendirme" şeklinde ortaya çıkmıştır. Bu çalışmada öğreticilere göre, "öğrencilerin önemli bir kısmının kursa gelme amacı, dini konulardaki bilgi eksikliklerini giderme" olduğu saptanmıştır.¹⁹⁷ Ayrıca bu çalışmada "Kur'an kursu eğitiminin doğal seyrinde ortaya çıkan sosyalleşme fonksiyonunun, özellikle eğitim ve sosyoekonomik gerekçelerle dezavantajlı konumda bulunan kadınlar için daha işlevsel

¹⁹⁶ Alparslan Özkan, "Bir Sosyalleşme Aracı Olarak Kur'an Kursları", 72.

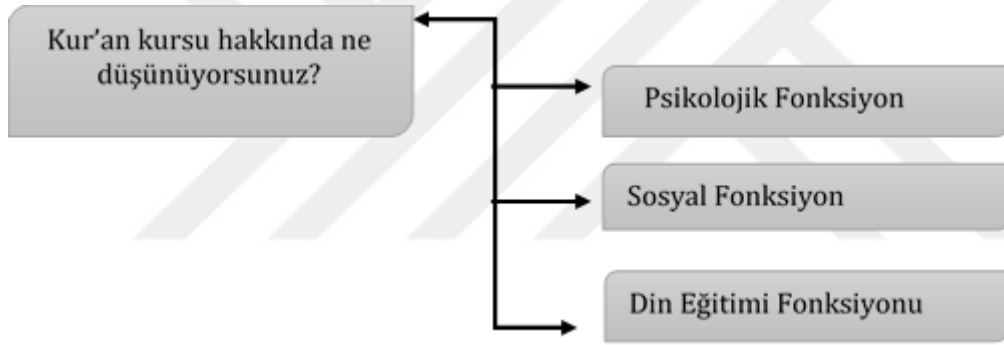
¹⁹⁷ İnce, "Kur'ân Kursu Öğreticisi Görüşlerine Göre Kur'ân Kurslarının Dinî Sosyalleşmeye Katkıları", 158.

olduğu”¹⁹⁸ ve bunun nedeni olarak ise Kur’an kurslarında düzenlenen sosyal faaliyetler, yetişkin kadınlar için özel sosyal ortamlar üretmesi, onların dini duygularla bu ortamlara gönüllü katılım sağlaması ve bu sosyal davranışların kadınların toplumsal hayata entegrasyonunu kolaylaştırması verilmiştir.¹⁹⁹

Süngü’nün yetişkinlerin din eğitime yönelik yaptığı araştırmada, yetişkin kadınların Kur’an kursundaki eğitim-öğretim faaliyetlerine katılımlarının birinci nedeni dini amaca ulaşma, ikinci olarak da sosyal amaca ulaşma isteği olmuştur.²⁰⁰

2.3. Kur’an Kurslarının Toplumsal Fonksiyonları

Katılımcıların “Kur’an kursu hakkında ne düşünüyorsunuz?” sorusu bağlamında verdikleri cevaplar sonucunda ortaya çıkan kodlar üzerinden üç tema belirlenmiştir. Bunlar psikolojik, sosyal ve din eğitimi fonksiyonudur.



Şekil 2.2. Kur’an Kurslarının Toplumsal Fonksiyonları

2.3.1. Psikolojik Fonksiyon

Saha araştırmamızda Kur’an kurslarının kadın kursiyerler üzerinde “psikolojik fonksiyonu” olduğu gözlemlenmiştir. KK2 “Hoşumuza giderekten sevinerekten gittik (...) diyerek Kur’an kursuna katılırken ruhsal olarak mutlu olduğunu dile getirmiş, KK13 ise Kur’an kursları için “psikolojik bir merkez gibi” ifadesini kullanmıştır. Diğer katılımcılar ise benzer ifadeler kullanarak Kur’an kurslarının ruhsal-psikolojik anlamda onların hayatları üzerindeki etkilerini ortaya koymuştur.

¹⁹⁸ İnce, “Kur’an Kursu Öğreticisi Görüşlerine Göre Kur’an Kurslarının Dinî Sosyalleşmeye Katkıları”, 171.

¹⁹⁹ İnce, “Kur’an Kursu Öğreticisi Görüşlerine Göre Kur’an Kurslarının Dinî Sosyalleşmeye Katkıları”, 171.

²⁰⁰ Safiye Süngü, *Kur’an Kurslarında Yetişkin Kadınların Din Eğitimi* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2021), 157.

(...) Kur'an kursları yani biz kadınlar için böyle psikolojik bir merkez gibi, psikolojisini düzeltiyor. Oradaki anlatılanlar öğrendiklerimiz yani gerçekten psikolojimize çok iyi geliyor (KK13).

(...) manevi bir ortamın olduğu güzel, huzurlu bir yer benim için (KK1).

(...) ahlaki düzeliyor, sabır veriyor yani oradaki sohbetler, yani ne bileyim her türlü olumlu şeyler, hayırlı şeyler orda buluyoruz yani (KK7).

Bazı katılımcılar ise Kur'an kurslarının rutin hayatlarında oluşturduğu büyük yeri ifade ederken, oraya gidememenin onların ruhsal dünyalarına nasıl yansıdığını; insanın kendini hem maddi hem manevi boşlukta hissettiğini (KK17, KK20), Kur'an'a âşık bir insan olarak Kur'an kursunun onun için yaşam kaynağı olduğunu (KK20), Kur'an kursuna gitme sevinciyle hayatla bir bağlantı kurduğunu ve buranın onlar için bir hayat gibi olduğunu (KK4) dile getirmişlerdir. KK20 ise yine "Kur'an kursunda mesela çok üzüntülü olduğumuz zaman bile gitmek istiyorsunuz. Çünkü orası inanın bir terapi." cümleleriyle bu konudaki görüşlerini bildirmiştir.

İnce'ye göre "belirli bir yaşın üzerindeki yetişkin kadınları Kur'an kursuna yönelten nedenler arasında dindarlık algısı ile iç içe geçmiş bazı dini-psikolojik unsur ve sorunlar"²⁰¹ olduğu dikkati çekmektedir.

2.3.2. Sosyal Fonksiyon

Kadın kursiyerlerin görüşleri bağlamında Kur'an kurslarının sosyal fonksiyonu olduğu tespit edilmiştir. "Bayanlar için sosyalleşmelerini sağlayan bir ortam" (KK8), "(...) arkadaşlık ediniyoruz, sosyalleşiyoruz, arkadaş çevremiz genişliyor (KK11)", "(...) bana çok güzel sosyal arkadaşlıklar kattığını düşünüyorum. (KK12), "(...) toplum içerisine karışmak çok güzel bir şey, önemli bir yer ve devam etmesi gereken bir kurum (KK8), Kur'an bahanesiyle hanımlarla beraber muhabbetimiz daha iyi oldu (KK2)", "normaldeki okuduğum şeylerdi ama arkadaş ortamıyla yapmak daha farklı, heyecan kattı (KK3)", "(...) çevre ediniyorsun, hem kursta görüşüyorsun, kurs dışında da biz birbirimizi telefonla arayıp soruyoruz, bunlara da çok faydası oluyor. (KK14)" gibi ifadeler bayan katılımcıların sosyalleşmesini sağlayan etkenler olarak karşımıza çıkmaktadır. Yeni bir çevre ile karşılaşma, yeni arkadaşlıklar edinilmesi, toplum içerisinde bulunma gibi imkânların sağlanması Kur'an kurslarının toplumsal açıdan kadın katılımcılara katkı sağlayan, onlara sosyal alan kazandıran önemli bir yapılanma olarak ortaya çıkmaktadır.

²⁰¹ İnce, "Kur'an Kursu Öğreticisi Görüşlerine Göre Kur'an Kurslarının Dinî Sosyalleşmeye Katkıları", 161.

2.3.3. Din Eğitimi Fonksiyonu

Kur'an kursları hakkındaki görüş bildirimleri için oluşan diğer bir kategori ise Kur'an kurslarının Kur'an-ı Kerim ve din eğitimi fonksiyonu dur. Katılımcıların "(...) Müslüman bir ailede doğdum ama taklidi imandan tahkiki imana geçişte Kur'an kursunun çok faydasını gördüm. (KK16), "İlim yuvası. Eğer talep eden olursa, isteyen olursa, içten, gönülden isteyerek giden olursa çok şey öğrenir." (KK3) ifadelerini kullanarak Kur'an kurslarının eğitim konusunda fonksiyonuna vurgu yapmaktadırlar. Bayan kursiyerlerin Kur'an kurslarına katılım nedenleri arasında ilk sırada yer alan Kur'an ve din eğitimi ile bilgilerini yenileme, geliştirme ve yaşantı haline getirme fırsatı buldukları için dini görevlerini bu şekilde tamamladıklarına inanmışlardır (KK21), (KK6), (KK10), (KK23), (KK17).

Birçok katılımcı Kur'an kursları hakkındaki görüşlerini bildirirken Kur'an kurslarının özellikle "kadınların eğitimi noktasındaki fonksiyonuna" dikkat çekmiştir. Bazı katılımcılar "Ev hanımlarının evde çok bol vakitleri olduğu için, değerlendirilmesi güzel olan bir yer, mutlaka gidilmesi gerekli olan bir yer." (KK9), (KK24) diyerek kendilerini ifade etmişlerdir. KK13 ise bu durumun nedenini aşağıdaki şekilde dile getirmiştir:

Söylemek istediğim hanımlar için gerçekten kursların, böyle faaliyetlerinin olması gerek. Çünkü ev hanımlarının hiçbir sosyal faaliyeti yok çocuk bakmak, ev temizlemek, yemek yapmaktan başka bir şey yok ha giderse komşuda beş dakika duracak çay içecek onlarda insana manevi yönden tatmin etmiyor. Gerçekten böyle kurs, kursta yapılan bir faaliyet, yardım onlar daha çok maneviyatımızı dolduruyor (KK13).

Bazı katılımcılar Kur'an kurslarının kadınların eğitim hayatlarının bir parçası olduğunu düşünerek "Gerçekten de toplumumuzda kadınların Kur'an kurslarına ihtiyacı var. Nasıl bir kız çocuğu okula gider eğitim görürse, bir ev hanımı da yaşı ne olursa olsun önemli değil, eğer çalışmıyorsa Kur'an kursuna giderek eğitimini tamamlayabilir (KK12)" ifadelerini kullanmıştır. Ayrıca Kur'an kurslarının sayılarının daha da artması gerektiğini ve daha fazla kadın öğrenciye ulaşması gerektiğini savunmaktadır.

Bazı katılımcılar kadınların iyi bir Kur'an-ı Kerim eğitimi alabilmeleri için muhakkak Kur'an kurslarına gitmeleri ve bir bayan öğreticiden ders almaları gerektiğini vurgulamışlardır (KK13), (KK20), (KK23), (KK15). Başka bir katılımcı ise "(...) illaki kurs gerçekten insan hayatında bir kadının hayatında olması gerekiyor çünkü yumuşatıyor kalbini (...)" (KK13) diyerek kursların kadınların manevi dünyalarına olan etkisine dikkat çekmiştir.

İnce'nin çalışmasında yetişkin dezavantajlı kadınlar özelinde Kur'an kurslarının temel fonksiyonlarının birkaç başlık altında toplandığı saptanmıştır:

- Kur'an öğrenme, ilmiyal düzeyinde dini bilgiler edinme, dini pratikleri daha iyi yapma vb. "dini eğitim" fonksiyonu

- Dini sosyalleşme, boş zamanı değerlendirme, nitelikli sosyal ilişkiler geliştirme vb. unsurların öne çıktığı “sosyalleştirme” fonksiyonu
- Boşanma, aile içi şiddet, çocukların yönlendirilmesi vb. sorunlara çözüm arama merkezli “aile danışmanlığı” fonksiyonu
- Eğitimsizlik, sosyoekonomik yetersizlik, şiddet, yalnızlık vb. konuların öne çıktığı “manevi danışmanlık” fonksiyonu ²⁰²

Bu sonuçlar incelendiğinde benzer çıkarımların oluştuğunu ve Kur'an kurslarının çok fonksiyonlu bir din eğitim merkezi olmakla birlikte, dini sosyalleşmenin sağlandığı alan olduğunu söylemek mümkündür. Ayrıca İnce, çalışmasında Kur'an kursu öğretmenlerinin kursiyerlerin Kur'an kurslarında önemli ölçüde sosyalleştiklerini vurgularken birçok öğreticinin “bazı durumlarda kursların sosyalleştirme fonksiyonunun dini eğitim beklentisini aştığını ifade etmişlerdir.”²⁰³

Zengin, çalışmasında değerlendirdiği öğrenci ve öğretici görüşleri neticesinde öğrencilerde, dinin inanç ve ahlâk boyutundan ziyade ibadet boyutunda değişim ve gelişim yaşadıklarını tespit etmiş, öğrencilerin inanç ve ahlâk konusunda ise sıkıntılarının olmadığını dile getirdiklerini ortaya koymuştur.²⁰⁴ Ayrıca bu çalışmayla “Kur'an kurslarına gelen yetişkin kadınların rehabilite edilmeye ihtiyaç duyduğu görülmüştür. Bu ihtiyacın giderilmesi için Psikolojik Danışma ve Rehberlik uzmanlarının veya Dini Rehberlik Bürosu çalışanlarının kursları düzenli olarak ziyaret etmesi”²⁰⁵ öneri olarak sunulmuştur.

2.4. Kur'an Kurslarının Dini Sosyalleşme Sürecine Etkileri

2.4.1. Kur'an Kurslarının Dini Bilgilerin Geliştirilmesi ve İbadetlere olan Katkısı

Kur'an kursları gerçekleştirdiği görev itibarıyla dini sosyalleşmenin temel yapı taşı olan dini bilgilerin öğretildiği en kapsamlı yaygın eğitim kurumlarından biridir. Bu anlamda katılımcılardan alınan cevaplarla bu bilgi teyit edilmiş; din eğitim hizmeti bağlamında Kur'an kurslarının temel hedefleri içerisindeki kazanımların bayan kursiyerlere aktarıldığı ortaya çıkmıştır.

“Kur'an kursu dini bilgilerinizin gelişmesine ve ibadetlerinizi yerine getirmenize bir katkı sağladı mı? Evetse, nasıl bir katkı sağladı?” sorusuna katılımcılar Kur'an-ı Kerim ve dini bilgilerin öğrenimi, eksikliklerin giderilmesi, doğru bilinen yanlışların düzeltilmesi ve ibadetlerin doğru uygulanarak artması şeklindeki kodlarla cevap verdikleri

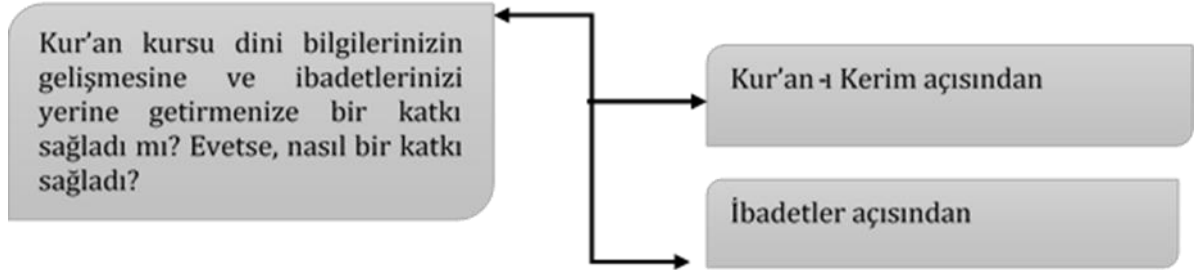
²⁰² İnce, “Türkiye’de Yetişkin Kadınlara Yönelik Kur'an Kursları: Politika ve Uygulama Önerileri”, 5.

²⁰³ İnce, “Türkiye’de Yetişkin Kadınlara Yönelik Kur'an Kursları: Politika ve Uygulama Önerileri”, 17.

²⁰⁴ Zengin, *Öğrenci ve Öğreticilerine Göre Kuran Kurslarının Amaçlarını Gerçekleştirme Düzeyi: Sakarya Örneği*, 183.

²⁰⁵ Zengin, *Öğrenci ve Öğreticilerine Göre Kuran Kurslarının Amaçlarını Gerçekleştirme Düzeyi: Sakarya Örneği*, 183.

gözlemlenmektedir. Bu noktada Kur'an-ı Kerim öğretimi açısından sure ezberleme, mahreç ve tecvit eğitimi; ibadet öğretimi konusunda ise ibadetlerin doğru yapılış şekillerini öğrenme ve uygulama şeklindeki uygulamalar ortaya çıkmıştır. Bu kodlar doğrultusunda ortaya çıkarılan temalar Kur'an-ı Kerim ve dini bilgilerin öğretilmesi ve geliştirilmesi açısından değerlendirilmeye alınmıştır.



Şekil 2.3. Kur'an Kurslarının Dini Bilgilerin Geliştirilmesi ve İbadetlere olan Katkısı

2.4.1.1. Kur'an-ı Kerim Açısından

Katılımcılar kursta aldıkları Kur'an-ı Kerim eğitimi açısından daha önceden öğrendikleri ve yüzünden okuma yapabildikleri Kur'an-ı Kerim'de harflerin çıkış yerlerini öğrenip daha iyi telaffuz ederek okumak ve tecvit kaidelerini uygulayarak Kur'an'ı daha doğru okuyabilmek olarak dile getirdikleri katkılar ön plana çıkmaktadır.

(...) tecvidimi daha çok geliştirdim. (...) Mahreçlere dikkat ederek uygulama noktasında kendimi geliştirdim. Kur'an okumam biraz yavaştı daha hızlandı (KK1).

KK14 daha önceden ezberlerinde olan sureleri ve Arapça duaları fazlaştırmakla daha fazla sure ile namaz kılmaya imkân sağlaması açısından kursun ezber yapmaya teşvik ettiğini vurgulamıştır. KK7 ise yine sure ezberine vurgu yaparak surelerin anlamlarını da okuduğunu ve bütün bunların uygulama noktasında hayatına çok şey kattığını dile getirmiştir. Kur'an Kerimi meali ile öğrenmenin, onu anlayarak okumanın ayrıca Kur'an kurslarında bu konuda yapılan bilinçlendirme ve uygulamanın önemi dile getirilmiştir. Ayetlerin anlamını bilerek ve üzerinde düşünerek hayata geçirmenin dini yaşantıdaki olumlu etkilerinin fark edildiği beyan edilmiştir (KK4).

2.4.1.2. İbadetler açısından

Katılımcılar tarafından özellikle ilk sırada vurgulanan Kur'an eğitimi ve anlamının kavranması konusu, Kur'an kurslarının diğer katkıları olarak ifade edilen ibadet öğretimi konusu ile pekiştirilmiştir. Bu katkı KK6 tarafından "namazımı daha düzgün kılmayı

öğrendim. Sureleri tek tek okuyup, tam şekilde rükû, secdeyi tam şekilde, güzel şekilde yapmayı öğrendim, geliştirdim, daha dikkat etmeyi, özen göstermeyi öğrendim” şeklinde ifade edilirken, KK12 ise “Yani aslında doğru bildiğim şeylerin bazı durumlarda yanlış olduğunu öğrendim onları düzelttim” diyerek bu konuda attığı adımları dile getirmiştir.

İbadetler açısından dile getirilen diğer önemli unsurlar ise, ibadetlerin daha bilinçli ve doğru yapılması (KK14), yapılan ibadetlerin nafile ibadetlerle çoğaltılarak çeşitlendirilmesi (KK19) ve Kur’an kurslarının din eğitimi ve uygulamaları konusunda rehber ve teşvik edici bir konumda olmasıdır. Aşağıda verilen ifadeler bu noktaları destekler nitelikteki beyanlardır:

Namazdaki yaptığım yanlışları ya da yapmam gerekenleri daha detaylı öğrendim. Yani hem siyer dersini görüyoruz, peygamberimizin hayatı hakkında bilgiler alıyoruz hem itikat hem ibadet dersini görüyoruz. Yani bunların insan hayatına çok faydası oluyor (KK14).

(...) Kur’an kursuna gitmeden önce pek namaz kılmıyordum, yani ara ara, başım açıktı, kollar açıktı yani hep öyleydi. Kur’an kursuna gittikten sonra namaza da başladım, başımı da kapattım baya bir değişiklik oldu (K17).

Bir katılımcı Kur’an kursunda öğretici tarafından verilen ödevlere nasıl hazırlandığını ve bu durumun ona kattıklarını aşağıdaki şekilde dile getirmiştir:

(...) Hocamız görev vermişti, mesela ben Uhut savaşında görevliydim. Uhut savaşını daha önce hiç duymamıştım mesela ama burada görevli olduğum için üç sayfa özet çıkardım, onu okudum. Evet, araştırdım arkadaşlarımla, konuştuk ben onları anlattım, hani bilgi sahibi de oldum. Güzel oldu (K15).

Bu durum verilen bir ödevin tamamlanması adına hissedilen memnuniyeti ortaya çıkarırken aynı zamanda toplum içinde konuşabilme, kendini ifade edebilme noktasında da kadın katılımcılara önemli bir mesafe kat ettirmiştir. Özgüven düzeyi, bireylerin hem kendilik algılarını hem de sosyal ilişkilerini, bu çerçevede iç ve dış dünya ile uyumlu ve barışık olabilmelerini etkileyen faktörler arasında değerlendirilmektedir.²⁰⁶ Bu anlamda sosyalleşmeye ve kendine olan güven duygusunun artırılmasına katkı sağladığı görülmüştür. Bu durum dini içerikli sosyalleşme alanı olarak dini sosyalleşmeye katkı sağlayan bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır.

Lokmanoğlu da çalışmasında özgüven konusunda benzer sonuçlara ulaşmış ve sosyalleşmeyi olumsuz anlamda etkileyen özgüven eksikliği, çekingenlik ve utangaçlık ile ilgili örneklerden de anlaşılabacağı üzere kursa katılmadan önce bu problemleri yaşayan kadınların bir değişim süreci geçirdiğini saptamıştır.²⁰⁷ Özellikle bu değişim sürecinde kadınların özgüven duygularının arttığı ve kadınların psiko-sosyal uyumlarına da katkı yaptığı şekilde

²⁰⁶ Anisa Esati, *Ergenlerin Özgüven Oluşturmalarında Dindarlığın Rolü (Sancak Örneği)* (Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2017), 68.

²⁰⁷ Şentepe Lokmanoğlu, “Kur’an Kurslarının Dezavantajlı Kadınlara Psikolojik ve Manevî Açından Katkıları”, 107.

yorumlanabileceğini ifade etmiştir. Özgüvene etkisi açısından Kur'an kurslarında alınan din eğitiminin de katılımcıların üzerinde etkisi olduğu söylenebilir.²⁰⁸

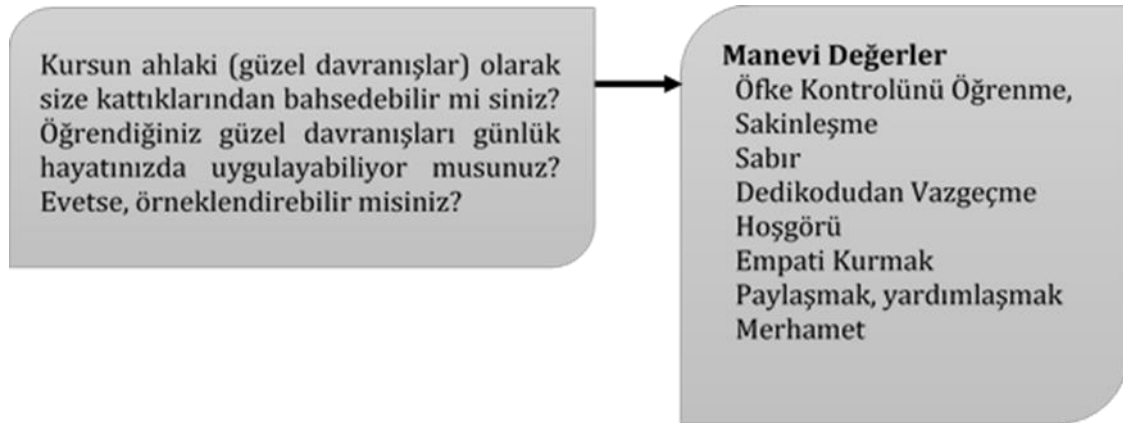
Kur'an kurslarının din eğitimi alanında yaygın eğitim kurumları içerisinde din eğitimi hizmeti verme amacıyla kurulmuş kurumlar olması ve her kesimden kadın katılımcının katılımına imkân sağlaması açısından önemli oranda bir öğrenci kapasitesine sahiptir. Öğrenci profili açısından yetişkin bayan katılımcıların yoğun olarak tercih ettiği bu kurumlar yüklendiği misyon açısından önemli bir pozisyonadadır.

Teorik kısımda ifade edildiği üzere yetişkinlik dönemini kapsayan dini sosyalleşme sürecinde çocukluk döneminin aksine ebeveyn etkisinin yitirildiği ve yerini eğitim, meslek, sosyal kurumların ve aynı zamanda dini faaliyetlerin ön planda olduğu bir dönem söz konusudur. Burada kurslara devam eden yetişkin kadın katılımcıların dini inanç ve tutumlarında Kur'an kurslarının etkili ve belirleyici rol oynadığı görülmektedir.

2.5. Milli ve Manevi Değerlere Katkıları

2.5.1. Manevi Değerler

Kur'an kurslarının katılımcılara manevi değerler konusunda farkındalık yarattığı ortaya çıkmıştır. Katılımcılar tarafından bilinen, fakat önemi kavranamamış değerlerin verilen eğitimle ve uygulanan aktivitelerle tekrar kazandırılması sağlamış ve bunların yaşantıya aktarılmasında öncülük edilmiştir.



Şekil 2.4. Kur'an Kurslarının Manevi Değerlere Katkıları

Manevi değerlerin aktarımı, öğretimi olarak üst başlık halinde sunulan bu bölüm katılımcıların verdiği ifadeler doğrultusunda genel olarak Hz. Peygamber'in hayatının,

²⁰⁸ Şentepe Lokmanoğlu, "Kur'an Kurslarının Dezavantajlı Kadınlara Psikolojik ve Manevî Açidan Katkıları", 107.

yaşantısının ve Kur'an'ı Kerim'de mealen verilen inanç kaidelerinin işlenmesi sonucunda ortaya çıkmıştır. Bir katılımcı bu durumu aşağıdaki şekilde ifade etmiştir:

(...) önceden küsüyordun, kırılıyordun, konuşmak istemiyordum, mesela peygamberimiz üç günden fazla küsmeyin diyor ya ondan dolayı. Karakterimi etkiledi. Kur'an öğrenmek, Peygamber Efendimizin hayatından bir şeyler öğrenmek seni daha yumuşak, daha mülayim ediyor (KK2).

Katılımcıların Hz. Peygamber'in ahlakını kendilerine örnek alarak kendi yaşantılarına uygulamak için bir çaba sarf ettikleri ve onun hayatından öğrendiklerini uyguladıkları ve karakterlerinde de ona uygun değişiklikler yaşadıkları bilgilerine ulaşılmıştır (KK3, KK1). İslami yaşantıda Hz. Peygamber'in yaşantısı rehber alınarak İslam dininin kültürü, manevi değerleri aktarılmaya çalışılmıştır.

Benzer ifadeler kullanan bir katılımcı Hz. Peygamber'in hayatının kendi hayatına yansımalarını "Ya Peygamber Efendimizin hayatını gördükten sonra böyle onun sabrını, iyi niyetini, güzel niyetlerini gördükten sonra bende biraz daha çeki düzen vermeye başladım hal ve hareketlerime" (KK10) diyerek vurgulamıştır.

Katılımcıların Kur'an'ın öğretilerinden ve Hz. Peygamberin hayatından esinlenerek ortaya koydukları davranışlar, toplumsal alanda katılımcıların yakın çevreleriyle kurdukları iletişim noktasında önemli veriler ortaya koymuştur. Bu anlamda ahlaki değerleri ön plana çıkarmış ve manevi değerler olarak üst temada incelenmiştir. Katılımcılardan alınan cevaplar doğrultusunda öfke kontrolünü öğrenme, sakinleşme, sabır, hoşgörü, dedikodu, paylaşmak, yardımlaşmak, merhamet gibi kodlar; Kur'an kurslarının manevi değerleri yaşatma, hatırlatma, öğretme yönündeki katkılarını ortaya çıkarmıştır.

- *Öfke Kontrolünü Öğrenme, Sakinleşme*

Katılımcılardan birçoğu Kur'an kursuna katılmadan önce öfkesini kontrol edemeyen, çabuk sinirlenen kişilik yapısına sahip olduklarını ifade etmişlerdir. Kur'an kursuyla bu davranışlarının yerine daha sakin, öfke anında sağlıklı düşünerek bu durumu yok etmeye çalışan bir tutum geliştirdiklerini aşağıdaki ifadelerle dile getirmişlerdir:

Kursa gelmeden önce, mesela olaylar karşısındaki tutum ve davranışlarım daha fevriydi, daha sinirlenip öfkeleniyordum. Kursa başladıktan sonra ve devam ettiğim süre içerisinde de daha makul olup daha sağduyulu düşünerek hareket etmeye başladığımı fark ettim (KK1).

Benzer ifadelerle Kur'an kurslarının güzel davranışlar kazandırma fonksiyonunu vurgulayan katılımcılar, bu davranışların toplumsal ilişkiler açısından da ne kadar önemli olduğunun altını çizmiştir. Katılımcılar ifadelerinde eşleri, arkadaşları ve yakın çevreleri ile iletişimlerini dile getirmiş, öfke kontrolünün sağlanması ile insanları daha iyi anlama, önyargıdan uzaklaşma durumlarının ortaya çıktığını bildirmişlerdir (KK3, KK11, KK15, KK19, KK14). Bu anlamda insan ilişkilerinde bir düzelme ve dolayısıyla sosyal hayata olumlu bir katkı sağlanmıştır.

Sabır

Birçok katılımcı sabır konusunu vurgulayarak, hayatta sabrı gerektiren ve sabretmeyi öğreten durumlara da örnek vererek bunu Kur'an kursları sayesinde başardıklarını dile getirmişlerdir.

Kur'an'da da, zaten eğitiminde de görüyoruz daha düzgün davranmayı öğrendim, sabretmeyi öğrendim. Hani onu alttan alıp bir de onu dinlemeyi öğrendim (KK15).

Yukarıdaki ifadelerden de anlaşılacağı üzere sabır konusu insan ilişkilerinde de önemli bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Katılımcıların insanlarla uyumlu bir şekilde birlikte hareket edebilmek ve aynı ortamı huzurlu bir şekilde paylaşabilmek adına ortaya koydukları davranış biçimlerinin başında sabır konusu dile getirilmiştir (KK21), (KK12).

- *Dedikodudan Vazgeçme*

Kur'an kurslarının dedikodu etmekten alıkoyma, bu davranışın olumsuz bir davranış olduğu noktasında bilinçlendirme konusundaki katkıları birçok katılımcı tarafından dile getirilmiştir. Bu bilinç sağlandıktan sonra, bu durumu olumlu bir davranış olarak hayatlarına aktardıklarını ifade etmişlerdir:

(...) yani bu dedikodunun günah olduğunu biliyordum ama bu kadar günah olduğunu bilmiyordum yani kursta bunları öğrendik. Dini bilgilerimizi öğrendik, yani yaşantımıza kattık. Yani doğruyu yanlış öğrendik (KK7).

Günlük hayatta bilerek ya da bilmeyerek yapılan bu davranışın insan ilişkilerinde ortaya çıkardığı olumsuzluklar Kur'an kurslarındaki eğitimler sayesinde katılımcılarda farkındalık sağlamış, katılımcıların hayatlarına uyguladıkları olumlu bir davranış olarak karşımıza çıkmıştır. "(...) dedikodu insan olarak hepimiz yapıyoruz, bunun hem kötü bir huy hem de bunun kul hakkına girdiğini fark ettim. En çok dedikoduda, dedikodu yapmamaya dikkat ediyorum (KK1)" diyen katılımcı bu durumu kul hakkı boyutuyla ele almıştır. KK9 ise dedikoduyu engellemek adına alternatifler geliştirdiğini aşağıdaki şekilde dile getirmiştir:

Bir komşuyu, diğer komşuyu oturup konuşmaktansa, Peygamber Efendimizin hayatını anlatmak daha zevkli gelmeye başladı. Sahabelerden hiçbir bilgimiz yoktu, biz sahabe hayatlarından mesela başladık (KK9).

- *Hoşgörü*

Birçok katılımcı ahlaki değerler açısından insanlarla iletişimde hoşgörülü olma, karşındakini anlamaya çalışma gibi davranışlar geliştirdiğini ifade etmiştir:

(...) insanlarla iletişimim daha güzel oldu. Etrafımdaki insanlara daha iyi, daha hoşgörülü davranmayı öğrendim. Karşımdaki kişilerde yaptıkları hataları tatlı dille, güzelle, dini konularda ibadetlerde iyi kötü etrafıma da onları göstermeye çalıştım (KK5).

Bazı katılımcılar anne-baba ve kayınvalide-kayınbaba ilişkilerinde uyguladığı hoşgörü ve davranışları aşağıdaki şekilde ifade ederken; “Tabi annemize babamıza iyi davranıyoruz. Kayınvalideyle sorunlar oluyor. Ona da iyi davranman gerekir diyorlar. Ona da iyi davranıyoruz. Daha güler yüzlü daha hoşgörü (..) (KK2); bazı katılımcılar ise bu duruma komşu, arkadaş ve akrabalar açısından bakarak “her insanın fıtratı farklı, bütün insanlar birbirinden değişik, herkesle anlaşmak mümkün değil ama herkesi anlayabilmek önemli, herkese aynı pencereden bakamıyorsun, insanların aynı olması da imkânsız, ama hani onlara hoşgörüyle davranmak, onları anlamak, onlarla aynı fikirde olmasak bile hoşgörü olmak” (KK8) ifadelerini kullanmıştır. Aynı katılımcı hoşgörünün sağlanması ile komşuluk ilişkilerinde meydana gelen olumsuzlukları bertaraf edebilmenin yolunu aşağıdaki şekilde dile getirmiştir:

Kur’an kursuna gitmek ahlaki anlamda bana çok katkı sağladı. Komşuluk ilişkilerim de insanlarla kūs kalmaktansa mesafe koymayı öğretti bana. Konuşuyorsun, selam veriyorsun ama samimi olmuyorsun çünkü bunun ahlaki bir tarafı var, hani bunun ahiret bir yönü var. İnsanlarla asla kūs olmamamız gerekiyor. Kūs kalmadan ama mesafeli kalarak, selam vererek o insanlarla görüşmeye devam edebiliyorum (KK8).

Bir katılımcı yine sabır ve hoşgörü değerlerini hayatına kattıktan sonra çocuklarıyla iletişim konusundaki geldiği noktayı “üç tane kız çocuğum var onlara şefkatle onlara kızmadan, bağırmadan en önemlisi de ona vurmamayı öğrendim çocuklarıma” (KK24) şeklinde dile getirmiştir.

- *Empati Kurmak*

Bazı katılımcılar hoşgörü olmak ve empati yetisinin gelişmesi konusunu birlikte değerlendirmişler ve bakış açılarında gerçekleşen değişimi vurgulamışlardır:

Kursa gittikten sonra onların dertleriyle dertlenmeyi yani bir nevi empati kurmayı öğrendim. Daha duyarlı olmayı, yardımlaşma, kardeşlik duygusunu gerçekten çok geliştirdi, sonra bana karşı yapılan bir yanlışta, hatada hoşgörü olmam gerektiğinin daha da bilincine vardım (KK1).

(...) bakış açım değişti, mesela herkese negatif bakarken pozitif bakmaya başladım. Karşımdakini kendi yerime koyarak düşünmeye başladım. Yani dar bir çevreden daha geniş bir açı ile etrafımı daha iyi görmeye başladım (KK19).

- *Paylaşmak, yardımlaşmak*

Katılımcılar kursa devam ettikleri sürece hayatlarına kattıkları manevi değerlerden biri olarak yardımlaşmayı ve paylaşmayı “İnsanlara yardım etmek zaten önemli ama daha önemli olduğunu herkes yapınca anladık ve daha güzel örnek oldu bize.” (KK1) ifadeleriyle dile getirmişlerdir. Burada kullanılan olumlu bir davranışın herkes tarafından yapılarak farkındalığın artırılması, kolektif bir şuurun ortaya çıkması, dini sosyalleşmenin boyutunu ortaya koymaktadır. Toplumda herkes tarafından yapılan ve davranış biçimi olarak topluma mal olan bu manevi unsurlar yine o toplumun parçası olma yolunda bireyler tarafından fark

edilmiş ve uygulamaya çalışılmıştır. Bu noktada Kur'an kurslarının bu değerlerin aktarımı açısından öncü olduğu gözlenmiştir.

Başka bir katılımcı "(...) paylaşmayı öğrendik her şeyden önce yani bunlar gibi aktiviteler bizi geliştiriyor (KK11) ifadelerini kullanmıştır. Bunun yanı sıra kurslarda teşvik edilen sadaka verme davranışı ve bunun bireye ve topluma kazandırdıkları konusunda yapılan farkındalıklar katılımcılar tarafından benimsenmiş ve bunu günlük hayatta uygulanması gereken bir görev saymışlardır (KK5).

Yardımlaşma ve dayanışma davranışı yakın komşularla ve göçmen ailelerle olan ilişkilere yansımıştır. Maddi durumu iyi olmayan göçmen ailelere ya da mahalle sakinlerine sağlanan maddi destek (KK24, KK4, KK18, KK34); onların manevi olarak da desteklenmesine yardımcı olurken, aynı zamanda katılımcıların yakın çevrede yaşayan insanlardan haberdar olmalarına imkân sağlamıştır. Katılımcılar yardımlaşma ve dayanışma konusunda etraflarında yaşanan olumsuzluklara karşı daha duyarlı hale gelmişlerdir.

Yardımlaşma ve dayanışma açısından Kur'an kurslarında katılımcıların desteğiyle birlik ve beraberlik duygusuyla yapılan en önemli aktivitelerin başında kermesler gelmektedir. KK21 yardımlaşma konusunda kermes örneğinden yola çıkarak, kermeste ortaya çıkan takım ruhunu ve hep birlikte kermesin bitmesiyle muhtaç olanlara sağdıkları maddi ve manevi yardımı dile getirmiştir. KK21 "Yardımlaşmayı daha çok ön planda tutarak yani herkes büyük küçük demeden el birliğiyle bir şeyler yaptığımızı düşünüyorum" ifadeleriyle ortaya konulan fiili davranıştan duyduğu memnuniyeti ortaya koymaktadır.

Bu ifadelerden de anlaşıldığı üzere kermesler ihtiyaç sahiplerine ulaştırılan maddi ve manevi destekleri ortaya koyarken bir taraftan da bu süreçte kermese katılanların takım ruhuyla, birlik ve beraberlik duygusunu yaşadığı ve aynı amaca hizmet ederek birlikte güzel sonuçlara ulaşmanın hazzının duyulduğu aktiviteler olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu duyguyu yaşayan katılımcılar birbirlerine de tavsiye etmektedirler. Burada kermeslerle oluşturulan topluluklarla sosyalleşme anlamında önemli bir ortam sergilenmektedir. Dini açıdan manevi duygularla beslenen bu toplu aktivite ortamı, katılımcıların dini sosyalleşmeleri açısından olumlu bir katkı sağlamıştır.

Dini sosyalleşmenin diğer bir boyutu KK20 tarafından dile getirilmiş, katılımcı kendisinden yaşça büyük olan kurs arkadaşlarına yaptığı yardımı, onlarla arasında geliştirdiği olumlu ilişkiyi aşağıdaki şekilde ifade etmiştir:

Mesela onlar yaşlılar bizden tabi ki. Onlar daha az öğrendikleri için hoca derdi ki: Siz gösterin ondan sonra ben aktarayım ya da sormak istedikleri durumlara yardımcı olurduk mesela. Sabah erken geliyordum, onlar ilk bana okurlardı sonra hocaya okurlardı. O yüzden çok seviniyordum. Beni dört gözle beklerlerdi, mesela bu benim için çok çok güzel bir şeydi (KK20).

Bu durum Kur'an kurslarında yaş farkına rağmen kurulan iletişimin boyutunu göstermekte, Kur'an öğretiminde yapılan paylaşımı ortaya koymaktadır.

- *Merhamet*

Bir katılımcı Kur'an kursunda "(...) daha merhametli olmayı öğrendim buna katkısı oldu. (KK1) derken, diğer katılımcı ise "(...) kurstan sonra daha merhametli olduğumu düşünmeye başladım, hani vardı bu duygu ama kurs bunları açığa çıkarttı" (KK10) ifadelerini kullanmıştır.

- *Manevi Değerlerin Aktarımı*

Bir katılımcı, kursta kendilerinden yaşça büyük katılımcılarla birlikte olmanın getirisini, büyüklerden kalan gelenek ve göreneklerin onlar sayesinde yeni nesillere aktarımı olarak ortaya koymuştur:

Ya görenekleri öğreniyoruz her şeyden önce, büyüklerimizden kalan yani yoksa biz nereden öğreneceğiz büyüklerden kalanları. Biz yürütmek için bunlar yani, bizim din olarak yani gerçekten bilmemiz gerekenleri yapıyoruz, öğreniyoruz kursa gittikçe öyle (KK11).

Bu durum Kur'an kurslarındaki yaş, bilgi ve deneyim düzeyindeki heterojen yapının bir sonucu olarak karşımıza çıkmıştır. Fakat bu örnekte görüldüğü gibi katılımcılar farklılıklardan olumlu anlamda etkilenmiş ve katılımcıların bunu kurs ortamında fırsata çevirdikleri saptanmıştır. Grupların yaş, bilgi ve deneyim noktasında ortaya koyduğu farklılıklar, karşılıklı bilgi paylaşımı ve birbirini tamamlama noktasında bir avantaj durumu ortaya çıkarmıştır. Bu konuda Zengin'in çalışmasında ortaya koyduğu analiz farklı bakış açısını ortaya koymuştur. Kur'an Kursu öğreticilerinin öğrencilerin yaş ve eğitim seviyelerindeki farklılıklardan kaynaklı çeşitli zorluklar yaşadıkları tespit edilmiştir.²⁰⁹ Zengin her kursta yaş ve eğitim seviyesine uygun sınıf açmanın da mümkün olmadığı tespitinde bulunarak, müftülüklerce bu ihtiyaca cevap verebilecek projeler geliştirilmesi konusunda öneride bulunmaktadır.

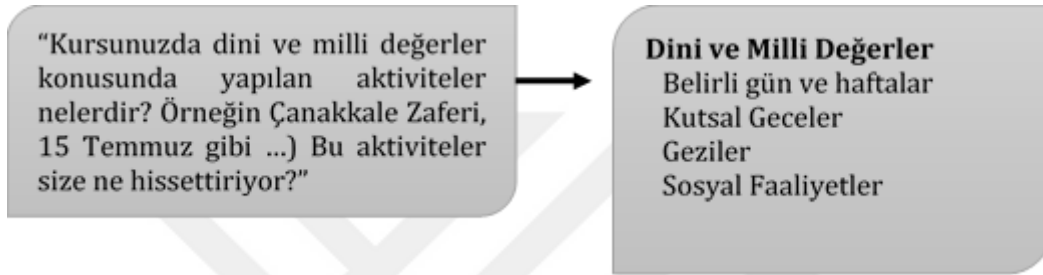
Kartal yaptığı çalışmada, katılımcılardan alınan cevaplar doğrultusunda Kur'an kursa gelen öğrencilerin din eğitimini almaya başladıktan sonra dini yaşamlarında hassasiyet oluştuğunu ve bu hassasiyetin davranışlarını olumlu yönde etkileyip, düşünce ve yaşam tarzlarında değişikliğe neden olduğunu, sabır ve şükür konulara daha fazla dikkat ettiklerini ortaya çıkarmıştır.²¹⁰

²⁰⁹ Zengin, *Öğrenci ve Öğreticilerine Göre Kuran Kurslarının Amaçlarını Gerçekleştirme Düzeyi: Sakarya Örneği*, 183.

²¹⁰ Kartal, *Kur'an Kursundaki Yetişkin Din Eğitiminin Bireye Ve Aile Yaşantısına Etkileri Kastamonu Örneği*, 39.

2.5.2. Dini ve Milli Değerler

“Kursunuzda dini ve milli değerler konusunda yapılan aktiviteler nelerdir? Örneğin Çanakkale Zaferi, 15 Temmuz gibi ...) Bu aktiviteler size ne hissettiriyor?” sorusuna verilen cevaplar, Kur’an kurslarının bu değerlerin geliştirilmesi ve aktif olarak hayata geçirilmesi konusunda yapılan faaliyetleri ortaya koymuştur. Bu anlamda dini değerlerin milli değerleri destekleyen bir unsur olduğu ortaya çıkmıştır. Bu durumda iki ana tema oluşmuş ve bu temalar dini faaliyetlerin ve milli değerlerin dini sosyalleşme üzerindeki etkisi olarak değerlendirilmiştir.



Şekil 2.5. Kur’an kurslarının Dini ve Milli Değerlere Katkıları

Dini sosyalleşme anlamında Kur’an kursunda katılımcılar tarafından toplu şekilde idrak edilen ve iştirak edilen faaliyetler kandiller, mübarek gün ve geceler, hatimler, mevlitler, yaşlı ziyaretleri, hasta ziyaretleri olarak “dini sosyalleşme alanları” olarak karşımıza çıkmaktadır.

Dini olarak var tabi ki, ilk önce kandiller, mübarek günlerde ve gecelerde güzel şeyler ibadetler yapıyoruz, sonra zaten ramazan ayı dolu dolu geçiyor. Ramazan ayında hatim yapıyoruz zaten, mukabele yapıyoruz hatimler yapıyoruz düzenli olarak, iftar yemekleri veriliyor, iftar saatinde bütün komşular olsun arkadaşlar herkes bir şeyler yapıp çok hoş oluyor, sonra teravih namazında buluşuyoruz toplu olarak, çok güzel oluyor huşu içinde teravih namazını kılıyoruz çok güzel geçiyor (KK1).

Kandil günleri için hatimler yaptık hocam, birlikte mevlitler oluyordu, mukabeleler oluyordu, hatim duaları, yaşlı ziyaretleri, hasta ziyaretleri oluyordu. Düğünleri olanlara, bebeği olanlara ziyaretlerde bulunuyorduk (KK10).

Katılımcıların ifadeleri doğrultusunda çıkan diğer tema milli değerler ve bu değerlerin toplumsal hayatta yaşanır olması, aslında milli ve manevi duyguların harmanlandığı ortam olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu anlamda milli ve manevi duygular birbiriyle iç içe girmiş, milli unsurların manevi unsurları etkilediği gözlenmiştir. Uygulanan belirli gün ve haftalar içerisinde 18 Mart Çanakkale Zaferi, 15 Temmuz Milli Birlik ve Demokrasi Günü, Anıtkabir Ziyaretleri ve şehit cenazelerine katılımlar, katılımcılar tarafından toplu olarak yapılan etkinlikler arasında sayılmıştır. Bu anlamda milli değerlere sahip çıkılması, birlikteliğin ve beraberliğin bu günlerde de birlikte hareket ederek yâd edilmesi, katılımcılarda bu değerler

konusundaki farkındalığın daha da artmasına sebep olmuştur. Bu bağlamda ortak değerlere sahip olunması ve bu değerlere hep birlikte sahip çıkılması, bu önemli günlerde bir araya gelip ortak faaliyetlerde bulunulması katılımcıların dini sosyalleşmesine katkı sağlayan unsurlar olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bu aktiviteler hiç görmediğimiz türbeler oldu mesela, anıtkabirler gibi yerler oldu mesela onlara çok gitmiyorduk ama onları gördüğümüzde daha böyle insanı heyecanlandırıyor (K24).

Milli ve manevi unsurların harmanlandığı bu ortak faaliyet alanları Kur'an kurslarının faaliyetleri arasında yer almış ve bazı katılımcılar bu alanda yapılan faaliyetlere katılmayı ve aktif olmayı bir borç, bir görev olarak görmüştür (KK8):

Milli anlamda da Çanakkale zaferinin olduğu gün, 15 Temmuz'un olduğu gün olsun ayrıca şehitler için, şehitlerin özel günlerinde hatimler yapıyoruz. Bunlar çok güzel şeyler hissettiriyor. Bende huzur manevi açıdan huzur hissettiriyor. Sanki ona bir faydam olmuşçasına mutlu hissediyorum, mutlu oluyorum. Borcumu, görevimi yerine getirmenin huzurunu hissediyorum. Manevi bir doyum oluyor (KK1).

Askerlerimize hocamız bir şey başlatmıştı, askerlere para topladık geçen sene para yardımı gönderdik. Mehmetçiğe yardım etmek isteyen patik örsün, kazak örsün mesela bazılarımız onu gönderdi, para topladık. Ya zaten Türk askerine zaten minnet borcumuz var ama camilerin de aynı okullar gibi eğitim verdiğini gösterdi. Okulda değil camide de bir eğitim var. Kursumuzun her zaman okul gibi eğitim olduğunu, önemli günlerin orda da kutlandığını gördük (KK15).

Cenaze namazı kılmak bir şehidin, tanımadığınız bir insanın şehit olduğu için cenaze namazını kılmak insanda sanki ödenmesi gereken bir borçmuş da onu ödemişsiniz gibi bir duygu uyandırıyor." şeklinde duygularını ifade eden KK12 yaptığı bu davranışla çok mutlu olduğunu ve yakınındaki bayanları da teşvik ederek "Bakın nasıl olsa namazdır, kadınlarda kılar secdeye varmaya da gerek yok, ayakta kılın!" demiş ve hep birlikte cenaze namazı kılınmasına vesile olmuştur.

Şehitlik konusundaki hassasiyeti ve şehit ailelerine karşı yaklaşımlar katılımcılarda birçok manevi değerin tekrar yaşanmasına, idrak edilmesine sebep olmuştur. Bu anlamda birçok katılımcı şehit ailelerine destek vererek onları kendileriyle bütünleştirmiş, yanlarında olmaya çalışmışlar ve acılarını birlikte yaşamışlardır. Kur'an kurslarının faaliyetleri arasında yapılan bu ziyaretler ve bu konuların derslere konu edilmesi bir farkındalık oluşturulması açısından önemlidir. Bu bağlamda toplum olarak ortak kabul ettiğimiz değerlerin bu yolla aktarımı dini sosyalleşmeye katlı olarak değerlendirilmiştir. Ayrıca bazı katılımcıların konu ile ilgili olarak "onun yalnız olmadığını" hissettirmek, "en azından kardeşinin acısını paylaşıyorsun" ifadeleri ön plana çıkmaktadır.

(...) mutlu ediyor yani karşımızdaki de bizi hissediyor, onun yalnız olmadığını, gidiyorduk çok memnun oluyordu biz de memnun oluyorduk yani (KK7).

Ya her zaman için huzur veriyor mutluluk veriyor, öyle bir acıyorsun, üzülyyorsun oda olsa da en azından kardeşinin acısını paylaşıyorsun (KK18).

Hem dini hem de milli olarak gerçekten hani duygusal günler, bereketli günler diyelim, hani onları anlamak, özellikle Çanakkale şehitleri haftasında şehitlerimizi andık, şehitlerin ailelerine sabırlar diledik, onların duacısı olduk gerçekten büyük bir makam ama geride kalanlar için gerçekten zor bir durum, Allah hepsine sabır versin. Hani onları hissettik, birebir hissettik o günlerde. Her zaman hissediyoruz ama o günlerde onları anmak ve o günü düşünmek o ne bileyim Çanakkale şehitleriyle ilgili slaytları izlemek milli duygularımızı da dini duygularımızı da elbette ki daha fazlalaştırdı (KK8).

Dualar etmek ve hatimler yapmak gibi ibadetlerin milli değerlerle birleştirilmesiyle ortaya çıkan huzur ve mutluluk ortamı katılımcılar tarafından dile getirilmiştir.

Özel de mukabele yapmıştık, her cuma mutlaka okuyorduk, okumamızı geliştirmek için hocamız bize ilk sayfa birimize iki sayfa birimiz şeklinde okutuyordu o gün mutlaka dualıyorduk. Herhangi bir sıkıntısı olan veya mutlu bir sevinci olan arkadaşımızda bir kutu çikolata getiriyordu, tatlı bir şey getiriyordu onun niyetine gönderiyorduk, sonra bütün şehitlerimize gönderiyorduk (KK23).

Katılımcının yukarıdaki ifadesinde sıkıntıların ve mutlulukların Kur'an kursu ortamında birlikte yaşandığı ve paylaşıldığı gözlemlenmektedir. Bu durumun sadece kurs arkadaşları için geçerli olmadığı, ümmet bilinci içerisinde hareket edildiği ve her türlü sıkıntı için birlik ve beraberliği ortaya konulduğu görülmüştür:

Milli olarak da 15 Temmuz'daki şehitlerimize, vatanımızın birliği için hep birlikte yine hatim yaptık ondan sonra dualadık, dualarımızı okuduk. Bilgilendirdi hocamız bizi hep birlikte özel zamanlarda ya da ne bileyim devletimizin milletimizin başına bir şey gelse bir deprem olsa, bir uzak bir yerde Müslümanlarımıza hani dünyadaki herhangi bir Müslümana herhangi bir şey olsa hep birlikte onlara dua ederek gönderdik. Valla daha güzel oldu dinime daha çok bağlandım yani. Boşa yaşamışız gibi geldi. Daha çok bilgili oldum, (...) daha duyarlı davrandım yani başımıza bir iş geldiği zaman ya da bir şey olduğu zaman karşısında dinleyip görüp geçmektense: hımm bu da böyleymiş, bunu da böyle yapmalıymışız hissi geldi (KK23).

Çalışmanın bu kısmı manevi ve milli değerler başlığı altında incelenmiş, aslında katılımcıların ifadeleri doğrultusunda ortaya çıkan değerler dini unsurların etkisinde pekiştirilerek davranış haline gelmiştir. Değer kelimesine yüklenen anlama bakıldığında "bir toplum, bir inanç, bir ideoloji içinde veya insanlar arasında kabul edilmiş, benimsenmiş ve yaşatılmakta olan toplumsal, insani, ideolojik veya ilahi kaynaklı her türlü duygu, düşünüş, davranış, kural ya da kıymetler olarak"²¹¹ ifade edildiğini görmekteyiz. Bu değerlerin bireylerin dini sosyalleşme süreçlerinde katılımcılara aile, yaşanan çevre, eğitim gibi unsurlar vasıtasıyla verildiği ve bu noktada kazanılan, sonradan unutulmuş ya da uygulanmayan davranışların Kur'an kurslarına devam ederek yenilendiği, pekiştirildiği ve davranış haline getirildiği görülmektedir. Kur'an kurslarının öğretim programlarının amaçları çerçevesinde: "Kur'an-ı

²¹¹ Hasan Çelikkaya, *Fonksiyonel Eğitim Sosyolojisi*, (İstanbul: Nobel Yayınları, 1996), 168.

Kerim'in ve temel dini bilgilerin öğretim konusu yapılmasının yanı sıra milli birlik ve beraberliği pekiştiren sevgi, saygı, dostluk, kardeşlik, hoşgörü, vatan, millet, bayrak sevgisi gibi değerlerin işlendiği; kursiyerlere İslam dininin değerlerini, insan hayatına anlam kazandıran unsurlardan biri olarak fark ettirmek, öğrendiği değerlerden yardım alarak kendi çözümlerini üretebilmelerini sağlamak²¹² şeklinde ifade edilen bu unsurların katılımcılar tarafından uygulandığı saptanmıştır. Bu anlamda kadınlarda kurs öncesi oluşan dini inanış ve değer yargılarının, Kur'an kurslarında aldıkları eğitim vasıtasıyla geliştirildiği ve dini sosyalizasyona katkı sağladığı ortaya çıkmıştır.

Köseoğlu'nun kadınların din eğitiminde değerler eğitimi konusunu araştırdığı çalışmasında ise katılımcıların, "değerler eğitimi" kavramına ilişkin algılarının dini ve ahlaki değerler, Türk toplum değerlerinin öğretilmesi, manevi değerlere sahip olmak, din eğitimi almak, Kur'an kursu ve insanın kendini geliştirmesi²¹³ kavramlarıyla verildiğini görmekteyiz. Bu bağlamda "yetişkin din eğitimi kurumu olan Kur'an kurslarına bireyin anlam arayışının sağlıklı doyumu, inanç ve ahlak sistemlerinin tutarlı gelişimine katkı sağlayabilmesi, bireysel ve toplumsal değerlerin eğitimi"²¹⁴ noktasında üzerine aldığı yükümlülüğün, bu çalışmada katılımcıların verdiği ifadeler doğrultusunda yerine getirildiği saptanmıştır. Bu noktada bireyin içselleştireceği dini inanış, yaşayış, maddi ve manevi değerlerin Kur'an kurslarıncı aktararak dini sosyalleşmeye katkı sağladığı görülmüştür.

2.6. Aile ve Yakın Çevre ile İlişkilere Katkıları

Bu konu başlığı altında dini sosyalleşme sürecinin evreleri açısından iki önemli unsur karşımıza çıkmaktadır. İlk olarak yetişkinlik dönemindeki dini sosyalleşmenin eğitim kurumlarının ve sosyal çevrenin dini eğilim ve yaklaşım açısından ortaya koyduğu etkidir. İkinci olarak ise kursa katılan bayanların anne, eş, komşu, akraba rolüyle dini sosyalleşme bağlamında yakın çevrede davranış ve düşünce boyutunda ortaya koyduğu örnek kişiliktir. Bu etki olumlu davranışların geliştirildiği insan ilişkilerinde ön plana çıkmakta, kurulan sağlıklı iletişim yoluyla gerçekleşen ilişkiler gelişmekte ya da olumlu yöne evrilmekte, böylelikle toplumsal düzen açısından önemli bir işlevi yerine getirmektedir. Kur'an kurslarına katılımı farkındalık oluşmakta ve yaşama aktarılan olumlu davranış biçimleri, iletişimde bulunulan tüm çevreyi etkisi altına almaktadır.

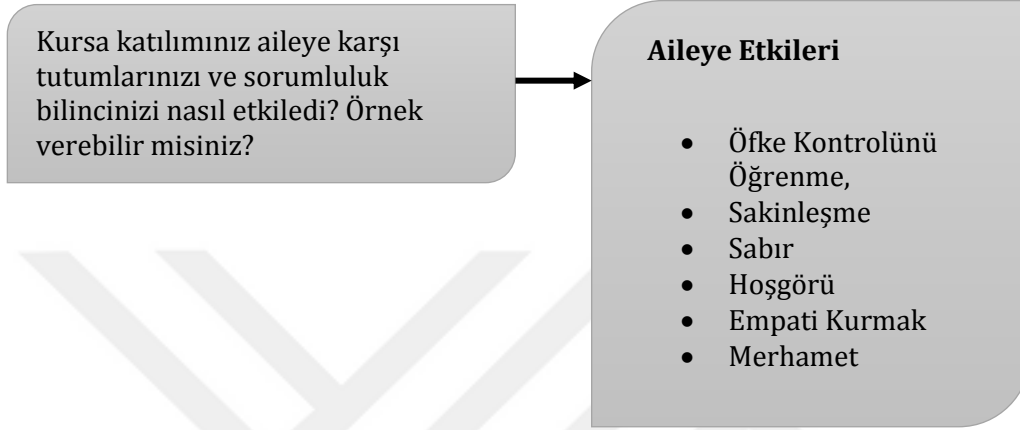
²¹² DİB, "Hukuk Müşavirliği ".

²¹³ Sıdika Köseoğlu, *Kadın Yetişkinlerin Din Eğitiminde Değerler Eğitimi: Kur'an Kursları Örneği* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018), 149.

²¹⁴ Köseoğlu, *Kadın Yetişkinlerin Din Eğitiminde Değerler Eğitimi: Kur'an Kursları Örneği*, 53.

2.6.1. Aileye Etkileri

Kur'an kursları aile içi ilişkiler açısından önemli katkılar sağlamıştır. Bu noktada anne-çocuk, karı-koca ve ebeveyn-çocuk şeklinde döngüsel bir ilişki olarak karşımıza çıkan aile olgusu, Kur'an kurslarında verilen eğitimle daha sağlıklı ve bilinçli iletişim becerilerinin ortaya konulduğu bir mekân haline gelmiştir.



Şekil 2.6. Kur'an Kurslarının Aile İlişkilerine Olan Katkıları

Dini sosyalleşmenin ilk evresi olarak sayılan çocukluk dönemi, aile ve yakın çevrede maruz kalınan dini etkinlikler, dini sosyalleşmenin ilk adımı olarak görülmüştür. Bu noktada kursa devam eden anneler, çocuk eğitimi ve aile içi ilişkilerde geliştirilen davranış biçimleri konusunda İslam dini ve Hz. Peygamberin yaşantısı yoluyla edindikleri bilgileri vurgulamışlardır. Edinilen bu bilgilerle katılımcılar, çocuklarının ya da torunlarının dini sosyalleşme evresindeki ilk adımlarına katkı sağlamıştır, Kur'an kurslarına devam etmekle çocuk yetiştirme konusunda önemli adımlar atılmıştır. Katılımcılar eş ve çocuklar, anne-baba ve kayınvalide-kayınbaba olarak aile içi ilişkiler konusunda Kur'an kurslarının olumlu katkılarını ortaya koymuşlardır. Bir katılımcı bu durumu aşağıdaki şekilde ifade etmiştir:

Kur'an'dan direk mesela sohbetler oluyordu, eşe nasıl davranılır çocuklara nasıl, aile içinde nasıl olmalıdır bunları daha kolay öğrendim (KK19).

Ya mesela en baştan eşlerimize karşı daha anlayışsızmıyız. Bir eve para getirmesi, bir düzen oturtması onlar için büyük imkân, bizim için büyük imkân, mesela şükretmek, teşekkür etmek... yani peygamber efendimizin hayatını bilmiyoruz, yaşantısını bilmiyoruz bunları Kur'an kursunda dinledikçe dinledikçe şükürümüzün daha fazla olması gerektiğini anladım. Eşimle daha iyi anlaşıyor oldum, çocuklarımla daha iyi diyalog haline girmeye başladım, bir şeyleri onlara anlatırken peygamberimizden örnek vermeye başladım. Bir hadisten, bir ayetten ne bileyim bunları bilerek anlatmak daha güzel. Bir şeyleri biliyorduk ama kulaktan dolmaydı, hocalarımız çok güzel bilgilendiriyor mesela bunları evin içerisine de kullanmaya başladım yakın arkadaşlarıma, eşime, çocuklarıma kullanmaya başladım en azından (K9).

Diğer katılımcılar ise Kur'an kurslarına devam etmenin çocukları ile olan ilişkiler üzerindeki katkıları olarak sabırlı olmayı, onları dinleyerek anlamaya çalışmayı ve evlatlar arasında adaletin sağlanmasını (KK22), onlara karşı sevgi şefkat ve merhamet duygularını göstermeyi öğrendiklerini (KK1), ifade etmişlerdir. "Aile içinde daha hoşgörülü olmayı öğrendim. KK6 ise "Aile içinde bazı davranışlara tepkilerim daha yumuşak, daha olumlu oldu." diyerek davranışlarındaki olumlu değişikliği ifade etmiştir.

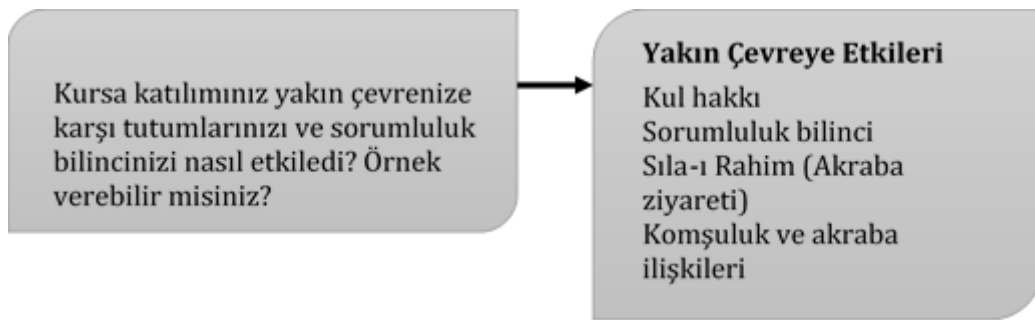
KK14 ise Kur'an kurslarıyla edindiği farklı bakış açısını aşağıdaki şekilde dile getirmiştir:

Kursun bana kattığı en büyük şeyde evlatlarımızın bize emanet olduğunu unutmış olmamızdı. Sahiplenme duygusu olduğu için hani benim diye düşünüyoruz. Çocuğuma daha farklı yaklaşmama sebep oldu, cidden emanet olarak görmeye başladım, direk benimmiş değil de o bana Allah'ın bir emaneti gibi yaklaşıyor ister istemez (K14).

Anne baba ve eşlerin ailesi ile iletişim noktasında problemler yaşayan katılımcılar, Kur'an kurslarında edindikleri bilgiler doğrultusunda problemlerin giderildiğini, davranışlar noktasında yaşanan değişiklikleri, onları daha sık ziyaret etme (KK24), onlara daha hoşgörülü, anlayışlı davranma (KK10, KK2), daha olumlu ilişkiler kurma (KK10) şeklinde ifade etmişlerdir.

2.6.2. Yakın Çevreye Etkileri

Aile ilişkilerinde ortaya konulan davranışlar, bu davranışların Kur'an kurslarına katılımın sağlanmasıyla olumlu yönde değişmesi ve ilişkilerde meydana gelen düzelmeler yakın çevre açısından da ele alınmış, bu noktada yakın çevreyle olan ilişkilerde ortaya konulan kul hakkı, sorumluluk bilinci, akraba ziyareti gibi davranış türleri katılımcılar tarafından en çok vurgulanan durumlar olarak karşımıza çıkmıştır.



Şekil 2.7. Kur'an Kurslarının Yakın Çevre ile Olan İlişkilere Katkıları

- *Kul hakkı*

Bazı katılımcılar kul hakkı, komşu hakkı konusunda daha dikkatli davrandıklarını "Komşu hakkına daha çok dikkat ettim sesli olsun, bir şey verirken olsun kırmamaya daha çok özen

gösterdim, etkisi oldu. (KK15)” diyerek ortaya koyarken; diğeri ise bu konu ile ilgili “(...) çevrede birilerinin kul hakkına girecek miyim diye düşünmeye başladım bana bu etkileri daha fazla oldu (KK9)” ifadelerini kullanmıştır.

Diğeri bir katılımcı ise bu konu ile ilgili görüşlerini aşağıdaki şekilde ifade etmiştir:

(...) ben bu kursa başladıktan sonra hani kursun bana kattığı artık akrabalarımıza, eşe, dosta, hani birbirimizde hakkımız olduğunu, onları aramada sormamız gerektiğinin bilinci oluştu bende. Yine işte akrabalarımızın, eşlerimizin, dostlarımızın onların hani dertlerini, sıkıntılarını ortak olmamız, elimizden bir şey geliyorsa yardımcı olmamız gerektiğini, arayıp sormamız gerektiği bilincine vardım ben bu kurs sayesinde (KK1).

- *Sorumluluk bilinci*

Çevre ile olan ilişkiler konusunda birçok katılımcının dikkat çektiği diğeri bir husus ise sorumluluk bilinci konusunda farkındalığın oluşmasıdır. Bu sorumluluk bilinci ile ortaya çıkan, insan ilişkilerinde önemli yere sahip olan hasta ziyareti, engellilere karşı duyarlılık gibi davranışlara da dikkat çekilmiştir.

Sorumluluk bilincimiz gelişti, tabi komşularla ilgili olarak Peygamber Efendimiz bile demiş ki: komşuyu mirasçı sandım. Tabi ki komşu bizim hakkımızda kötü bir şeyler söylemesin, birbirimizle iyi geçinelim, onun çocukları bizim çocuklarımız olsun, bizim çocuklarımız onun çocukları olsun, koruyalım, birbirimizi kollayalım, hasta ziyaretine gidelim yakınlarımızın, bir ağrısı derdi olduğu zaman onunla paylaşalım onunla biz beraber, ihtiyacı varsa karşılayalım. Mesela daha yakınlaşalım etrafımızla, komşularımızla, bizi tanıyanlarla biz bunu istiyoruz, yapıyoruz tabi ki elhamdülillah, bu kursta bunu da öğrendik, birbirimizle daha kaynaşmayı öğrendik (KK7).

Bir de bizim apartmanda özürü bir çocuk var, çok fazla gürültü yapıyor. Önceki yaşadığı yerde iteleniyormuş annesi öyle diyor. Gürültü yapıyor diye yadırganıyor, iteleniyor, biz çok anlayış gösterdik. Ben mesela engellilere karşı, çocuklara karşı daha bir duyarlı oldum. O komşumuza daha dikkat ediyoruz, hem anne olarak kalbi kırılmasın çocuğu öyle diye. Gürültü de yapsa engelli olduğu için bilinçli oluyorsun daha bir duyarlı oluyoruz, dikkat ediyoruz yani (KK23).

KK11 ve KK21 hasta ziyaretleri konusunda komşulara ya da yakın akrabalara karşı duydukları sorumlulukları dile getirirken bu konuda birlik beraberlik oluştuğunu, arkadaş grupları sayesinde durumlardan haberdar olunup örgütlenip ziyaretler yapıldığını dile getirmişlerdir. KK11 yine “Evimin işi her zaman yapılacak bir iş diye bekletip o komşum hasta olduğu zaman yoklardık” ifadelerini kullanarak hayattaki önceliklerinin kurslara devam ettikten sonra değiştiğini ortaya koymuştur.

- *Sıla-ı Rahim (Akraba ziyareti)*

Bir katılımcı sila-i rahim kelimesini kullanarak akraba ve komşu ziyaretlerine “Sılayı rahime daha çok dikkat etmeye başladım, komşularımın halini, hatırını daha çok sorar oldum, arkadaşlarımla daha çok ilgilenir oldum.” (KK12) şeklinde kendini ifade etmiştir. Benzer

ifadelere yer veren KK24 “Mesela anneme çok sık gidip gelmiyordum ama kurslarda dinlediğim anne baba hakkından sonra onları daha çok ziyaret etmeye başladım.” demiştir. Kur’an kurslarının bu anlamdaki katkısına vurgu yapan diğer bir katılımcı ise bu katkıyı “Akrabalarımı ziyaret etmeye başladım bu bana çok iyi bir ders oldu. Katkı, çok büyük bir katkı.” (KK24) diyerek dile getirmiştir.

- *Komşuluk ve akraba ilişkileri*

Katılımcılar Kur’an kurslarına katılım sayesinde akraba ve komşuluk ilişkilerinin önemini, bu ilişkilerin düzeltilmesi ve kopmaması yönündeki bilgileri hayatlarına aktarabilmiş ve sonuçlarından etkilenmişlerdir. Bu anlamda ortaya çıkan duygu ve düşünceler aşağıdaki şekilde dile getirilmiştir:

Çevreyi daha çok seviyor insan komşularını. Hocanın anlattığı kafana giriyor diyorsun ki: ha böyle yapsam daha güzel olur, yani öyle. Misafire hürmetin daha çoğalıyor. Sosyal faaliyetin çoğalıyor. Seviyorum (KK17).

Güzel etkiledi. Önceden de zaten büyüklerimize, komşularımıza, akrabalarımıza önem veriyorduk da orada da söyleyince, anlatınca biraz daha önem taşıdı. Daha iyi davranmaya başladık, daha özen gösterdik (KK2).

Peygamber Efendimiz (SAV) ne diyor? Komşuna bir şey ver dediğin zaman en yakın komşundan başla! Bunu öğrendim, özellikle karşı komşun yakın komşularımdan başlarım (KK22).

Kursun bana katkısı şöyle bir şey oldu, aynı mahallede oturuyorduk çokta evler, binalar birbirine yakın (...) kursta tanıştık arkadaş olduk öyle de bir katkısı oldu bizlere. Evet, oturuyorduk ama tanışmıyorduk, sen nerde oturuyorsun? İşte filan apartmanda, ama çok apartmanlar, birbirimize çok yakın, ama tanımıyoruz kursta tanıştık (K18).

Yukarıdaki ifadeler nüfus yoğunluğunun fazla olduğu şehir hayatında kalabalıklar arasında aslında yalnız yaşayan insan kitlelerine de bir örnek niteliğinde olup yakın çevre ile yaşanan sosyal ilişkilerdeki kopuklukları işaret etmektedir. Kur’an kursları aynı bölgede yaşayan insanları bir araya getirerek onların tanışmalarına, birlikte bir şeyler paylaşarak arkadaşlık geliştirmelerine fayda sağlamakta ve kurs dışında da bu ilişkilerin olumlu bir şekilde ilerlemesine vesile olmaktadır. Kur’an kursları bulunduğu bölgede birbirini tanıyan, dostluk ilişkisi geliştirerek bu durumu iyi ve kötü günde birliktelik sağlamak kaydıyla devam ettiren komşulukları ve arkadaşlıkları ortaya çıkarmaktadır.

Psikolojik ve sosyal açıdan kadınların yaşamış oldukları sorunlar ile baş etme düzeyleri farklılık gösterdiğinden, bu kadınların daha dışa dönük olmaları ve kendilerini daha rahat ifade edebilmeleri için desteklenmeleri ve sosyalleşmeleri gerekmektedir.²¹⁵ Kur’an kurslarında edinilen dini bilgiler vasıtasıyla dini açıdan manevi ve kültürel değerleri edinen

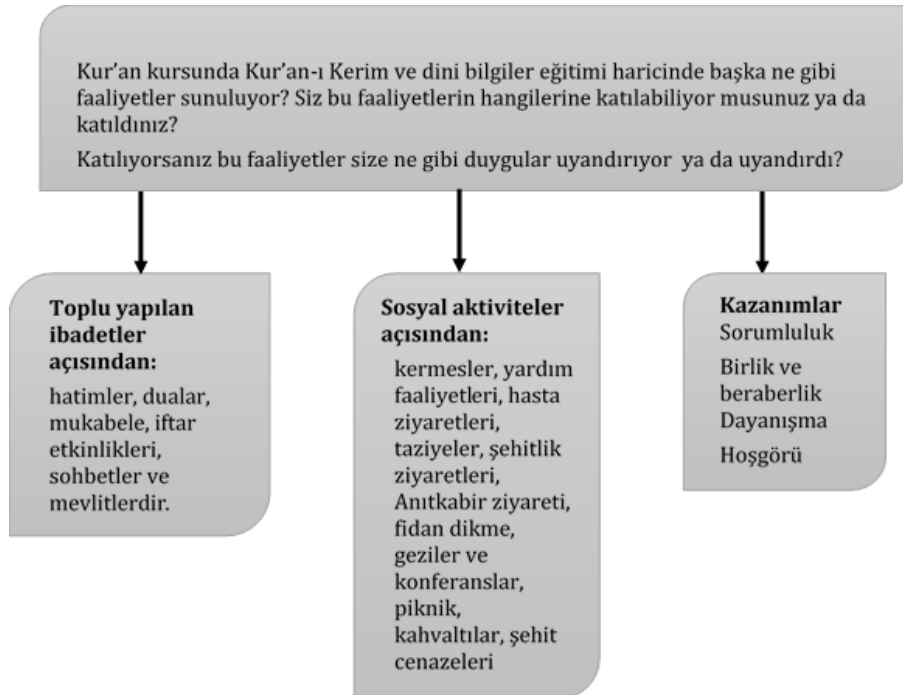
²¹⁵ Ayla Tuzcu - Ayşegül Ilgaz, “Göçün Kadın Ruh Sağlığı Üzerine Etkileri”, *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar* 7/1 (Mart 2015), 56-67.

ve bu sayede dini anlamda sosyalleşen bayan katılımcılar, kendi içinde ve yakın çevrede yaşadığı sorunlar ile baş etme sürecinde daha başarılı olmaktadır. Ev ortamından uzaklaşan kadınlar Kur'an kurslarının onlar için oluşturduğu yeni alanlardan faydalanmaları ve yeni arkadaşlıklar edinmeleri sebebiyle topluma entegre olma açısından daha aktif bir sosyalleşme süreci yaşamaktadır. Yukarıdaki ifadeler dini öğretiler vasıtasıyla toplumsal açıdan daha sağlıklı yürüyen insan ilişkilerini ortaya koymakta ve bu da Kur'an kurslarının dini sosyalleşmeye olan etkisini göstermektedir.

2.7. Sosyalleşmeye Katkıları

2.7.1. Kur'an Kurslarının Oluşturduğu Sosyalleşme Alanları

Katılımcıların verdiği cevaplar, Kur'an kurslarında yapılan dini ve sosyal aktivitelerin katılımcılar için çeşitli sosyalleşme alanları oluşturduğunu ortaya koymuş ve bu sosyalleşme alanları dini sosyalleşmenin gerçekleşmesi için zemin hazırlamıştır. Öncelikle Kur'an kurslarının temel amaçları içerisinde yer alan Kur'an-ı Kerim ve dini bilgilerin öğretilmesi bu kurumlarda toplu öğrenme ve toplu ibadetlerin yapılmasına imkân sağlamaktadır. Oluşan bu topluluk, birliktelik duygusunu pekiştirmiş ve yalnız yapılan ibadetlerle kıyaslandığında manevi etkinin daha fazla olduğu ortaya çıkmıştır. Katılımcılar tarafından en çok ifade edilen toplu ifadeler hatimler, dualar, mukabele, iftar etkinlikleri, sohbetler ve mevlütlerdir.



Şekil 2.8. Kur'an Kurslarının Oluşturduğu Sosyalleşme Alanları

Dini faaliyetlerin yanı sıra kermesler, yardım faaliyetleri, hasta ziyaretleri (KK1, KK13), taziyeler, şehitlik ziyaretleri (KK13, KK12), fidan dikme, geziler ve konferanslar (KK1) da katılımcıların toplu olarak yaptıkları faaliyetler arasında sayılmaktadır. Bütün bunlar birlikte hareket etmeyi ve içerdiği dini unsurlar nedeniyle de dini sosyalleşmeyi geliştiren durumlardır.

Birçok katılımcı Kur'an kurslarını sadece dini bilgilerin öğrenildiği yer olarak nitelememekte diğer sosyal aktivitelerin de yoğun olarak sunulduğu bir eğitim yeri olarak görmektedir. Birlikte yapılan kahvaltılar, sohbetler, geziler, konferanslar (KK19), arkadaşlıklar, samimiyet, üzüntü, sevinç, mutluluk gibi duyguların birlikte yaşanması ve duyulan haz (KK20) katılımcılar için oluşan sosyal ve manevi atmosfer olarak görülmektedir.

Bir şeyler öğrenmenin yanı sıra "oradaki o manevi duyguyu benimsemek, orada farklı yüzlerle beraber olmak, sosyalleşmek insanlarla bir nebze olsa yardımlaşmak" (KK20) katılımcıların Kur'an kurslarında bulunma isteğini arttırmıştır. Bütün bu yaşananlar onların hayata olan bakış açılarını değiştirmiş ve bu ortamdan mahrum kalmak, onlar için artık bir eksiklik sayılmıştır. (KK19) "Sosyal anlamda, psikolojik anlamda" bu merkezlerden faydalanmak için gelindiğini bildiren (KK20) "hiçbir Kur'an kursu hocasını, Kur'an kursunda edindiği arkadaşlığı" unutamadığını Kur'an kursunda dinlediği ayeti evde de dinlemesine rağmen aynı hazzı yaşamadığını beyan etmiştir (KK20). Bu noktada orada oluşan manevi ortamı başka ortamlarda yaşamadıklarını vurgulamışlardır. Bazı katılımcılar bu anlamda sosyalleşme kelimesini özellikle kullanmış, "Kur'an kursunda yapılan bu aktiviteler sosyalleşmemizi sağladı" (KK21), "Topluca sosyalleşiyoruz, bizim için yeni bir ortam, değişik bir ortam oluyor" (KK1) ifadelerine yer vermişlerdir. Kur'an kurslarının onlar için oluşturduğu bu sosyalleşme ortamlarının getirilerini aşağıdaki ifadelerle ön plana çıkarmışlardır.

"(...) huzur verdi, mutlu olduk, arkadaş çevremiz genişledi bu sayede. Güzel vakit geçirdik, faydalı işlerde bulunabilmeyi öğrendik, örneğin yardımlaşma gibi; ihtiyacı olan arkadaşlarımızın ihtiyacını giderme konusunda birlik olduk beraber olduk bu şekilde katkı sağladı (KK21)".

Kermeste oluyor mesela kermeste yardımlaşma duygusu geliyor. Konferansa gittik ilk defa gittim, dediğim gibi biraz önce çok hoşuma gitti heyecanlandım, ayrıca bu tarz etkinliklere katılarak (KK1).

Orda maneviyatımıza doyduk, yardım ettik işte, başsağlığı derken değişik ortamlar, değişik şeyler gördük. Gayet güzeldi. Yani böyle güzel bir ortam da bu faaliyetleri yapmak bizi çok mutlu etti gerçekten. O sene o kadar coşkuluyduk ki, mutlu olduk, ne bileyim manevi tarafımız mı doydum ve evde durduğumuzdan manevi taraflarımız eksik yani (KK13).

Sosyalleşmeyi sağlayan unsurlardan toplum içinde olma, birlikte hareket etme topluma uyum sağlama Kur'an kursunda yapılan faaliyetler neticesinde katılımcılarda bir farkındalık

yaratmış ve katılımcılar bu birliktelik ruhunu, yapılan birçok etkinlikte hissettiklerini ifade etmişlerdir.

Müslümanın birlik beraberlik içinde olması gerektirdiğini uyandırdı bende. Her zaman ihtiyacımız var yer gök dua üstüne derler ya o gerçek (KK15). Tabi bu etkinliklere katılırken ilişkilerimiz de arttı yani, dini bilgilerinin yanında sosyal ilişkilerimiz de bu anlamda yol kat etti yani (KK15).

Oranın manevi atmosferi belki de beraberlik duygusu o hissi yaşamamın sebebi, sessiz bir ortam, Kur'an-ı Kerime gösterilen hürmet bu yüzden çok çok güzel (K20).

Verilen ifadelerde özellikle “*toplu olarak*” kelimesinin birçok defa tekrarlandığı dikkat çekmektedir. Bu topluluk olma, birlikte olma hissinin uyandırdığı duygular Kur'an kurslarına iştirakin de en önemli unsurlarından biri olarak karşımıza çıkmaktadır. “Güzel toplu bir şekilde bizde öyle kılmıştık cumaları. (KK23) “Ramazan ayında hatim yapıyoruz zaten, mukabele yapıyoruz hatimler yapıyoruz düzenli olarak, iftar yemekleri veriliyor, iftar saatinde bütün komşular olsun arkadaşlar herkes bir şeyler yapıp çok hoş oluyor, sonra teravih namazında buluşuyoruz toplu olarak çok güzel oluyor huşu içinde teravih namazını kılıyoruz çok güzel geçiyor.”(KK1) Söz konusu bu ifadeler yine toplu yapılan ibadetlerin, dini unsurların sosyalleşmeye olan etkisi ve bu anlamda dini sosyalleşmenin Kur'an kursları vasıtasıyla daha etkin hale geldiği gerçeğini ortaya çıkarmaktadır.

Birlik olma ve ekip olma ruhunun katılımcılara hissettirdiği duygular Kur'an kursunda yapılan yarışmalarda da ortaya çıkmıştır. Bir katılımcı “Mesela kursumuzda da arkadaşımız yarışmaya katılmıştı onu destekledik heyecanlıydık, aman bizim kursumuz kazansın.” (KK22) ifadelerini kullanarak bunu dile getirmiştir:

KK16'nin “Allah bin kere razı olsun diyorum ya grup hemen organize oldu, eşim kabre girmeden hatim yapıldı (...)” ifadeleri Kur'an kurslarına katılımı ekip ruhunun oluşturulduğu, herkesin birbirinden haberdar olduğu ve her türlü mutluluk ve hüznün ortamında da bu ruhun yaşatıldığını göstermektedir.

Katılımcıların ifadeleri doğrultusunda yukarıda “Kur'an kurslarının oluşturduğu sosyalleşme alanları” başlığı altında incelediğimiz unsurlar, İnce'nin çalışmasında kurs öğrencilerinin verdiği cevaplar neticesinde “Dinsel Sosyal Mekânın Üretimi Olarak Kur'ân Kursları”²¹⁶ şeklindeki başlıkla incelenmiştir. İnce bu durumu ortaya çıkaran toplumsal olgunun temel nedenini Kur'an kurslarının “yeniden sosyalleşmenin mekânı olan tampon kurum” olması ile açıklamakta ve aşağıdaki ifadelere yer vermektedir:

“Daha önce kırsal bölgelerde yaşayıp şehre göç eden ve şehrin çeperlerinde yaşayan sosyal kesimler, mevcut sosyal ağlara dâhil olmadıklarında geride bıraktıkları sosyal ilişkilerin yerine yenisini koyamamakta, yalnızlaşmakta, yeni sosyal ağlara ihtiyaç hissetmektedirler. Hızlı toplumsal değişim sürecinde ortaya

²¹⁶ İnce, “Kur'an Kursu Öğreticisi Görüşlerine göre Kur'an Kurslarının Dinî sosyalleşmeye Katkıları”, 164.

çıkan bu gerçeklik, Kıray'ın kavramsallaştırması ile "tampon kurumlar"a olan ihtiyacı arttırmaktadır. Zira toplumsal yapının bütün ögeleri aynı hızda ve miktarda değişmez, arada boşluklar oluşur. Sosyal değişme sırasında ortaya çıkan tampon kurumlarla birlikte yeni ilişkiler, değerler ve işlevler ortaya çıkar. Bu yönüyle tampon kurumlar sosyal yapının denge halini korur."²¹⁷

Birlikte hareket etme, birbirine güvenme, birbirinin yardımına koşma, hakkını gözetme ve acısını paylaşma gibi davranışlar cemaatleşme duygusunu, toplum olma duygusunu geliştirmiş ve kaliteli dini sosyalleşmeyi beraberinde getirmiştir. Bu şekilde toplumsal açıdan da bir güven ortamı oluşturulmuştur. Bütün bunlar Kur'an kurslarının sağladığı toplu ibadetlerin, toplu yapılan faaliyetlerle dini sosyalleşmenin nasıl gerçekleştirildiğinin yanıtını vermiştir.

Kur'an kurslarında ibadetler açısından toplu yapılan aktivitelerin şehit cenazeleri, hasta ziyaretleri, geziler vs. gibi diğer aktivitelerle zenginleştirildiği gözlemlenmiştir. Şehitler için duyulan minnettarlık, onlar için yapılan hatimler ve dualarla karşılık bulmuş, katılımcılar bu anlamda yapılan faaliyetleri onlara minnet borcunu ödemek olarak görmüşler ve huzurlu hissettiklerini dile getirmişlerdir. Ayrıca şehit ailelerine yapılan ziyaretler ve iştirak edilen şehit cenazeleri ile katılımcılar şehit ailelerine destek olup birlik ve beraberlik duygularını pekiştirmişlerdir.

Akyüz, Kur'an kurslarındaki dezavantajlı kadınların sosyalleşmelerine yönelik çözüm önerileri sunarken ilköğretim ve ortaöğretim kurumlarındaki kulüp faaliyetlerini örnek göstererek bu şekilde benzer çalışmalar ile her öğrencinin aktif bir şekilde sosyal aktivitelere katılımının ve bu etkinliklerin devamlılığının sağlanabileceğini ifade etmektedir. Sorumluluk almak ve sorumluluğun gereğini yerine getirmeye çalışmak öğrencilerin özgüvenini arttıracak gibi sosyal aktivitelere katılımını da kolaylaştıracaktır.²¹⁸

2.7.2. Sosyal Çevre Edinimi, Sosyalleşme

Kur'an kurslarının dini sosyalleşmeye olan katkısı; sosyal çevre edinme, arkadaş ortamı edinme, arkadaş ortamında güzel vakit geçirme şeklindeki ifadelerle katılımcılar tarafından ortaya konulmuştur. Bölüm 1'de Kur'an kurslarının katılımcılara sağladığı katkılar konusunda ortaya çıkan bir unsur olarak sosyal çevre edinimi, bu bölümde dini sosyalleşme kategorisinde incelenecektir.

Kur'an kurslarının ortaya koyduğu, teşvik ettiği faaliyetlerin yeni bir sosyal çevre oluşturduğu, yeni bir faaliyet alanı ortaya koyduğu gözlemlenmiştir. Bir katılımcının "(...) şimdi daha bir iyi hissediyor, daha bir sosyalleşiyoruz, çevre ediniyoruz daha güzel insanlarla

²¹⁷ İnce, "Kur'an Kursu Öğreticisi Görüşlerine göre Kur'an Kurslarının Dinî sosyalleşmeye Katkıları", 164.

²¹⁸ Akyüz, "Kur'an Kurslarındaki Dezavantajlı Kadınların Sosyalleşmelerine Yönelik Değerlendirme ve Çözüm Önerileri", 134.

karşılaşıyoruz” (KK11) ifadeleri Kur’an kurslarının bu anlamdaki katkısını ortaya koymakta ve benzer ifadeler diğer katılımcılar tarafından da dile getirilmektedir.

Bu ortamların kişilerin birbiriyle tanışmalarına, ortak hareket etme kabiliyeti kazanmalarına vesile olduğu aynı zamanda katılımcıların sürekli iletişimde bulunarak bu ortamların devamlılığını sağlama adına çaba gösterdiği ortaya çıkmıştır.

KK20 ifadelerinde çok sosyal bir insan olmadığını, Kur’an kurslarıyla arkadaş çevresinin genişlediğini ve sosyalleştiğini dile getirirken arkadaşlarıyla aynı bakış açısına sahip olduğunu, aynı düşündüğünü hissetmenin onu mutlu ettiğine değinmiştir. “Arkadaşlarla sosyal bir gelişimimiz vardı, (...) bir hediye alıp başkasına gitmeyi, hediyeleşmeyi öğrendik en basitinden bunlar gibi. Gerçekten çok güzel bir katkı oldu”. (KK11) sözleriyle yine Kur’an kurslarına katılımı sosyal yaşantısında olan değişiklikleri ortaya koymuştur. KK23 ve KK21 ise Kur’an kurslarında edinilen arkadaşlıkların unutulmadığını, hala devam eden arkadaşlıkların olduğunu ifade etmişlerdir. Bir katılımcı ise sosyalleşmenin boyutunu aşağıdaki şekilde beyan etmiştir:

Ben kursa gittiğimde sosyal hayatım oluyordu, yani şimdi evde sosyal bir hayatımız yok, fazlada dışarı çıkmadık bu pandemi döneminde, kursa gittiğim zaman orada kendimi o kadar huzurlu hissediyordum ki bütün dünyadan sıyrılıp orda kendimi rahat bir ortamda hissediyordum. Çok iyi geldi bana ruh sağlığı olarak, bedensel olarak (KK13).

Birçok katılımcı yapılan sosyal aktivitelere vurgu yaparken bunların sosyalleşme üzerindeki etkilerini KK21 “İnsanlarla diyalogun artıyor, komşularının farklı yönlerini görüyorsun, değişik insanlarla tanışıyorsun.” (KK3) ifadeleriyle ortaya koymuştur. KK22 ise bir arada olmanın kardeşliği perçinlediğini ifade etmiştir.

Özkan’ın çalışmasında da yine benzer sonuçlara rastlandığı, katılımcıların kursa gelmeleri ile sahip oldukları arkadaş sayısının arttığı, kurs içerisinde sosyal faaliyetler gerçekleştirerek sosyalleşmelerine katkıda bulundukları görülmüştür.²¹⁹ Ayrıca kursun katılımcılara en çok yeni bilgi edinme konusunda ve bununla birlikte yeni arkadaşlıklarla sosyal çevre edinmede katkıda bulunduğu görülmüştür. Özkan’ın çalışmasında tespit edildiği gibi bu çalışmada da kurs katılımcıları sadece kurslarda yeni arkadaşlar edinmemiş, kurs dışında düzenlenen etkinliklere de katılımın gerçekleşmesi ile kişinin arkadaş sayısını arttırdığı görülmüştür.²²⁰

Toplum içerisinde insanlarla uyum içerisinde olmak toplumun değerlerini, inanç sistemini benimseyerek yaşantıya aktarmak sosyalleşme sürecinin önemli özelliklerindendir. Bu uyum sürecinin içerisinde dini yaşantıya ve dini sosyalleşmeye hem verilen eğitim hem de sunulan sosyalleşme ortamlarıyla önemli katkı sağlayan Kur’an kursları, kadın katılımcıların ifadeleriyle bir kez daha ortaya konulmuştur. Dini eğitim bu noktada kadın katılımcıları aynı inanç çerçevesinde birleştirerek amaç birliğinin sağlanmasına da vesile olmuştur. Kurulan

²¹⁹ Alparslan Özkan, “Bir Sosyalleşme Aracı olarak Kur’a Kursları”, 79.

²²⁰ Alparslan Özkan, “Bir Sosyalleşme Aracı olarak Kur’a Kursları”, 81.

yeni arkadaşlıklarda bu inanç ve amaç birliği konusunda tekrar farkındalık oluşmuş ve pekiştirilmiştir. Bütün bunlar unutulmayan arkadaşlıkları ve sosyal ortamları beraberinde getirmiştir. Dini amaçlar çerçevesinde oluşan bu sosyal çevre, dini sosyalleşmeyi de beraberinde getirmiştir. Dinî pratikler yoluyla oluşan sosyalleşme ortamları, toplumsal bütünlüğü sağlayan sosyal mekân ve sosyal zaman olgularını üretir. Burada meydana gelen dinî duygu, pratik ve organizasyonlar ise kaliteli sosyal ilişkiler üreterek inananların toplumsal hayata aktif katılımını teşvik eder.²²¹ Özkan bu durumu çalışmasında Kur'an kurslarının kadınları "evde oturmaktan kurtarma"²²² ve bunun yanı sıra çeşitli alanlarda faaliyet yapabilme imkânı sunması olarak dile getirmiştir.

Daştan ise çalışmasında Kur'an kursu eğitimi, öğrencilerin sosyal yaşamda dini değerlere göre davranışlar edinmelerinde etkili midir? sorusunun yanıtı olarak "öğrencilerin Kur'an kursunda sosyal yaşamda dini değerlere göre davranışlar edindiklerine dair kadınların (%76,9) erkeklere (52,9) göre daha olumlu görüşlere sahip olduğu"²²³ sonucunu ortaya çıkarmıştır. Ayrıca öğrencilerin kurs sayesinde temizlik alışkanlığı, akrabaya karşı sorumluluk, anne babaya saygı ve yardımlaşmak gibi davranışlar edindikleri görülmektedir. Bu durum kursların, bireyin sosyal hayatında dini değerlere göre sosyal davranışlar kazandırdığını göstermektedir.²²⁴

Kaya'nın çalışmasında sunduğu Amsterdam örneğinde genç kadınların vakıflar, dernekler, dini kurumlar, iş yerleri, yardım kuruluşları gibi ortamlara katılım sağlamakta olduklarını ve buralarda çeşitli görevler aldıklarını ortaya koymuştur. Sosyal hayatlarında çoğu zaman dilimlerini artık bu mekânlarda geçiren kadınların burada kurdukları ilişkiler ve oluşan faktörlerin hayatlarına önemli ölçüde etki ettiğini vurgulamıştır.²²⁵ Genç kadınların katılım sağladıkları bu yeni ortamlarda aynı zamanda sorumluluk ve görev sahibi olmaları bu ortamların dini sosyalleşme süreçleri üzerine, aile ve yakın çevrelerinden daha çok etki ettiği saptanmıştır.²²⁶

Özkan yetişkin öğrenenlerin bir kısmının kurslardan beklenen katılım sebeplerinin dışında sosyalleşme, ev ortamından uzaklaşma, rutinin dışına çıkma gibi sebeplerle kurslara katıldıklarını bildirmiştir.²²⁷

Alanyazında Kur'an kursları haricinde bayan katılımcıların yöneldiği diğer kurslar incelendiğinde yaşam boyu öğrenme bağlamında halk eğitim kurslarının hizmet verdiği

²²¹ İnce, "Kur'an Kursu Öğreticisi Görüşlerine göre Kur'an Kurslarının Dinî sosyalleşmeye Katkıları", 170.

²²² Alparslan Özkan, "Bir Sosyalleşme Aracı Olarak Kuran Kursları", 81.

²²³ Daştan, *Kur'an'ın Anlaşılmasında ve Öğrenci Davranışlarının Şekillenmesinde Kur'an Kurslarının Rolü (Van Örneği)*, 165.

²²⁴ Daştan, *Kur'an'ın Anlaşılmasında ve Öğrenci Davranışlarının Şekillenmesinde Kur'an Kurslarının Rolü (Van Örneği)*, 166.

²²⁵ Kaya, *Çokkültürlü Seküler Toplumda Türk Genç Yetişkin Kadınların Dini Sosyalleşmeleri (Amsterdam Örneği)*, 3.

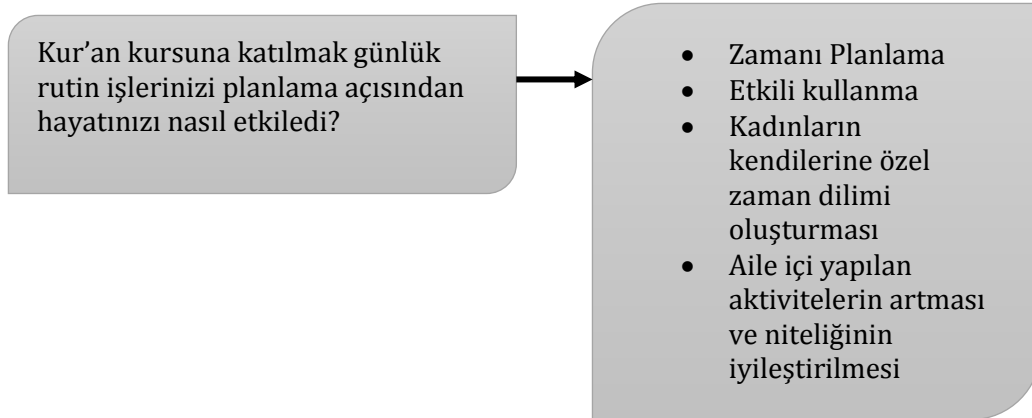
²²⁶ Kaya, *Çokkültürlü Seküler Toplumda Türk Genç Yetişkin Kadınların Dini Sosyalleşmeleri (Amsterdam Örneği)*, 103.

²²⁷ Alparslan Özkan, "Bir Sosyalleşme Aracı olarak Kur'an Kursları", 80.

ortaya çıkmaktadır. Bu alandaki sosyalleşmeyi inceleyen Sert, *Sosyalleşme Amacıyla Yetişkin Eğitimi Etkinliklerine Katılım* isimli yüksek lisans çalışmasında sosyalleşme amacıyla kurslara katılan yetişkin öğrenenlerin katılım örüntülerini altı grupta sınıflandırmıştır: 1) Arkadaşlık ilişkisi kurma, 2) Sorunlardan uzaklaşma, 3) Hobi amaçlı ve boş zaman etkinliği, 4) Günlük rutinden sıkılma, 5) Eğlenme ve hoş vakit geçirme isteği ve 6) Gerçekleştirilememiş isteklerdir²²⁸ Yetişkin öğrenenlerin toplumsal ilişki ve sosyal güdülenme yönelimlerinde cinsiyetlerine göre anlamlı bir farklılık olup olmadığı incelenmiş, kadın yetişkin öğrenenlerin erkek yetişkin öğrenenlere oranla toplumsal ilişki ve sosyal güdülenme yönelimleriyle kurslara daha fazla katıldığı sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca kurslara katılan yetişkin öğrenenlerin toplumsal ilişki ve sosyal güdülenme yönelimlerinin yetişkin öğrenenlerin yaşlarına göre anlamlı bir farklılık gösterip göstermediği incelendiğinde ise yaş ilerledikçe yetişkin öğrenenlerin sosyal güdülenme ve toplumsal ilişki yönelimiyle kurslara daha fazla katıldığı sonucuna varılmıştır.²²⁹

2.8. Zamanı Planlama ve Kaliteli Vakit Geçirmeye Katkıları

Kur'an kurslarına katılım, zamanı planlama ve etkili kullanma açısından önemli sonuçlar ortaya çıkarmıştır. Katılımcılar tarafından yapılan rutin işler kurs öncesi ve kurs sonrası olmak üzere planlanmış, bu planma boşa geçirilen zaman dilimlerinin farkedilmesine de katkı sağlamıştır. Bu anlamda aile içi ve aile dışı etkinliklerde zaman kavramı önem kazanmış ve katılımcılar zamanı daha iyi şekilde kullanacakları ortamlar ve etkinlikler oluşturmuşlardır.



Şekil 2.9. Kur'an kurslarının Zamanı Planlama ve Kaliteli Vakit Geçirmeye Katkıları

²²⁸ Nursaç Sert, *Sosyalleşme Amacıyla Yetişkin Eğitimi Etkinliklerine Katılım Sosyalleşme* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2017), 4.

²²⁹ Sert, *Sosyalleşme Amacıyla Yetişkin Eğitimi Etkinliklerine Katılım*, 112.

“Kur’an kursuna katılmak günlük rutin işlerinizi düzenleme açısından hayatınızı nasıl etkiledi? Düzenlemeye nasıl bir katkısı oldu?” Sorusuna verilen cevaplar Kur’an kurslarına katılımın günlük hayatı planlama ve aile ile geçirilen vaktin daha kaliteli hale gelmesi açısından önemli veriler ortaya çıkarmıştır.

Çok güzel etkiledi. Hayatım çok düzene girdi, mesela kursa gitmeden önce daha plansız ve düzensiz bir hayatım vardı kursa başladıktan sonra ve devam ettikçe günlük yaşamım düzene girmeye başladı. Sabah erken kalkıyorum ondan sonra zaten kızım da var kızım da kursa gidiyordu o dönemde. Yemek saatinin düzeni oluştu. Ev işlerimi de ona göre düzene koydum. Gün sanki daha bereketli oluyor ve daha çok zaman kalıyor bana (KK1).

Yukarıdaki ifadeler birçok katılımcı tarafından dile getirilmiş, rutin işlerin Kur’an kursuna geliş gidiş saatlerine göre düzenlenmesi, diğer aktiviteler belirli saat dilimlerinde planlanması ve bu planlamaya riayet edilmesi için özel bir çaba sarf edildiği ve böylelikle aslında zaman bulunamayıp gerçekleşmeyen rutin işler ya da aile ile yapılmak istenen aktiviteler düzenli ve planlı bir şekilde işlemeye başlamıştır (KK9), (KK21), (KK10). “Çocuklarımla daha güzel ilgilendim evimle yani her şeyle arkadaşlarıma her şeye vakit ayırmaya başladım.” (K10) ifadeleri de yine bu durumu destekler niteliktedir. Kursa devam eden annelerin bu noktada aile bireylerini de teşvik ettiği ve hep birlikte planlanan bu düzen çerçevesinde yaşanmaya çalışıldığı gözlenmektedir. Bu noktada evde planlayıcı olarak annelerin diğer aile fertleri üzerindeki olumlu etkisi ve bu düzenlemeler sayesinde toplu olarak aile bireylerinde oluşan olumlu davranışlar katılımcılar tarafından vurgulanmıştır. Bu durumun aile içindeki yaşantıya, iletişime ve yapılan faaliyetlere olumlu katkısı aşağıdaki şekilde ifade etmiştir:

Çocuklarım üzerinde etkisi oldu, hani çocuklarıma gün içerisinde dersleri olmasına rağmen farklı şeyleri de aynı anda yapabilmenin mümkün olduğunu gösterdi. Hani bir şeylere azda olsa vakit ayırarak çok şey öğrenebileceğimizi ispatladı. Çocuklarım okula gitse bile onlara Kur’an-ı Kerim öğretmeye başladım. Hani hafta sonları yarım saat bile ayırsak yeterli olduğunu onlara ispatladım diyelim, bu şekilde bir faydası oldu (K8).

“Zamanı daha iyi değerlendirmeyi öğrendim, zamanı ekonomik kullandım diyelim” (KK6) ve “uyumasından, sabah kalkmasına kadar bir program oluşuyor kafasında ve daha düzenli bir hayatı ve insanın beden olarak da daha dinç olmasını sağlıyor (KK8)” ifadeleri yine Kur’an kurslarının bu anlamdaki katkılarını ortaya koyan önemli beyanlardır.

Kursa katılmadan önce kursa devam etmenin günlük rutin işleri aksattığına inanan bir katılımcı deneyimleri sayesinde bu anlamdaki düşüncelerinin olumlu yönde değiştiğini dile getirmiştir (KK7).

KK15 Kur’an kurslarıyla kendine özgü zaman dilimi ayırdığını, daha önce aslında böyle özel zaman dilimlerine sahip olmadığını fark ettiğini dile getirerek bu zamanlarda meal okuyarak ya da ödevlerini tamamlayarak kendini geliştirdiğini ortaya koymuştur. Başka bir katılımcı ise Kur’an kurslarına devam etmenin hayatına olan katkısını “hayatımı doldurdu” (KK14) ifadesi ile dile getirmiştir.

Bu anlamda Kur'an kurslarındaki derslere hazırlanmaya yönelik verilen ödevlerin tamamlanması için ayrılan zaman dilimi, katılımcılar için kendilerine özgü zaman olarak nitelendirilmiş, Kur'an kursu öncesinde böylesine özel bir alanın oluşmadığı gerçeği de ortaya çıkmıştır. Bazı katılımcılar için evlerinin dışında, ev işlerinin dışında kendini geliştirebileceği aktivitelerin varlığı ve bunlara katılma duygusu onlarda heyecan yaratmış, kendilerine inanarak toplum içinde bir şeyleri yapabilme güvenine sahip olmuşlardır. Kur'an kursuna zaman ayırma, onun için hazırlık yapma katılımcıların günlük rutinleri arasına girmiş bu anlamda onlarda bir heyecan, bir dinamizm olduğu saptanmıştır. Orada edinilen sosyal çevre, arkadaşlıklar ve paylaşılan yaşantılar olarak Kur'an kursuna devam etmek için önemli sebepler haline gelmiştir.

Bazı katılımcılar boş zamanın etkili bir şekilde değerlendirilmesi açısından Kur'an kurslarına katılımın önemli olduğunu vurgularken bu kaliteli vaktin başka bir ortamda başka insanlarla birlikte olarak yaşanması ve deneyimlenmesine vurgu yapmaktadırlar. Bu anlamda Kur'an kurslarının bayan katılımcıların vakitlerini değerlendirmek açısından sosyal hayata olan etkisini "(...) evde boş vakit geçirmeyi sevmiyorum, değerlendirmek istiyorum o açıdan güzel yani (KK21)", "(...) Kur'an kursunda arkadaşlarımızla birlikte hoş vakit geçirdik (KK19)", "Ev hanımlarının evde çok bol vakitleri olduğu için, değerlendirilmesi güzel olan bir yer, mutlaka gidilmesi gerekli olan bir yer (KK9)" ifadelerinde görmek mümkündür.

KK16 ise aşağıdaki ifadeleriyle her yaştan kadının Kur'an kurslarında dini sosyalleşme sürecini geliştireceğine vurgu yapmıştır:

Gitmek isteyen şu an ev hanımı olup, işte mesela gün yapıp ona vakti bulabilenin eğer böyle bir şey istiyorsa, öyle bir zaman yani. Hani benim yaşım geçti diye bir şey yok. İstiyorsan, gönlün var ise maneviyat yaşamak istiyorsan, şimdiki Kur'an kursları o anlamda her yaş grubuna hitap ettiği için kadınlara sosyalleşmek adına hem de dinini yaşamak adına büyük hizmetler sunuyor (KK16).

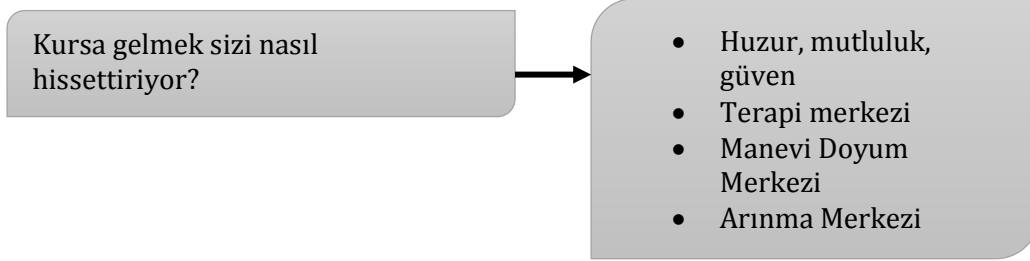
Özkan'ın çalışmasında, "Kursa geldiğiniz süre içerisinde kurs dışı işlerinizde aksama oldu mu?" sorusuna verilen cevap kapsamında araştırmaya katılan kişilerin yüzde 7'si temizliğe zaman kalmadığını, yüzde 2'si yemeğin yetişmediğini belirtirken, yüzde 91'i işlerinin aksamadığını belirtmiştir. Kursiyerlerin kursa katıldıkları süreçte kurs dışı etkinliklerinin aksamadığı görülmüştür.²³⁰

2.9. Ruhsal- Manevi Doyumun Sağlanmasına katkısı

Kur'an kurslarına devamın sağlanması ile ortaya çıkan psikolojik rahatlama ve ruhsal-manevi doyumun sağlanması katılımcılar tarafından Kur'an kurslarındaki yaşantıları temel alınarak çeşitli sebeplere bağlanmıştır. Huzurun, mutluluğun ve manevi doyumun sağlanması, güven

²³⁰ Alparslan Özkan, "Bir Sosyalleşme Aracı olarak Kur'an Kursları", 78.

ortamı oluşturması ve manevi olarak arınma merkezi olması Kur'an kurslarının katılımcılar üzerinde bıraktığı manevi etkiler olarak karşımıza çıkmaktadır.



şekil 2.10. Kur'an kurslarının ruhsal- manevi doyurun sağlanmasına katkısı

"Kursa gelmek size nasıl hissettiriyor?" sorusuna verilen cevaplar "Huzur, manevi doyum, rahatlama, mutlu hissetme, heyecan duyma, enerjik olma, arınma" şeklindeki kodları oluşturmuş ve bu kodlar kursların katılımcılar için ruhsal bir rahatlama ve ahiret için hazırlık alanı olmak üzere iki tema ortaya çıkarmıştır. KK2 Kur'an kurslarının dünyadaki mekânlar içerisinde özel bir yeri olduğunu "Kendimi daha huzurlu hissediyorum. Özel bir yere gidiyorum tabi ki Kur'an öğreniyorum sevinerek gidiyorum o zaman. Kendimi mutlu hissediyorum." diyerek aktarmıştır.

Kur'an kursunu manevi bir mekân ve maneviyat için bir doyum merkezi olarak gören katılımcılar duygularını aşağıdaki şekilde ifade etmiştir:

Kapıdan dışarıya adımı attığımdan itibaren çok mutlu oluyordum (...) Kur'an kursunun havası, böyle bir nasıl söyleyeyim size bambaşka bir havası var onun teneffüsü bile bambaşka, gerçekten maneviyat var, insanın ona karşı bir açlığı var ve orda gerçekten doyduğunu hissediyor manevi olarak (KK12).

Maddi olarak her türlü doyuma ulaştığını bildiren emekli bir katılımcı, bu doyumunu manevi olarak yaşaması gerektiğine, içinde oluşan manevi huzursuzluğun ancak Kur'an kurslarına devam ederek üstesinden geldiğine inanmaktadır. Katılımcı hissettiğı bu boşluğu Kur'an kurslarıyla bu maneviyat merkezi mekânlarda gerçek manada doldurduğunu ve bununla hissettiğı mutluluk duygusunu vurgulamıştır (KK17).

Bu manevi huzuru sağlayan unsurlar; dini sohbetler, Kur'an-ı Kerim seslerinin gelmesi, peygamberimizin hayatından bahsediliyor olması (KK6), insanların Rabb'iyile başbaşa kalarak her yönden maneviyatı yaşaması, dünyanın bir kenara atılması, herkesin ibadetle meşgul olması (KK9), dedikodunun olmaması, insanların birbirine olan saygılı, kibar ve sevecen davranışları (KK6) şeklinde ifade edilmiştir.

Kapısını açtığımız zaman zaten oranın içerden çok güzel bir şey, ortam çok güzel hep yaşlı, herkes Allah diyor, herkes bir namaz kılma peşinde, öğrenme peşinde.

Benim için öğleye kadardı bizim vaktimiz zamanımız. Çok güzeldi, doyumsuz bir şeydi oranın hazzını almak çok değişik bir şey benim için (KK9).

Birkaç katılımcı Kur'an kursuna gitmenin verdiği huzuru orada öğrendiklerine ve bu öğrenme isteğine dayandırarak bu durumu aşağıdaki şekilde beyan etmiştir:

Kursa giderken çok heyecanlı ve sevinçli hissediyorum. Öğreniyorduk, yazıyorduk, öğrendikçe insana bir sevgi, huzur, içine bir huzur mutluluk geliyor. Gelirken bile, giderken bile bir an önce sabah olsun isterdik. Sabah erken kalkmaya alışkın olmadığımız için, sabah erkenden kalkardık, hem heyecanla bir sevinç olurdu, mutluluğu olurdu, gideceğimiz bir şeyler öğreneceğimiz, arkadaşlarımız olsun biz olsun, yani bize çok faydası oluyordu kursa gitmenin (KK5).

Kursa biz gerçekten de çok heyecanlı bir şekilde gidiyorduk. Gitmeyi çok istiyorduk. Mesela eve geldiğimizde eve geldiğimizde ertesi günün olmasını istiyordum (KK6).

Birkaç katılımcı ise Kur'an kurslarını dünya telaşından ve stresinden uzaklaştıran, günahlardan arındıran ve ahiret hazırlığı yapılan manevi bir doyum merkezi, rahatlatma alanı olarak görüp, huzurun kaynağını bu duruma bağlamaktadırlar (KK9, KK7, KK19, KK18, KK9, KK15). "(...) kendimi burada ahirete hazırlanmış hissediyorum. Başka eksikliklerimi gidermenin mutluluğunu yaşıyorum, manevi mutluluğunu yaşıyorum. Kur'an okurken huzur buluyorum (KK1)", "Huzurlu oluyorum yani, kaygılarımı atıp geliyorum, oranın havası bir bambaşka oluyor (KK7), "(...) bütün dünyadan sıyrılıp orda kendimi rahat bir ortamda hissediyordum. Çok iyi geldi bana ruh sağlığı olarak, bedensel olarak. (KK13) "Oraya gidince var ya her şeyi unutuyorsun, evin, aklına ne gelirse, dışarıdaki her şeyleri unutuyorsun, ama kurs olmadığı zaman insan kendini boşlukta hissediyor." (KK17) "(...) sevap aldım diye huzur buluyorsun ne bileyim ben orda birkaç kişi ile konuşuyorsun, kafan dağılıyor huzur mutluluk buluyorsun" (KK18), Ayrı bir lezzeti var kursa gidip gelmenin. Oraya gittiğinizde sanki işleriniz yolunda gidiyormuş (KK24) şeklinde verilen ifadeler manevi bir doyum ve rahatlatma merkezi olarak rutin hayatta yaşanan sorunlardan ve stresten uzaklaşma alanı olması sebebiyle Kur'an kurslarının kadınlar açısından önemini ortaya koymaktadır.

KK8 kursa gitmenin bir enerji oluşturduğunu ve kendisini enerjik yaptığını vurgularken bunun sebebini ise verilen ödevlere hazırlanma, onları Kur'an kursu öğreticisinin karşısında ifade etme olarak dile getirmiştir. KK9 ise Kur'an kursuna giderken kat edilen mesafenin dahi manevi bir ortama hazırlık için kullanıldığını ve iç huzurun daha yolda başladığını ortaya koymuştur.

Bir katılımcı ise başka bir sosyal çevre ve arkadaşlık ortamının Kur'an kursları sayesinde oluştuğunu ve birlikteliğin mutluluk getirdiğini "Güzel hissettiriyor yani hem sosyal olarak hem bir şeyler öğrenmiş olmak beni mutlu ediyor evde boş vakit geçirmeyi sevmiyorum, değerlendirmek istiyorum o açıdan güzel yani (KK21)" ifadeleriyle dile getirmiştir.

Kursa gittiğim zaman daha bi mutlu oluyorum, isteyerek gidiyorum seviyorum hani, kursta olmak, arkadaşlarla birlikte olmak çok güzel bir duygu. Bayanlarla

falan hani büyükler küçükler var, derken hani bir de ortam kalabalık olduğu için baya bir zevkli oluyor. Mesela kurstayken bizden büyük olan teyzeler vardı onların tecrübelerinden daha çok bilgi sahibi olduk. Bizim zamanımızda şöyleydi şimdi şöyle, onların bizi yönlendirmesi davranışlarımıza daha dikkat etmeye başladık yani. Toplum içerisinde bilmiyorum bayanlar arasında birbirimize elimizden geldiği kadar saygılı olduk, espride oldu yeri geldi güldük te, bazılarının sıkıntısı oldu hani ne bileyim güzel bir ortamdı (KK23).

Bazı katılımcılar kursa gelmekle yaşadığı mutluluğu kendine olan öz güvenini kazanması ve kendine değer vermesi ile özdeşleştirerek aşağıdaki ifadeleri kullanmışlardır:

Kendime değer verdiğimi anladım, kendimi daha değerli hissettim kendim için bir şey yapmam gerektiğini düşündüm, ya sürekli evde çocuklar, iş, yemek, bulaşık dışında yani kendimi geliştirmek istedim. Bir de buraya gelmek beni mutlu etti ediyor da inşallah devam edeceğim yani (KK21).

Kendine daha iyi güveniyorsun, güven sağlıyor güven duygusu oluşturuyor, kendini önemsiyorsun. Gidip gelebiliyorum diye. Önceden bir yere gitmiyordum (KK2).

(...) toplum içerisinde kalabalıklar içerisinde Kur'an okurken daha rahat okumayı, heyecanlanmamayı, hani toplum içerisinde konuşurken daha düzgün konuşmayı öğreniyorsun (KK8).

(...) ben kendime zaman ayırmak istedim (KK21).

Yukarıda kullanılan ifadeler kadınların toplum içinde olmaktan, kendilerine güvenmeyerek rahat davranamamaktan kaynaklanan olumsuz durumlardan sıyrılarak, özgüven duygusunu kazanmaları ve buna yardımcı olan kurum olarak Kur'an kurslarının görülmesi açısından önem arz etmektedir. Bu noktada kadınların Kur'an kurslarında edindiği sosyal çevre, kendilerini arkadaşları ve öğretici önünde ifade etmeye çalışmaları, kurulan dostluklar ve ilişkiler vasıtasıyla kazandıkları özgüven duygusu ve bu toplumun bir parçası olma hissini elde etmiş olmaları Kur'an kurslarının bu anlamda kadınlara sunduğu önemli bir kazanımdır.

Çalışmamızda katılımcıların yaş ortalaması açısından yoğunlukla orta yaş kesiminden gelmesi literatürde karşımızda çıkan, bireylerin yaşa uyum sağlama, fiziki rahatsızlıklar gibi sebeplerden dolayı çatışma ve huzursuzluklardan kurtulmak için dine karşı daha fazla ilgi duymaya başlamaları gerçeğinin Kur'an kursu katılımcılarında da görüldüğünü ortaya çıkarmıştır. Kadınları Kur'an kurslarına yönelten maneviyat ve huzur ortamı arayışı yaştan kaynaklanan bu gereksinimlerin de buralarda karşılanmasını sağlamıştır. Bu anlamda Kur'an kursları kadınların ihtiyaç duyduğu manevi doyum ve huzur ortamını vermesinin yanı sıra kurs öğreticileri tarafından verilen manevi danışmanlık ve aile danışmanlığı hizmeti kadınların yaşları açısından ortaya çıkan bu psikolojik ve ruhsal sorunların ortadan kaldırılması için Kur'an kurslarını manevi bir merkez haline getirmiştir. Kartal'ın yaptığı

çalışma da Kur'an Kurslarına gelen öğrencilerin %75'nin kursa geldikten sonra bir psikolojik rahatlama içine girdikleri görülmektedir.²³¹

Akyüz'ün Kur'an kurslarındaki dezavantajlı kadınların sosyalleşmesine yönelik yaptığı çalışmada da kadınların bir kısmının "kurslara gelmeden önce özgüven eksikliği, iletişim bozukluğu, çekingenlik gibi sorunlar yaşarken Kur'an kurslarındaki eğitim sürecinde bu sorunların önemli ölçüde ortadan kalktığı"²³² ortaya çıkmıştır.

2.10. Çokkültürlü Ortamlara Sağlanan Katkılar

Kur'an kurslarının yaş, kültür, ırk ve yaşam çevresi bakımından farklı değişkenleri bir arada taşıyan bir katılımcı yapısına sahip kurumlar olduğu gerçeği katılımcıların verdikleri cevaplar doğrultusunda bir kez daha ortaya çıkmıştır. Bu anlamda Kur'an kursları çok kültürlü ortamların ortaya çıktığı eğitim alanlarıdır. Katılımcıların ortaya koydukları düşünceler vasıtasıyla, çok kültürlü ortamlarda onların birbirlerine olan yaklaşımları, davranış şekilleri gibi durumlar hakkında da veri elde etme imkânı sağlamıştır.

Farklı kültürler sadece bölgesel değil, Türkiye'nin içerisinde bulunduğu sosyal yapı itibarıyla göçmen kabulünden kaynaklanan uluslararası bir yapıya kavuşmuştur. Bu anlamda katılımcılar Türkiye'nin diğer bölgelerinden ve ayrıca etnik köken anlamında farklılık gösteren katılımcılarla aynı eğitim ortamını paylaşmanın getirdiği memnuniyeti ve kendilerine bu durumun neler kazandırdıklarını da ifade etmişlerdir.

Türkiye'den farklı bölgelerden gelen katılımcılarla bir arada eğitim gören bir katılımcı düşüncelerini aşağıdaki şekilde ifade etmiştir:

Farklı farklı yöreden şeylerimiz vardı öğrenciler vardı, arkadaşlar vardı, mesela ben Trabzon'a gitmem görmem bilmem, ama oradan bir arkadaşımız vardı onun sayesinde birçok şeyi öğrenmiş oldum. Farklı yörelerimizin yemekleri konu oldu sonra onların adetleri düğündü, bayramdı, cenazeydi daha ilginç şeyler öğrendik. (K23).

Bir katılımcı ise yabancı uyruklu katılımcılarla birlikte olmanın ona kattığı değerleri ve sahip olunan önyargılardan arınmayı aşağıdaki şekilde dile getirmiştir:

Kursumuza gelen yabancı uyruklu Iraklı, Suriyeli, Tatvanlı gelen arkadaşlarımızda vardı. Biz onlara bazen hep şey bakıyoruz, hor bakıyoruz. Acaba biz bununla yapabileceğiz miyiz? Kur'an-ı Kerimi öğrenebilecek mi? gibi yargılarımız vardı ama kursumuzda tam altı tane yabancı uyruklu bayan vardı. Üst katımda da çocuğu okuyordu. Ben onlardan şeyi öğrendim edep, hayâ, utanma duygusu, tamam bizim memleketimize gelmiş, yerleşmiş olabilirler ama onlar her şeyi önde bekliyorlar. Saygılarını da biliyorlar, yerlerini de biliyorlar, sıralarını da biliyorlar ve kendilerini de dil olarak da bizden daha güzel

²³¹ Emine Kartal, Kur'an Kursundaki Yetişkin Din Eğitiminin Bireye ve Aile Yaşantısına Etkileri Kastamonu Örneği, 37.

²³² Akyüz, "Kur'an Kurslarındaki Dezavantajlı Kadınların Sosyalleşmelerine Yönelik Değerlendirme ve Çözüm Önerileri", 133.

yetiştirmişler. Türkçeyi çok çabuk öğrenmişler. Bizim yemeklerimizle onların yemekleri çok farklı ama bize geldikleri zaman bile onların ikramlarına bile çok güzel olmuş, sizinkini de beğendik diyerek yiyoruz. Onlarda aynı şeyi damak zevkimiz farklıydı ama onlar bile saygıyla sizinki de çok güzel olmuş sizinkini de beğendik diyorlar. Onların kültürleriyle bile anlaşmaya çalıştık ve çok güzel, çünkü yabancı insanlarla bile konuşmak bize ayrı bir keyif veriyor ve hiç tanımadığınız insanlar (K24).

Çokkültürlü ortamların oluşması ve bu ortamlarda hoşgörü ve birlikteliğin sağlanması bulgusu ortaya çıkarmıştır. Kur'an kursları birlik ve beraberliğin, din kardeşi olma bilincinin verildiği bir ortam olarak farklı kültürlerin ortaya çıkardığı toplumsal sorunların da önüne geçmiştir. Toplumsal düzenin oluşması, farklı davranış ve inanış biçimlerine saygılı olma, hoşgörölü olma Kur'an kurslarında manevi değerler olarak işlenmiş ve bizzat Kur'an kurslarında oluşan çokkültürlü ortamlarda bu durumun pratiği yapılmıştır.

Kaya Hollanda'nın Amsterdam şehrindeki Türk kadınlarının dini sosyalleşmesini incelediği çalışmada, kadınların birçok farklı dine mensup insanları bünyesinde barındıran Hollanda toplumunun çokkültürlü bir yapıda olduğunun farkında olduklarını, onlarla farklı ilişkilerde bulunarak, yine farklı inanç ve yaşam tarzlarını görmekte olduklarını vurgulamıştır. Bu farklı etnik köken ve dini anlayışlardan dolayı Türk kadınları, kendi dinleri ile karşı karşıya gelmektedirler. Bu karşılaşmalardan ve ilişkilerden etkilenen genç kadınların dinleri üzerine düşündüğü ve düşüncelerden dolayı sürekli dini kimlik ve yaşantılarını şekillendirdikleri gözlemlenmektedir. Şekillenen dini kimlik ve yaşantıları aynı zamanda dini sosyalleşme süreçlerini de etkilemektedir.²³³

2.11. Kur'an Kursu Öğreticilerinin Toplumsal Katkısı

2.11.1. Manevi Danışmanlık

"Manevi sorunlarınızı çözmek için kursunuzdaki din görevlisinin tavsiyelerine başvurduğunuz zamanlar oldu mu? Evetse, bu size nasıl katkı sağladı?" sorusuna verilen cevaplar Kur'an kursu öğreticilerinin toplumsal ve bireysel açıdan yüklendiği çeşitli misyonları ortaya çıkarmaktadır.

Katılımcıların manevi sorun olarak nitelendirdikleri alanlar eşlerle, çocuklarla ve yakın akrabalarla yaşanan problemler olarak karşımıza çıkmaktadır. Verilen cevapların çoğunluğunda katılımcıların bizzat eşleri ile yaşadıkları sorunlar ya da yakın çevrelerindeki aynı durumu yaşayan insanların sorunları gözlemlenmiştir. Kurs öğreticisi bu anlamda katılımcılar tarafından hem aile danışmanı hem de bir psikolog olarak görölmüş, katılımcılar sorunlarını kurs öğreticisinin verdiği telkinler ya da çözüm önerileri doğrultusunda çözmeye

²³³ Kaya, *Çokkültürlü Seküler Toplumda Türk Genç Yetişkin Kadınların Dini Sosyalleşmeleri (Amsterdam Örneği)*, 104.

çalışmışlardır. Bu noktada katılımcıların Kur'an kursu öğreticisine "manevi danışman" olarak yüklediği misyona örnek olması açısından KK17, kurs öğreticisi ve kendisi arasında oluşan manevi bağı aşağıdaki şekilde ifade etmiştir:

Kurs hocam gerçekten bana çok büyük destek oldu. Ve onun sayesinde düzeldim. Bilirdi benim gözüme bakınca bilirdi ne olduğunu. Bir içeri gel derdi, konuşurduk ondan sonra tekrar geri çıkardık. Çok katkısı oldu bana hocamın psikolojikmen (KK17).

Bu açıdan bakıldığında çalışmamızda *Kur'an kurslarının Ruhsal- Manevi Doyumun Sağlanmasına katkısı* teması altında incelenen, katılımcıların manevi doyum süreci açısından ortaya çıkan katkıların kurs öğreticisine yüklenen manevi danışmanlık hizmeti ile bağlantılı olduğu görülmektedir. Yaşanılan olumsuzluklardan sıyrılmak ve problemlere çözüm yolu aramak için başvurulmuş öğreticilere önemli bir danışmanlık misyonu yüklenmiştir. Huzur ortamından faydalanmak için Kur'an kurslarına olan yönelim, toplumla oluşturulacak sağlıklı bağ açısından dini sosyalleşmenin önemli getirisi olarak karşımıza çıkmaktadır.

Nitekim ülkemizde İnce'nin (2017) Kur'an kursu öğreticileri ile yürüttüğü çalışmada, öğretmenler, yetişkin kadın öğrencilerin önemli bir kısmının bireysel hayatında mahrumiyetler veya toplumsal problemler yaşadıkları; bir kısmının Kur'an kurslarını psikolojik olarak rahatlama mekânı ve psikoterapi merkezi olarak gördükleri ifade edilmiştir. Bu kapsamda kadınlar, Kur'an kursu öğreticilerinden psikolojik destek istemekte, onlarla özel problemlerini paylaşmaktadırlar. Yine Diyarbakır örneği üzerinde yapılan bir diğer çalışmada, araştırmaya katılan öğrencilerin %84,6'sının kursa geldiğinde manevi olarak rahatladığı tespit edilmiştir.²³⁴

Kur'an kurslarında fiili olarak verilen danışmanlık ve rehberlik hizmetini psikolojik danışmanlık ve aile danışmanlığı olarak kategorize eden İnce; kadınların psikolojik, dini ve toplumsal problemlerinin iç içe geçmiş halkalar şeklinde olduğunu, Kur'an kursunda öğretmenlere aktarılan problemlerin benzer özellikler gösterdiğini ifade etmektedir²³⁵. Bu noktada yapılan çalışmada kurs öğretmenlerinin görüşlerine göre katılımcılar kurs öğreticisine önemli ölçüde dini, psikolojik ve ailevi sorunlarla ilgili danışmanlık rolü yüklemektedirler.²³⁶

Yukarıda ifade edilen manevi danışmanlık hizmeti Uzuner'in kız Kur'an kurslarında yaptığı çalışmada aynı sonuçları göstermemiştir. Öğrencilerin öğretmenlerinden rehberlik ve danışmanlık hususunda faydalanamadıkları ve bu konuda uzman kişilerin desteğine ihtiyaçları olduğu tespit edilmiş, Kur'an kurslarında rehberlik ve psikolojik danışmanlık hizmetleri verilebilmesi için öğretmenlerin bu konuda eğitim almaları ve öğrencilerle ilgilerinin artırılması gerektiği sonucuna ulaşılmıştır.²³⁷ Bizim çalışmamız ve bu söz konusu çalışma

²³⁴ Işıkdöğen – Aktürk, "Kur'an Kurslarının Kadınların Din Eğitimine Katkısı (Diyarbakır Örneği)", 90.

²³⁵ İnce, "Kur'an Kurslarının Dezavantajlı Kadınlara Psikolojik ve Manevî Açıdan Katkıları", 130.

²³⁶ İnce, "Öğretici Görüşlerine Dayalı Sosyo-Psikolojik Bir Analiz", 145.

²³⁷ Uzuner, *Kız Kur'an Kursları Olgusuna Sosyolojik Bir Yaklaşım -Zeynel Abidin Kız Kur'an Kursu Örneği*, 102.

açısından manevi danışmanlık konusunda farklı sonuçların çıkması; kurs öğretmenlerinin katılımcılara profesyonel anlamda bir psikolojik destek sağladığı anlamına gelmemektedir. Bu noktada uzmanlar tarafından gerekli desteğin verilmesiyle daha sağlıklı bir danışmanlığın yapılacağı yadsınamaz bir gerçektir. Fakat çalışmamızda, yaşanan sorunlar karşısında manevi rehberlik vazifesi Kur'anı Kerim ve Hz. Peygamberin yaşantısı ve tavsiyeleri ışığında yapılmış ve çözüm noktasında başarılar sağlanarak katılımcıların memnuniyeti dile getirilmiştir. Bu çalışma açısından manevi rehberlik misyonunun kurs öğretmenleri tarafından başarıyla gerçekleştirildiği ortaya konulmuştur.

Kılavuz'a göre öğrenme ortamı, öğretmen-öğrenci arasında elde edilen güven ve saygı ile şekillenmekte, bu durum ifade hürriyetini de beraberinde getirmektedir.²³⁸ Nitekim öğreticisi ile sağlıklı ilişkiler kuran kadınların, belli bir süre sonra bu davranışlarının sosyalleşmelerine katkı sağladığı dini inanış ve yönelim açısından olumlu katkı sağladığı görülmüştür.

2.11.2. Aile Danışmanlığı

Katılımcıların kurs öğretmenlerine yüklediği diğer bir misyon "*aile danışmanı*" olarak saptanmıştır. Aile içerisinde yaşanan problemler, çözüm aramak için kurs öğreticisine bildirilmiş ve alınan destek sorunların giderilmesinde önemli ölçüde başarılı olduğunu göstermiştir. Bu anlamda toplumsal yapının en önemli birimi olan aile yapısı korunmuş, eşler arasında yaşanan sorunlar giderilmiştir. Birçok katılımcı eşi ile yaşadığı sorunlara çözüm aramak için kurs öğreticisine yönelerek onu aile danışmanı olarak görmüş (KK24), (KK15); kurs öğreticisinin verdiği çözüm önerilerinin Peygamber'in (SAV) örnek hayatına dayandırıldığı katılımcılar tarafından ifade edilmiştir.

(...) hocamız mesela beni çok güzel aydınlattı, çok iç sıkıntısı çeken birisiydim mesela ben, huzursuzluğu çeken birisiydim, boşanma aşamasından geriye dönüşümün olduğu bir zamandaydım, hocamız bizi güzel dinledi, yol gösterdi, ben eşimle birleştim tekrar yaptığım hataları yapmamaya çalıştım (KK9).

Bu bana büyük katkı sağladı. Mesela eşimle ilgili bir problemim vardı bir ara, eşimle ilgili yaşadığım bir problemde danıştım, bana sabırlı olmam gerektiğini, sakın olmam gerektiğini, zamana bırakmam gerektiğini söyledi hocamız, her şeyin bir çözümü olduğunu diyerek beni rahatlattı ve bu da benim çok hoşuma gitti ve faydasını gördüm (KK1).

Kur'an kursu öğretmenleri kendilerine gelen sorunlar karşısında dinsel verilerden istifade etmekte, kendi bireysel ilgi ve tecrübeleri ile oluşan verilerden faydalanarak hizmet sunmaya çalışmaktadır.

²³⁸ Akif Kılavuz, "Yetişkin Din Eğitimcilerinde Bulunması Gereken Özellikler", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi*, 12/1, (2003), 145.

Bir katılımcı ise doğru bilinen yanlışların eşler arasında oluşturduğu huzursuzluk ve güvensizlik ortamını dile getirmiş, bu anlamda kurs öğreticisinin doğru ve güvenilir bilgi aktarımındaki sorumluluğu ortaya çıkmıştır. Katılımcı yanlış ya da bilgi eksikliğinden kaynaklanan problemleri ve kurs öğreticisi vasıtası ile ortadan kaldırılan sorunlu durumu aşağıdaki şekilde dil getirmiştir:

Örneğin eşim bana yıllarca okumuş olduğu iki hadisten dolayı sürekli baskı yapıyordu, bunlardan bir tanesi “*Eğer Allah’tan başka tapılacak biri olsaydı bu eşiniz olurdu*” ikincisi de “*eğer eşinizin her yerinden irinler aksa onu yalasanız bile hakkını ödeyemezsiniz*” gibi hadisler vardı. Bu iki hadisle benim hayatımı mahvetmeye yetti, çünkü her seferinde onun hakkının asla ödenemeyeceğini ne yaparsak yapalım daha ezik olduğumuzu bana empoze etti ve beni ezikledi. Ben de bunu ama gerçekten ben bunu hadis kitaplarında da okudum. Buna karşıda ben bir şey söyleyemiyordum, çünkü okuduğun bir şeye de nasıl itiraz edebilirim? Sonuçta bu da hadis kitabı, Kur’an kursuna gelen uzman bir kişiye sorarak yanlış hadis olduğunu öğrendim ve bende bunu eşime aktardım. Gerçi eşim inanır mı inanmaz mı bilmiyorum ama en azından ben doğruyu bulmuş oldum (KK12: 71-80).

Aynı zamanda çocuklarla kurulması gereken sağlıklı ilişkiler noktasında yine Hz. Peygamber’in hayatı doğrultusunda verilen tavsiyelerin sorunların çözümü ve ebeveynlerin çocuklarına karşı tutumu noktasında önemli katkı sağladığı katılımcılar tarafından ifade edilmiştir (KK10), (KK2). Bu bağlamda Kur’an kursu öğreticilerinin yüklendiği önemli misyon bu alanda da karşımıza çıkmaktadır:

Benim çocuğumla da sorunum vardı bir hocayla konuşmak psikolojik bir şey. Sanki psikoloğa gitmiş gibi ve etkiliyor onun konuşması. Bana komşum konuşsa mesela ondan o kadar etkilenmiyorum ama bu dini konularda bana anlatırsa söyle olur böyle olur diye, o beni daha çok yumuşatıyor ve daha gönlümü ferahlatıyor (KK13).

Yine verilen cevaplar doğrultusunda toplumsal yaşamda sosyal ilişki bakımından muhatap olunan grup, yakın çevre ve akrabalar ile olan ilişkilerde daha iyiye gitme durumlarıyla karşılaşmıştır (KK11), (KK10).

Eşimin ailesiyle alakalı sıkıntılar oldu. Kayınvalidemle önceden sıkıntılarım oldu, yani tartışırdık açıkçası öyle söyleyeyim, tahammül edemezdik bazı şeylere. Ha kursa gittikten sonra biraz daha hoşgörülü oldum, biraz daha olayları alttan almaya başladım. Aramız da düzeldi inanın alttan almaya başladıktan sonrada (KK10).

Katılımcıların yakın çevreleri ile yaşadıkları sorunlar kurs öğreticisi açısından dini öğretiler çerçevesinde değerlendirilerek çözüm önerileri sunulmuştur. Bu noktada yaşanan problemler karşısında sabırlı olmak, sağduyulu olmak, karşıdaki kişiyi anlamaya çalışarak doğru tepkiler vermek ve hep yapıcı taraf olarak ilişkilerin daha iyi olması yönünde telkinlerde bulunulmuş ve olumlu sonuçlar alındığı vurgulanmıştır (KK11), (KK10).

Bir katılımcı ise “dert dinleme günü” olarak nitelendirdiği, kurs öğreticisi tarafından haftada bir özel olarak oluşturulan konuşma, dertleşme gününden aşağıdaki ifadeleri kullanarak bahsetmiştir:

Kursumuzdaki hocamız arada dert dinleme günü diyelim insanlar birbirleriyle dertlerini, sıkıntılarını paylaşsınlar, hani içlerindeki sıkıntılarını arkadaşlarıyla paylaşarak daha rahatlasınlar diye öyle günler oluyordu, evet o günlerde herkes sıkıntılarını anlatıp en azından bir ferahlama, rahatlama veya bende varmış ama diğer arkadaşım da sıkıntılar varmış, o üstesinden şu şekilde gelmiş gibi herkesin birbirine manevi anlamda desteği oldu (KK8).

Kur'an kurslarının dini, sosyal, psikolojik alanlarda katılımcıların hayatlarını çeşitli yönlerden etkilediği ve tüm bu durumların temel anlamda Kur'an kurslarında yönetilen dini sosyalleşme sürecinin bir parçası olduğu ortaya çıkmıştır. Sosyalleşme ve dini sosyalleşmenin iç içe geçtiği Kur'an kurslarındaki eğitim sürecinde katılımcılara manevi huzur ve mutluluk ortamları sağlanmıştır. Edinilen arkadaşlık ortamı ve birlikte olma duygusu aynı amaçlar doğrultusunda farklı yaşantıların ve karakterlerin huzur içerisinde bir şeyler paylaştıklarını ve etrafındaki insanlara da faydalı olduklarını göstermektedir.

Karabulut'un Kayseri ilinde Kur'an kursu öğrencilerinin kişilik gelişimi üzerine yaptığı bir din psikolojisi araştırmada Kur'an kurslarında verilen eğitimin, öğrencilerin dini yaşayış tarzlarında etkili olduğu kadar ruh sağlığında da etkili olduğu ortaya çıkmış; kursların öğrencilerin dindarlıklarına da olumlu katkı sağladığı vurgulanmıştır. Öyle ki onların dine olan ilgileri, kursla birlikte daha da artmıştır²³⁹ Öztürk'ün Kur'an kursu öğrencilerindeki depresyon düzeyini ölçtüğü çalışmasında, kursa isteyerek gelenlerin, buralardan memnun olanların, kolay arkadaş edinenlerin, diğerlerine göre depresyon düzeyinin daha düşük olduğu ortaya çıkmıştır. Buna karşılık kurs öğrencileri arasında yaş, eğitim, sosyo-ekonomik düzey değişkeni vs. ile depresyon arasında anlamlı bir ilişki tespit edilememiştir.²⁴⁰

Kadınlara yönelik; boyama, müzik, resim, heykel seramik, bilgisayar, yemek kursları gibi; sosyalleşmeye ve meslek edindirmeye yönelik mesleki eğitim ve kurs hizmetleri; psikolojik ve aile sorunlarına yönelik psikolojik danışmanlık ve rehberlik hizmetleri; kadın sağlığına yönelik taramalar, erken teşhise yönelik kontroller, koruyucu sağlık hizmetleri gibi belediye polikliniği hizmetleri belediyeler tarafından verilmektedir.²⁴¹ Bu nokta sosyalleşme alanı olarak Kırıkkale ili örneğinde yapılan saha araştırmasında yukarıda ifade edildiği şekliyle Kur'an kurslarının kadınlar açısından eğitim, sosyalleşme, kaliteli vakit geçirme, psikolojik olarak rahatlatma fonksiyonlarının bir arada olduğu ve fiili danışmanlık hizmetlerinin ücretsiz edinildiği çok fazla mekânın olmadığı saptanmıştır. Ücrete tabi olarak Kırıkkale İl

²³⁹ Fatma Melek Karabulut, *Gençlik ve Din: Kur'an Kursu Öğrencilerinin Kişilik Gelişmesi Üzerine Bir Din Psikolojisi Araştırması* (Kayseri/Develi Örneği) (Kayseri: Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2010), 37-40.

²⁴⁰ Özlem Öztürk, *Kur'an Kursu Öğrencilerinde Depresyon Düzeyi Üzerine Bir Araştırma (Konya Örneği)* (Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2007), 77-78.

²⁴¹ Gülşen Şimşek – Fatih Altun “Sosyal Belediyecilikte Sosyal Hizmetlerin ve Sosyal Girişimci Faaliyetlerin Rolü” *Sosyal Çalışma Dergisi* 4 /1 (Haziran 2020), 58.

Milli Eğitim Müdürlüğüne bağlı Halk Eğitim Merkezleri tarafından verilen çeşitli kursların varlığından bahsetmek mümkündür. Bu noktada Kırıkkale ili özelinde toplumun her kesiminden gelen kadınların herhangi bir bedel ödemediği kayıt yaptırarak istediği zaman zarfında devam edebileceği, hem eğitim hem de sosyalleşmenin sağlandığı başka bir kurumun varlığı saptanmamıştır. Kadınların sosyalleşmesine katkı sağlayan faaliyetlere bakıldığında Kırıkkale Belediyesi tarafından düzenlenen Süslü Kadınlar Bisiklet Turu'²⁴²na ve kadınları ekonomiye kazandırmak amacıyla yine belediye faaliyetleri arasında yer alan²⁴³ çeşitli el işi ve sanat kurslarına rastlanmıştır. Fakat Kur'an kurslarının fonksiyonları ve bu hizmetlerin sunulması açısından kıyaslandığında Kur'an kurslarının sağladığı imkânları kadınlara ulaştıran başka kuruma ya da programa rastlanmamıştır.

Özkan'ın *Bir Sosyalleşme Aracı Olarak Kur'an Kursları* isimli çalışmasında araştırmaya katılan kişilerin yüzde 5'i katıldığı başka kurs olarak dikiş nakış kursunu belirtirken yüzde 3'ü bilgisayar kursuna gittiğini ifade etmiştir. Yüzde 86'sı Kur'an kursundan başka herhangi bir kursa gitmediğini belirtirken yüzde 6'sı diğer seçeneğini işaretleyerek dil, ahşap boyama vb. kurslara gittiklerini belirtmiştir.²⁴⁴ Bu çalışmadan anlaşılabileceği üzere bayanlar açısından en çok tercih edilen kurs olarak Kur'an kurslarını görmekteyiz.

Eler, Batman örneği üzerinde gerçekleştirdiği *Lise Gençliğinde Dini Sosyalleşme* isimli çalışmasında "okul arkadaşı ve mahalle arkadaşının dini yönelim üzerinde etkisi yokken, komşuların, din dersi öğretmenlerinin, din görevlilerinin ve çevredeki dindar insanların dini yönelim üzerinde etkisinin olduğu"²⁴⁵nu ifade etmektedir. Bireyin sosyal çevresi genişledikçe dini sosyalleşmenin de etkilendiği unsurların değiştiği, sosyal çevrede bireylerin dini sosyalleşmesini din görevlilerinin, çevredeki dindar insanların ve kitle iletişim araçlarının etkilediği saptanmıştır.²⁴⁶

Tosun ve Çolak'ın yaptığı çalışmada "kurs öğreticisinin sahip olduğu değerlerle öğrencilerine rol-model olmasının; öğreticinin öğrencilerine karşı yakın ve samimi tutumu, sabırlı olmasının, onları öğrenmeye teşvik etmesinin ve motivasyonu sağlamanın"²⁴⁷ ayrıca değerler eğitime katkı sağladığı ortaya çıkmıştır. Bu bağlamda verilen değerler eğitimi, kurs öğreticilerinin dini eğitim ve değerlerin aktarılması anlamındaki sorumluluğu dini sosyalleşme sürecine önemli katkı sağlayan unsurlardır.

²⁴² "Süslü Kadınlar Bisiklet Turu" (Erişim 13 Ocak 2022).

²⁴³ Kırıkkale Belediyesi, "Kırıkkale Belediyesi - Mobil Menü", (Erişim 13 Ocak 2022).

²⁴⁴ Alparslan Özkan, "Bir Sosyalleşme Aracı Olarak Kur'an Kursları", 79.

²⁴⁵ Ebru Eler Çay, *Lise Gençliğinde Dini Sosyalleşme; Batman İl Merkezi Örneği* (Çorum: Hitit Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 56.

²⁴⁶ Eler Çay, *Lise Gençliğinde Dini Sosyalleşme; Batman İl Merkezi Örneği*, 57.

²⁴⁷ Cemal Tosun-Sıdika Çolak, "Kadın Yetişkinlerin Değerleri ve Kur'an Kurslarında Değerler Eğitimi", *Journal of Islamic Research* 31/1 (Aralık 2020), 70.

2.12. Dini Sosyalleşmede Medya Araçlarının Etkisi

Katılımcılar sosyal medya aracı olan Whatsapp kullanımıyla diğer kurs katılımcıları ile oluşturdukları sosyal gruplar vesilesiyle birbirlerinden daha iyi haberdar olmuşlar, olumlu ya da olumsuz durumlarda birbirlerine desteklerine devam etmişlerdir. Bir katılımcı bu noktada eşinin ölümüyle grupta bulunan arkadaşlarının hızlı bir şekilde organize olarak hatimler, tevhitler dağıtmasının, onun o anki yaşadığı acıyı bir nebze azalttığını ve onu rahatlattığını ifade etmektedir. Sosyal medyanın kullanımına ilişkin diğer bir örnek ise KK23 tarafından verilmiştir. Katılımcı, yaşadığı sorunlu durumun çözümü için gece geç saatlere kadar kurs öğretici ile yazışarak öğreticinin bu noktadaki desteğinin sorunu çözdüğünü bildirmiştir. Bu bağlamda danışmanlık hizmetinin sadece kurs içinde değil, kurs dışında da iletişim araçlarıyla devam ettiği ortaya çıkmıştır. Katılımcıların verdikleri bu örneklerle dini açıdan kitle iletişim araçlarının kullanılması dini sosyalleşmeyi geliştiren bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Grupların yardıma ya da desteğe ihtiyacı olan arkadaşları için yapılması gerekenleri planlama ve organize etme açısından sosyal medya üzerinden harekete geçmesi ya da rehberlik ve danışmanlık hizmetlerinin yine bu araçlar vasıtasıyla sağlanması, dini sosyalleşmeyi etkileyen kitle iletişim araçlarını bir kez daha ortaya koymaktadır.

İsmail yaptığı çalışmada yukarıdaki örgütlenme örneğini başka durumlar açısından değerlendirmiş, fakat genel olarak sosyal medya üzerinden yapılan bu örgütlemeyi “sanal örgütlenme”²⁴⁸ olarak nitelendirmiştir. Gerçek hayatta birbirini tanımayan birçok insanın bir araya gelmesi gibi sanal ortamda da insanlar bir araya gelerek çeşitli aktiviteler için örgütlenmektedir. Bizim çalışmamızda da söz konusu sanal örgütlenme “bireysel din algılarının bir araya geldiği bir platform olarak sosyal ağlarda sanal dini kolektivite ortaya çıkmıştır.”²⁴⁹

Kaya “dini sosyalleşmede internet ve sosyal medya boyutunu, dijital din kavramı çerçevesinde internet ve sosyal medyanın dini sosyalleşmedeki etkisini ortaya koyduğu çalışmada gerek mobil uygulamalar gerekse sosyal medya ve internet siteleri hem İslamiyet hem de diğer dinler açısından ehemmiyet kazanarak, metnin, görsel ve işitsel özelliklerinin ötesinde interaktivitesi ile dinlere geleneksel medyanın sağlayamadığı pek çok imkânı sunduğunu saptamıştır.”²⁵⁰ Bu imkânlar dini bilgi, inanış ve kültürün aktarılması açısından dini sosyalleşmeyi etkileyen unsurlar olarak karşımıza çıkmaktadır.

²⁴⁸ Mustafa İsmail, *Ağ Toplumunda Dini Sosyalleşme* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2016), 97.

²⁴⁹ İsmail, *Ağ Toplumunda Dini Sosyalleşme*, 97.

²⁵⁰ Mahir Kaya, *Dini Sosyalleşmede İnternet ve Sosyal Medya Etkisi* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 74.

2.13. Değerlendirme ve Talepler

2.13.1. Memnuniyetler

Katılımcıların Kur'an kurslarını değerlendirmelerine yönelik oluşturulan sorularda memnuniyetleri ve eksik gördükleri durumların ortaya çıkarılması amaçlanarak "Kurstaki faaliyetlerden memnun musunuz, memnun olmadığınız ya da eksik gördüğünüz durumlar var mı? Varsa, nelerdir? Nasıl olmasını istersiniz?" sorusu yöneltmiştir. Katılımcıların tümü verdikleri cevaplarla kurslarda gördükleri eğitimden ve yapılan faaliyetlerden memnun olduklarını bildirmişlerdir. Bu anlamda ortaya çıkan kodların oluşturduğu temalar dini sosyalleşmenin unsuru olan din ve Kur'an eğitimi ile ilgili düşüncelerdir. "Kur'an okuyoruz, siyer dersi yapıyoruz, ahlak dersi yapıyoruz." (KK13) şeklinde ifade bulmuştur. İkinci olarak ortaya çıkan tema ise yine dini sosyalleşmenin gerçekleştirildiği alanlar olarak sayılabilecek toplu yapılan ibadetler ve faaliyetlerdir.

Hem aldığımız dersler, arkadaşlarla olan muhabbetler, düzenlenen etkinlikler, gayet iyi eksiklik bana göre şu an yok (KK14).

Bunların haricinde bazı katılımcılar tarafından vurgulanan bir durum ise Diyanet İşleri Başkanlığı haricindeki kurumlarla da iş birliği içerisinde çalışılmasının gerekliliğidir. Bu noktada Kur'an kurslarının bağlı olduğu kurumdan yapılan ziyaretlerin ve sohbetlerin katılımcılar tarafından dikkatle takip edildiği ve memnun kalındığı gözlenmiştir.

Çok güzeldi. Bazen diyanetten müftü falan geliyordu, sohbet veriyordu. Vaizeler geliyordu sohbetler veriyordu çok güzel yani dolu dolu geçiyordu (KK6).

Diğer kurumlarla olan ilişkiler, yapılan faaliyetler ve katılımcıların memnuniyetleri aşağıdaki şekilde ifade edilmiştir:

Benim katıldığım kursta, biz kurstan çıktıktan sonra kursa okuma yazma öğreten kişiler geliyordu. Halk eğitimden öğretmen geliyordu ve kurstaki Kur'an-ı Kerim bilen ama Türkçe bilmeyen bayanlara kurs veriyordu bence çok güzel bir örnek ve devam etmeli bence. Kursa gelen kadınlar hiç gitmeden iki saatte okuma yazma kursu alarak okumayı yazmayı öğrenmişlerdi (KK8).

Ketemden geldiler ve götürdüler ve bizi göğüs taraması yaptılar, bu da bence çok önemli. Hiçbir kadın kafasına göre gidip de orada bir muayene olmaz üşenir bence, kursa güvendiğimiz için oraya kadar gittik ve muayenemizi olduk. Bu da kurs olarak güvencimizi gösterir elbette (KK12).

Bizim kursumuza sosyal hizmetlerden görevliler geldi, kadın sığınma evlerinin Kırıkkale'de de olduğunu etrafınız da böyle insanlar varsa eğer bilmiyorlarsa bizim aracılığımızla bilgilendirmemiz gerektiğini söylediler yani, kursların gerçekten çok amaçlı, bayanlar için çok önemli ve çok işlevsel. Hani oraya giden kadınlar veya akrabaların insanları uyara bilirler. Böyle yerler var haberiniz yoksa bunu çekmek zorunda değilsiniz, çok eziyet gören insanlar var ama haberdar olmuyor, numarasını bilmiyor gidecek yeri bilmiyor bunun için kurslar gerçekten çok faydalı ve işlevsel (KK8).

Kur'an kurslarının bağılı olduğu kurum ve diğer devlet kurumlarıyla iş birliği içerisinde çalışması ve onlardan bilgi alma ve farkındalık oluşturma anlamında destek alınmasıdır. Bu anlamda bağılı bulunan kurumsal yapı olarak müftülükler katılımcıları müftülüklerde yapılan konferanslar ya da diğer etkinliklere davet etmişler ya da müftü veya müftü yardımcılarını kendileri bizzat Kur'an kurslarını ziyaret ederek katılımcılarla samimi ortamlarda sohbetler veya konferanslar düzenlemişlerdir. Diğer devlet kurumlarının da Kur'an kurslarıyla olan iletişimi ve ortak hareketleri dikkat çekmekte, katılımcılar Sağlık Bakanlığı tarafından Ketem çalışmaları anlamında sağlık taraması konusunda bilgilendirme yapıldığı ve bizzat taramaya götürüldüklerini ifade ederken, sosyal hizmetler kurumu tarafından yapılan bilgilendirme ziyaretlerinden de memnun kaldıklarını vurgulamışlardır. Bunun yanı sıra Milli Eğitim Müdürlükleri tarafından okuma yazma kursları noktasında katılımcılara verilen kurs desteği de Kur'an kurslarının bu noktada diğer kurumlarla birlikte çalıştığını ve buradaki katılımcı potansiyelinin birçok anlamda desteklendiğini göstermektedir.

Bir katılımcı Kur'an kurslarındaki katılımcı profiline dikkat çekerek farklı yaş gruplarının katılımıyla ortaya çıkan durumu bir zenginlik olarak algılamış ve bu durumdan istifa edildiğini aşağıdaki şekilde dile getirmiştir:

Biz çok memnun kaldık. O sene şanslı bir gruptuk, gruptaki yaş aralığı bayağı geniş olmasına rağmen, lise mezunu kızlarla düşünsene teyzeler vardı hani ve orta yaş grupları, bütün yaş grupları güzel bir harmanlama oldu, yani herkes elinden geldiğince de herkese, birbirine yardımcı oldu. Etkinlikler konusunda da her şeyi yapmaya çalıştık elimizden geldiğince, bütçemiz yettiğince yani buraya gelen insanlar çok yüksek kesim olmadığı için olabilecek imkânlarla en iyi etkinlikleri yaptık diye düşünüyorum (KK16).

Katılımcıların memnuniyetlerini ifade ettikleri bu bölümde devletin farklı kademelerindeki diğer kurumlarla kurulan ilişkiler, katılımcıları bilgilendirmek ve onların sosyal hayata dair farkındalıklarının artması açısından yürütülen faaliyetler, kadınların sosyalleşmesini geliştiren diğer önemli bir husus olarak karşımıza çıkmaktadır. Burada sağlanan okuma yazma hizmetleri kadınların eğitimi ve yine farklı arkadaş gruplarıyla tanışma fırsatlarının olduğu başka bir eğitim ve sosyalleşme alanıdır. Ketem tarafından yapılan muayene ve sağlık taraması erken kanser tanısı ve daha sağlıklı bir hayat sürdürebilmek için katılımcıları teşvik eden önemli bir adımdır. Toplumumuzda kadın mağduriyetlerinin önüne geçmek ve gerekli tedbirlerin varlığından haberdar etmek ve ihtiyaç durumunda devreye girebilecek güvenilir bir yapılanmanın kadınların yaşantısı açısından önemi büyüktür. Kadınların eğitimine, bilinçlendirilmesine ve daha kaliteli bir yaşam tarzına sahip olmalarına destek veren bu kurumların, kursa devam eden kadın katılımcı potansiyelinden faydalanarak onlara ulaştığını görmekteyiz. Diğer kurumların daha fazla kadına hizmet edebilmek için direk ulaşabilecekleri kadın topluluklarının olduğu kurumlar olması açısından da Kur'an kursları önem taşımaktadır. Bütün bunlar toplumsal hayatta kadınların sosyalleşme ağlarını geliştiren ve

genişleten, onları topluma kazandıran unsurlardır. Bu noktada Kur'an kursları aracı bir rol üstlenmektedir. Kurumlar arasında kurulan bu bağlar, kadınlar için daha fazla sosyalleşme ve hizmet alma alanı oluşturmaktadır.

Işıkdoğan ve Aktürk çalışmasında ilişkileri belli kişilerle sınırlanmış birçok kadının, kurs sayesinde yeni bir çevreye açılma, farklı kişilerle etkileşim içine girme imkânına kavuştuğunu, kurslarda sorunlarının çözümüne ilişkin birtakım bilgiler edindiğini, daha da önemlisi içini döküp rahatlama fırsatını elde ettiğini ortaya koymuştur.²⁵¹ Çalışmamızda elde ettiğimiz bulgularda ifade ettiğimiz durumlardan biri de katılımcıların kursta kendilerini manen rahat hissettikleri samimi bir ortam olduğu ve gördükleri ortamın ve elde ettikleri bilginin aile içi sağlıklı iletişime katkı sağlamasıdır.

2.13.2. Beklentilerin Karşılanması

Katılımcıların birçoğu Kur'an kurslarına devam ettiklerinden dolayı memnuniyetlerini dile getirmişler ve beklentilerinin üstünde bir eğitim-öğretim sürecinden geçtiklerini ifade etmişlerdir. Bu noktada katılımcılar Kur'an kurslarının devam etmesi gerektiği ve bu devamlılık sağlanırsa kendilerinin de büyük bir memnuniyetle katılım sağlayacaklarını vurgulamışlardır. Sadece Kur'an öğrenmek ya da sureleri ezberlemek amacıyla katılım gösteren kursiyerler, Kur'an kurslarında verilen eğitim müfredatının içeriğinden kurs sürecinde haberdar olarak siyer, ibadet, itikat ve bunların yanı sıra dini sosyalleşmeye katkı sağlayan aktiviteler sunulmasıyla beklentilerinin üstünde bir eğitim süreci geçirdiklerini belirtmişlerdir (KK14), (KK10), (KK15), (KK9).

Eğitim öğretim ve dini sosyalleşme adına Kur'an kurslarının katkılarından memnuniyet duyan ve açık olduğu sürece sürekli devam etmek isteyen katılımcılar pandemi şartlarında kapanan kursların hayatlarını olumsuz etkilediğinden bahsetmişlerdir (KK14).

KK11 beklentilerini fazlasıyla karşılayan Kur'an kurslarından bahsederken "O kadar güzel, o kadar dini bilgiler öğreniyoruz ki, her şeyden önce sosyalleşmeyi öğreniyoruz." diyerek din eğitimi ve sosyalleşme alanlarına tekrar vurgu yapmaktadır.

KK9 ve KK20 ise Kur'an kurslarından herkesin faydalanması daha fazla kadına ulaşarak hizmet götürülmesi açısından, Kur'an kurslarının sayılarının artırılması ve Kur'an kursları ile kazanılan deneyimlerin, eğitimlerin ve sosyalleşme alanlarının herkese ulaştırılması gerektiğinin altını çizmişlerdir.

Özkan'ın yaptığı çalışmanın sonucuna göre ise "araştırmaya katılan kişilerin yüzde 3'ü sosyal çevre edinme, yüzde 86'sı dini değerleri öğrenme, yüzde 2'si boş zaman değerlendirme olarak

²⁵¹ Işıkdoğan-Aktürk, "Kur'an Kurslarının Kadınların Din Eğitimine Katkısı (Diyarbakır Örneği)", 104.

beklentilerini belirtirken yüzde 9'u seçeneklerin hepsini belirtmiştir.²⁵² Bu çalışmada da kursiyerlerin büyük çoğunluğunun beklentilerinin karşılandığı görülmüştür. İnce'nin çalışmasında ise Kur'an kursu öğrencilerinin ifadelerine göre kursiyerlerin kursa gelme nedenleri dini bilgilenme, dini pratiklerini (ibadetler) geliştirme, manevi doyum arayışı sosyalleşme/dini sosyalleşme, boş zamanlarını değerlendirme (emekliler, yalnız yaşayanlar, ev hanımları), nitelikli sosyal ilişkiler geliştirme, psikolojik sorunları paylaşma ve çözüm arayışı, ailevi sorunlarına çözüm arayışı, danışmanlık beklentisi olarak belirlenmiştir. Bu noktada benzer sonuçların ortaya çıktığı görülmektedir.

Kartal'ın *Kur'an Kursundaki Yetişkin Din Eğitiminin Bireye ve Aile Yaşantısına Etkileri Kastamonu Örneği* isimli çalışmasında da benzer sonuçlara ulaşılmış "mülakata katılan 52 kişiden 49'unun kursa geliş amaçlarına ulaştığı"²⁵³ ve genel olarak Kur'an kurslarında verilen eğitimden ve sunulan diğer hizmetlerden memnun oldukları gözlenmiştir.

2.13.3. Talepler

Memnuniyetlerini ifade eden katılımcıların yanında Kur'an kurslarından başka beklentileri ve istekleri olan katılımcıların da olduğu görülmüştür. Bu talepler içerisinde öne çıkanlar ise kadınların toplum içerisindeki gereksinimlerini ve psikolojik durumlarını öne çıkaran sohbetler üzerine yoğunlaşmasıdır. Bu durum bir katılımcının "Ben gerçekten hocalarımızın kadınların psikolojilerine daha çok eğilmesini isterdim, daha çok sohbet ortamı. O gerçekten bayanlara iyi geliyor." (KK13) ifadesiyle ortaya çıkmıştır.

Bu konu ile bağlantılı olarak vurgulanan durum ise bir katılımcı tarafından aşağıdaki şekilde dile getirilmiştir:

Buradaki kadınların çoğunda aşırı bir ezilmişlik var; yaşadıklarından, ağır işlerden dolayı ne bileyim tarlaya tapana gidiyorlar. Burada çok süründükleri için hem çocuk hem kaynana. Mesela en basit örneği konumuzla pek alakası olmayacak ama, gelin sen kölesin bittin, burada insanlar bu dertlerinden çok mustarip. Eşleriyle, çocuklarıyla doğru düzgün diyalog kuramıyorlar. Aile içindeki ve çevreyle ilgili diyaloglarında ya da içine sindirilmişliklerinden, bu tarz şeylere de hani bir yarım saat yönelinebilir. (...) Mesela bizim saat onda molamız vardı, on dakika falan. Orada en azından çıktığında ettiğinde arkadaşlarla biraz konuşuyorsun ama o sırada da içeri giresin gelmiyor bazen, yalan söylemen gerekmiyor yani gelmiyor. Çünkü tam koyu noktasındasın konuşmanın, ama bu sefer de içerde hocan bekliyor, ders var o doğru olmuyor. O süre dilimi biraz daha uzatılabilir diye düşünüyorum. İnsanların birbirleriyle kaynaşmasına daha çok katkı sağlar. Mesela üç saat oluyor bu iki buçuk saati dersler, Kur'andı, sürelerdi, yarım saati de kendi aramızda hocayla da olsa hem birbirini tanıma adına hem bir şeyleri paylaşma adına geçirebiliriz. Çünkü

²⁵² Alparslan Özkan, "Bir Sosyalleşme Aracı Olarak Kuran Kursları", 76.

²⁵³ Kartal, "Kur'an Kursundaki Yetişkin Din Eğitiminin Bireye ve Aile Yaşantısına Etkileri Kastamonu Örneği", 36.

insanlar konuşmaya hasret kalıyor, yeri geldiğinde herkesle de her şey konuşulmaz. Eşim ya da çocuğum, annem, babam bile beni anlamıyor, dışardaki insan gayet iyi anlıyor (KK14).

KK14 yukarıdaki ifadelerinde yaşanan çevrede toplumsal açıdan kadınların yaşadığı dezavantajlı durumlara vurgu yapmış ve bazı kadınların konuşlandırıldığı pozisyona dikkat çekilmiştir. “Dezavantajlı kadınlar” ile yeterince eğitim alamamış, okuma yazma bilmeyen, sadece okuryazar, ilkokulu bitirememiş ve ilkokulu resmi olarak bitirse bile okuma yazma konusunda eksiği olan ve bu sebeple ekonomik, kültürel, psikolojik ve sosyal sorunlarla baş etmek zorunda kalan kadınlar kastedilmektedir.²⁵⁴ Bu dezavantajlılığın ortaya çıkardığı ruhsal ve psikolojik ihtiyaçlar kadınların kurs ortamında birbirini dinleyerek, çözüm önerileri bulmalarına ve ev ortamından uzak farklı bir alanda kendini ifade edip rahatlamalarına sebep olmaktadır. Onlara bu ortamı sağlayan Kur’an kursları toplumdaki dezavantajlı kadınların ihtiyaçlarını ortaya çıkarmış bu anlamda rehabilite ve terapi merkezi olarak da işlev görmüştür. Bu noktada ortaya çıkan talep, kadın katılımcıların bu eğilimleri için farklı zaman dilimlerinin yaratılması ve bu imkânların profesyonel yollarla rehber mekanizması olarak geliştirilmesinin gerekliliğidir. Bu yöndeki talepler, katılımcılar tarafından özellikle beklentiler başlığı altında ele alınmıştır. Diğer bir katılımcı tarafından yine bu konu ile bağlantılı olarak aile birliği, aile içindeki problemlerin çözümü, davranış biçimleri noktasında verilmesi gereken eğitimlere dikkat çekilmiş, Kur’an kurslarının bu anlamda daha fazla gündem oluşturup faaliyetlerini arttırmaları talep edilmiştir:

Evlilik konusunda, çocukları nasıl eğiteceğiz diye konuşmalar oldu, evlilik konusunda mesela eşlerinizle nasıl davranacaksınız, boşanan eşler ... öyle eğitimler oldu. Ayda bir olsaydı evli bayanlar için, çocuk yetiştiren bayanlar için yapılabilirdi. Çocuklarınıza şöyle davranacaksınız, böyle eğitimler verilseydi çok iyi olurdu (KK4).

Bir katılımcı öğrenme isteği ve azminin artması için kurslarda daha çok yarışma düzenlenmesi gerektiğini savunarak, bu durumu “Kurslarda yarışma daha fazla olsa aslında öğrenciler, gelen kişiler arasında rekabet de daha çok olur; rekabet olunca da öğrenme hırısı, azmi de daha çok gelişir diye düşünüyorum. (...)” şeklinde ifade etmiştir. Aynı katılımcı “gezilerin düzenlenmesini” (KK1) istediğini dile getirmiştir.

Kurslarda sosyalleşme, birlikte vakit geçirme faaliyetleri arasında görülen birlikte yeme-içme ve hazırlama durumu bazı katılımcılar tarafından eleştirilmiş ve zaman kaybı olarak nitelendirilmiş “Benim rahatsız olduğum şey yemek konusunun uzaması.” (KK3) şeklinde dile getirilmiştir. Bu durumdan duyduğu rahatsızlığı aşağıdaki şekilde dile getirmiştir:

Çay molasını çok veriyorlardı. Her kursta aynı mı onu bilmiyorum ama ben pasta, börek olmasını istemiyordum. Çünkü benim onu alma imkânım var ama biliyordum ki oradaki insanlardan alamayacak güçte olanlar vardı. Ben bunu götürdüğüm zaman insanlar bunu mecbur gibi görüyordu ve birde vakit kaybı.

²⁵⁴ Mehmet Nuri Kaynar, *Dezavantajlı Grupların Eğitim Sürecine Kazandırılmasında Yerel Yönetimlerin Katkısı* (İstanbul: İstanbul Aydın Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2014), 12.

Mesela on beş dakikalık vakit oluyordu bir saat ve ben okumamdan, hatimden her şeyden geri kalıyordum. Beş dakika beş dakika mesela on iki de çıkacaksam o oluyordu on iki buçuk ondan sonra da evindeki işin, yemeğin her şeyin gecikiyor (KK3).

Yukarıdaki ifadeler kurslardaki sosyalleşme aktiviteleri, diğer tüm katılımcılar tarafından büyük bir memnuniyetle iştirak edilen, mutluluk duyulan ve olması gereken faaliyetler olarak değerlendirilirken sadece iki katılımcı bu durumdan memnuniyetsizliğini bildirmiştir.

Bir katılımcı ise çağın gereksinimlerinden biri olan internetin, çocuklar ve gençler tarafından bilinçsiz kullanımı nedeniyle ortaya çıkan durumlara dikkat çekmiş, bu noktada, Diyanet'in ve devletin diğer kurumları tarafından atılabilecek adımları olabileceğini dile getirmiştir. Kur'an kurslarıyla kadınların vakitlerini doğru ve etkili kullanacak alanlar oluşturulup güvenli ortamlarda sosyalleşmeleri ve doğru davranışlar geliştirerek çevrelerine de katkı sağlamalarına imkan oluşturuluyorsa, çocuklar ve gençler açısından da internetin ve teknolojik gelişmelerin bilinçli kullanılmamasından kaynaklanan dezavantajlı durumların önüne geçilmesi ve onların da dini anlamda sosyalleşecekleri güvenli ortamların devlet tarafından tahsis edilmesi gerektiğine vurgu yapılmıştır (KK7).

Kursa katıldıktan sonra, kursa katılım yaşının daha küçük olmasının öğrenme ve bunları yaşantıya aktarma konusunda daha etkili olacağı kanaatine varan katılımcılar, daha küçük yaşlarda kursa gidemediklerinin ve daha uzun yıllar devam edememenin verdiği pişmanlığı dile getirmişlerdir (KK9), (KK7).

KK7 yaşı daha ileride bir katılımcı olarak yaşlıların öğrenme konusunda zorlandığına, dini anlamdaki bilinçlenmenin küçük yaşlarda sağlanmasına dikkat çekerek katılım yoğunluğunun yaşlı kadınlardan oluşan Kur'an kurslarına özellikle genç hanımların gelmesi gerektiği konusunda tavsiyelerde bulunmuştur. Bu noktada gençlere erken yaşta dini yaşantı konusunda bilinçlenmelerini ve bunu yaşam tarzı haline getirmek için akranlarıyla birlikte Kur'an kurslarına gelmelerini tavsiye etmiştir.

KK9 ise bir genç katılımcı olarak yukarıda yaşı ileri olan katılımcının düşüncelerine benzer ifadeler kullanarak bu konuda daha bilinçli olduğunu ortaya koymuştur. Kursta yaşlı katılımcılardan edinilen gözlemler sayesinde genç yaşta edinilen bilgilerin daha kalıcı olduğu, fakat teyzeler ve ninelerin kursa devam edip bu azmi göstermelerinin de sosyal yaşantılarına olan katkı ve kendilerine yaptıkları yatırım olarak değerlendirilmesi gerektiği vurgulanmıştır.

(...) bu sene çok olgun hanımlar vardı, teyzeler, nineler bir şeylere geç kalınmış gibi sanki. Onları gördükçe diyordum, ben daha erken başlamalıyım ki erken yol almalıyım (...) (KK9).

Farklı yaş gruplarının aynı ortamda eğitim görmesini olumlu karşılayan katılımcının yanı sıra, kurslara katılım yaşının düşürülmesinin ve yaş gruplarının ayrılarak derslere devam edilmesinin daha verimli olacağına inanan katılımcılar da tespit edilmiştir (KK8).

Kur'an kurslarında gerçekleşmesi istenen diğer taleplerin kişisel ihtiyaçlar doğrultusunda da şekillendiği görülmektedir. Bu anlamda "(...) sohbetler biraz daha artırılabilir (KK11)" ifadesini kullanan katılımcı bu konudaki talebini dile getirmiştir. Diğer bir katılımcı ise "Mesela bir takı kursuna niyetlendik. Yani bayanlar artık Kur'an okur, sohbet eder güzel ama bir de ekstra takı da olsa mıydı diye düşündük, aklımızdan geçti." (KK12) şeklindeki talebini ifade etmiştir.

Kendini Kur'an-ı Kerim okuma alanında daha çok geliştirmek isteyen bir katılımcı "ileri seviyede Kur'an okuyanlarla beraber yarışmadakiler gibi okumak" istediğini dile getirerek "O anlamda bir grup oluşturulmasını" ve "ileri seviyede Kur'an okuyan özel bir çalışma grubuyla olmak" (KK16) istediğini ifade etmiştir. Bu anlamda Kur'an kurslarında eğitim seviyesine göre ya da katılımcıların kendilerini geliştirmek istedikleri alanlara göre özel ihtisas gruplarının oluşturulması talebi ortaya çıkmıştır.

Yukarıdaki ifadeleri desteklemek adına ortaya çıkan bir diğer talep ise dini bilgiler alanında kendini daha iyi geliştirmek isteyen katılımcının ifadelerinde görülmüştür. Bu anlamda kurslarda yapılan diğer faaliyetler için ayrılan zamanın fazla olduğu düşünülerek, bu durum eleştirilmiştir; ayrıca katılımcıların ders saatlerine uygun tavır sergilememesi de kursta geçirilen verimli zaman noktasında sıkıntı yarattığı için yine hoşnut olunmayan durumlar arasında ifade edilmiştir:

Faaliyetler güzeldi ama daha çok mesela daha çok vakit ayırıp dini bilgi, olarak daha çok şey öğrenmek isterdim mesela. Kur'an kursundasın, talebe çok olunca biraz Kur'an-ı kerime yöneldik haliyle. Öğreniyorduk ama daha fazla şey öğrenmek isterdim, (...) mesela bir tanesi geliyordu ben şu saatte gideceğim şu saatte geleceğim öyle olunca da hocamız ona uymak zorunda kalıyordu. O ara bir vakit ayarlama sorunumuz oluyordu. Mesela diyelim hoca zekât konusunu anlatıyor. Yarına kalıyordu. O diyor ben gideceğim, o diyor çocuğum gelecek haliyle insanlar devam etmek zorunda. Ona da gitme diyemez. Yani dini bilgi olsa daha daha iyi olurdu (KK20).

Kur'an kurslarında Kur'an-ı Kerim eğitiminin önemli kısmını oluşturan surelerin ve duaların ezberletilmesine yönelik strateji geliştirme ya da hazırda kullanılan ezberleme yöntemlerinin katılımcılara aktarılması ve uygulamada destek olunması yönündeki talebini dile getiren bir katılımcı aşağıdaki ifadeleri kullanmıştır:

Ezberlerimizin daha güzel anlayabileceğimiz şekilde olması ve çabuk ezberlemenin yollarını öğrenmemiz. Mesela hoca şunu oku ezberle diyor ama bir hafıza nasıl ezberletiyorlar? Mesela bir öğrenciye nasıl ezberletiyorlar, o beş kere de alıyor ben on kerede alıyorum (KK3).

Kadınlar için Kur'an kursunun dışında oluşturulması arzulanan fiziki mekânlar bir katılımcı tarafından talep olarak dile getirilmiştir:

Kursumuz çok müsaitti bahçesi de müsait. Erkek görmüyor. Orda şadırvan gibi bir şey olsaydı en azından hava sıcak olduğunda kullanabilirdik. Bizim bahçemiz güzel, gözükmüyor dulda bir yerde. En azından oraya banklar yerleştirilseydi,

orada beraber otursaydık, çayımızı orada içseydik. Bahçe gibi olsaydı iyi olurdu (KK23).

Bir katılımcı dini sosyalleşme alanlarından sayılabilecek toplu iftar yemeklerine dikkat çekerek, “ailelerle, çoluk çocuk herkesin bir iftar yemeği” (KK24) yiyebileceği ortamların daha çok oluşturulması gerektiğini dile getirmiştir. Başka bir katılımcı ise yine aynı isteği tekrar ederek bunun yanı sıra toplu yapılan şehir turlarına ve toplu ibadetlere dikkat çekmiştir. Ayrıca bu tarz toplu faaliyetler “bayanların kendilerini rahat hissedeceği alanlar” (KK24) olarak tabir edilmiştir.

2.13.4. Eski Düzenlemeler ile Karşılaştırma

Katılımcılar verdikleri cevaplarla Türkiye’de camiler ve Kur’an kursları vesilesiyle yaygın eğitim olarak kadınlara ve kız çocuklarına verilen Kur’an-ı Kerim ve dini bilgiler eğitimi noktasında gelineen noktayı görebilmek adına önemli veriler sunmuşlardır. Bu anlamda elde ettikleri deneyimler sayesinde eski uygulamalarla yeni uygulamaları kıyaslama imkânı bulmuşlar ve bu anlamda saptadıkları bazı gelişmeleri ve değişimleri aşağıdaki şekilde ifade etmişlerdir:

Kur’an kurslarının bana şöyle bir katkısı oldu. Küçüklüğümde gidememiştim. Eskiden böyle aktiviteler, böyle güzel hocalarımız yoktu. Cami hocalarımız oluyordu onlara gidiyorduk verim alamıyorduk. Ailelerimiz göndermekte tereddüt ediyordu, ama çok güzel güven sağlıyor. Eşim isteyerek gönderiyor beni buraya. Çocuğumla birlikte gelebiliyorum. En azından hem burada çocuğuma bakabiliyorum hem derslerime katılabiliyorum, yani çocuklu kadın evde otursun mantığı olmuyor bende, o yüzden güzel katkı sağladığını düşünüyorum (KK21).

(...) ben otuz yedi yaşındayım bizim zamanımızda camiler vardı, bu camilerde de erkek hocalar vardı. Tabi ki kız erkek karışık bir dönemdeydik ve çok zorlanıyorduk, eğitim olarak da eksik kalıyorduk, çünkü hani imamlar bize eğitim veriyorlardı. Aileler çok güvenmiyordu, çocuklarını orada yeterince rahat hissetmiyordu. Ama bizim şimdiki dönemde kurslar açıldı, 4-6 yaş açıldı ve gençler de buna daha çok şey verdi. Neden? Çünkü bütün kurslarda bayan hocalar var, bu bayan hocalar olduğu zaman eşler bizi daha rahat göndermeye başladı. Atıyorum biz geziye gideceğiz bayanlarla dediğimiz zaman güven uyandırıyor. Bunlar da bayan hocaları da bayanı tabi ki. Şimdi kurslarımız o kadar organizasyon olmuş ki, bir ev rahatlığında mutfak olsun, sınıfı olsun her şeyi güven veriyor yani. Bir bayan o kapıyı rahatlıkla açıp rahatlıkla girebiliyor, biz eğitimciler olmasa da bile, eğitim alan kişiler de rahatlıkla kursa gidip orada rahatlıkla ibadetimizi yapabiliyoruz, rahatlıkla konuşabiliyoruz ve mahalleye karşıda Kur’an kursuna gittiğimiz zaman öyle işte, biz kursa gidiyoruz deyip de gidebiliyoruz. Yani hep bayan eğitimciler var artık bunun rahatlığını yaşıyorum. Kız çocuğum var 4 yaşında ve Kur’an kursu hocasına ben onu teslim edebiliyorum. Yine anne sevgisini, anne şefkatini onlardan alabiliyor. En uzak, atıyorum Çanakkale’ye gittiğimde ben bayan hocalarımla güvenerek üç gün de olsa beş gün de olsa bu eşime bu rahatlığı sağlıyor. Ben bayan hocalarımla gideceğim geleceğim. Babaları izin vermeyen kız çocuklarımız var, ama diyor ki hocası ona güven veriyor tamam kızım sen hocalarınla üç gün gidebilirsin diyor,

Çünkü artık bayan özgürlüğü de bizleri de çok faydası oluyor kurslarımızda da yle (KK24).

Aynı katılımcı eski düzenleme ile kıyas yaparken mevcut durumdan memnuniyetini de dile getirmiştir. Bu anlamda kadın eğitmenlerin din eğitimi açısından yklendiğ misyon, bir bayan olarak kız çocukları ve bayan katılımcılar açısından iletişimde daha etkili olması, psikolojik olarak verdiğ rahatlık ve güven aşağıdaki şekilde ifade bulmuştur:

Hocalarım da aynı şekilde. Kendilerine verilen bir cami, mescit olduğ zaman kadınlar bile çok rahat ediyor ve bayanların erkek olmadığı bir yerde kendi özgürlüğüyle. İşte amiri memuru kimse müdahale etmeden kendi başına, bir birey olup bir masada oturabiliyorlar. Onlarda kendi özgürlüğünü kanıtlamış oluyor. Onların rahatlığı da bizi ekiliyor (KK24).

Kur'an kurslarının sağladığı güven ortam ayrıca yetişkin bayanların ve kız çocuklarının dini eğitim almaları için istihdam edilen bayan kurs öğreticileri açısından da ele alınmıştır. Bu anlamda daha önceki uygulamalar eleştirilmiş olup kadınların bayan öğreticilerle kurdukları sağlıklı ilişkinin onların eğitime, davranışlarına ve kurslardaki dini sosyalleşmeye daha fazla katkı sağladığı ortaya konulmuştur. Bunun sebebi olarak da ailelerin ve eşlerin Kur'an kurslarına eşlerini ve çocuklarını gönderirken daha rahat hissetmeleri ve bayanların bayan kurs öğreticisi ile olan rahat iletişimi gösterilmiştir.

SONUÇ

Bireyin içinde yaşadığı toplumun bir parçası olabilmek için o toplumun benimsediği inançları, değerleri; dilini, yaşam tarzını ve kültürünü içselleştirerek o topluma dahil olma süreci sosyalleşme süreci olarak görülmüştür. Bu süreç bireyin sahip olduğu tüm inanışları, davranışları ve yaşam tarzını etkileyerek bireyi o toplumda yaşamaya hazır hale getirmektedir. Din ise, sosyalleşme süreci içerisinde bireyin yaşadığı toplumun inançlarını ve değer yargılarını ortaya koyan, insanların tutum ve davranışlarını, insanlar arası ilişkileri ve toplumsal hayatı belirleyen bir kurum olarak tanımlanmaktadır. Bireyin sosyalleşme sürecinde kazandığı toplumsal kimlik, dini kimliğini de içerisinde barındırmaktadır. Bu bağlamda bireyin toplumun inançları ile etkileşimi dini yönelimini de belirlemekte ve kişinin dini sosyalleşmesine etki etmektedir. Bireyin yaşadığı toplumda, dini eğiliminin şekillenmesinde etkin rol oynayan kurumların başında aileden sonra din eğitimi gelmektedir. Kur'an kursları da yaygın eğitim kurumları olarak din eğitimi, danışmanlık hizmetleri ve sunulan sosyal faaliyetler açısından dini sosyalleşmeye katkı sağlayan çok fonksiyonlu bir kurumdur.

Bu çalışmanın evrenini Kırıkkale İl Müftülüğüne bağlı il merkezinde bulunan 74 Kur'an kursu ve bu Kur'an kurslarına devam eden 1570 kadın kursiyer oluşturmaktadır. Çalışmanın örneklemini için Kırıkkale il merkezinde en yoğun katılımcı kapasitesine sahip olan 12 Kur'an kursundan kartopu yöntemi esas alınarak seçilen yaşları 33-60 arasında değişen, toplam 24 bayan kurs katılımcısı belirlenmiştir. Katılımcılar ile yapılan görüşme ile Kur'an kurslarının bayan kursiyerlerin dini sosyalleşmesine sağladığı katkıların ortaya çıkarılması amaçlanmıştır.

Katılımcıların demografik verilerine ilişkin sonuçlar:

Eğitim durumu açısından en az ilkokul mezunu olmak üzere, 7'si lise 4'ünün ise lisans mezunu olduğu görülmektedir. 24 katılımcıdan sadece biri lise eğitimini İmam Hatip Lisesinde almış, diğerleri ise normal lise ve ortaokula devam etmişlerdir. Sosyo-ekonomik durum açısından 22'sinin ev hanımı olduğu ve çalışmadığı, birinin tekstil alanında çalıştığı ve bir katılımcının emekli öğretmen olduğu saptanmıştır. Kur'an kursunda devam etme süreci açısından en az bir yıl en fazla 4 yıl devam eden bayan kursiyerler vardır. Bu bilgiler ışığında Kur'an kursuna devam eden katılımcıların yaş, eğitim, sosyo-ekonomik durum ve kursa katılım süreçleri açısından heterojen bir yapıya sahip olduğu gözlenmiştir. Bu anlamda katılımcıların yaş, sosyo-ekonomik durum, eğitim gibi farklı değişkenlerle uyumlu bir birliktelik sağladıkları gözlemlenmiş, bu farklılıklar avantaj olarak görülmüştür.

Katılımcıların Kursa Katılım Sebeplerine İlişkin Sonuçlar:

Kadın kursiyerlerin Kur'an kursları hakkında genel görüşlerine başvurulması ve onların kursa geliş amaçlarının analiz edilmesi ile ortaya konulmuştur. Bu anlamda katılımcıların Kur'an kurslarına katılım amaçları,

- Kur'an ve din eğitimi hizmeti almak,
- Sosyalleşmek, yeni ortam kazanmak,
- Kaliteli zaman geçirmek olmak üzere üç ana temada incelenmiştir.

Kur'an eğitimi ve din eğitimi Diyanet İşleri Başkanlığının da Kur'an kursu katılımcıları için hedeflediği temel kazanımlar arasında yer almakla birlikte, katılımcıların da kursa geliş amaçları arasında ilk sırada dile getirdikleri unsurdur. Bu hizmeti alırken katılımcıların beklentileri noktasında farklılıklara rastlanmış, bunlar Kur'an-ı Kerim'i öğrenme, tecvit öğrenme, Kur'an-ı Kerim okuyuşunda ilerleme, dini bilgilerdeki eksiklikleri giderme, yanlış bilinen bilgilerin ya da yanlış uygulanan ibadetlerin doğrusunu öğrenme olarak analiz edilmiştir.

Katılımcıların Kur'an kurslarına katılmaları için belirtilen ikinci önemli sebep ise sosyalleşmek, yeni bir ortamda yeni insanlarla tanışarak birlikte faaliyetler yapmak olarak dile getirilmiştir. Üçüncü olarak en çok ifade edilen sebep yine bir anlamda sosyalleşmenin de bir parçası olarak Kur'an kurslarında geçirilen ve geçirilmek istenen kaliteli zaman dilimi olarak tanımlanmaktadır. Sosyalleşme ve kaliteli zaman geçirme olarak nitelendirilen bu iki neden, yetişkin kadınların ev ortamından başka alanlarda yeni insanlarla onları mutlu ve huzurlu kılacak yeni eylemler arama isteğinden kaynaklanmaktadır. Bu anlamda evde yapılan rutin işler ve günlük hayatın durağan ve olağan hali, onları yeni arayışlar içerisine sokmuş; geniş bir yaş aralığı yelpazesıyla hizmet veren Kur'an kursları onlar için değerlendirilmesi gereken bir eğitim ve faaliyet alanı olarak görülmüştür. Kur'an kurslarında verilen dini eğitim ve sunulan sosyal faaliyetler, onların yeni bir ortamda yeni insanlarla daha kaliteli zaman dilimleri yaşayarak, hayata devam etmeleri anlamında önemli bir unsur olarak görülmüş ve bu amaçlar doğrultusunda Kur'an kurslarında eğitim almaya karar verdikleri saptanmıştır.

Kur'an Kurslarının toplumsal fonksiyonlarına ilişkin sonuçları:

- *Psikolojik Fonksiyon:*

Kur'an kurslarına devamla katılımcılar üzerinde oluşan psikolojik ve manevi rahatlama, Kur'an kurslarının bir huzur bulma merkezi olarak görülmesine sebep olmuş, bu anlamda kadınların psikolojisini olumlu yönde etkileyen bir fonksiyona sahip olduğu saptanmıştır.

- *Sosyalleşme Fonksiyonu*

Katılımcılara sosyalleşecekleri ortamların sağlanması ve bizzat eğitim aldıkları ortamda tanıştıkları yeni arkadaşlarla ve onlara verilen görevlerle onların toplumun bir parçası olduklarının hatırlatılması ve onların topluma katılmalarının sağlanması Kur'an kurslarının sosyalleştirme fonksiyonu olduğunu ortaya koymuştur. Kurslarda yapılan faaliyetlerin yoğun olarak dini unsurlar içermesi ve katılımcıların aktif olarak bu uygulamaların içinde olması dini sosyalleşmenin sürecinin Kur'an kurslarında devam ettiği gerçeğini ortaya çıkarmıştır. Kur'an kursları katılımcılar için severek iştirak ettikleri sosyalleşme alanıdır.

Katılımcılar özellikle kadınların eğitimi noktasında Kur'an kurslarına özel bir misyon yüklemişlerdir. Eğitim ve sosyal hayat açısından dezavantajlı konumda olan kadınların din eğitimlerini alabilmesi açısından Kur'an kurslarının önemli bir kurum olduğu vurgulanmıştır.

- *Din Eğitimi Fonksiyonu*

"Kur'an-ı Kerim ve Din Eğitimi fonksiyonu" Kur'an kurslarının katılımcılarına ulaştırması gereken temel hedefleri arasında yer almakta ve bu çalışmayla katılımcıların, ihtiyaçları doğrultusunda gereken dini eğitimlere ulaştıkları saptanmaktadır. Bu fonksiyon katılımcıların ifadeleri doğrultusunda; Kur'an eğitimi açısından sure ezberleme, mahreç ve tecvit eğitimi; ibadet öğretimi açısından ise ibadetlerin doğru yapılış şekillerini öğrenme - uygulama olarak ortaya çıkmaktadır.

Dini sosyalleşmeye katkı açısından elde edilen sonuçlar:

- *Milli ve manevi unsurların aktarılması*

Toplumsal sosyalizasyonu sağlayan unsurlar olarak milli ve manevi değerlerin aktarılması ve bu değerlerin benimsenmesi açısından Kur'an kurslarının önemli bir misyon taşıdığı ortaya çıkmıştır. Milli ve manevi değerler konusunda var olan farkındalık, Kur'an kurslarında bu konular üzerinde yapılan dersler, sohbetler ve faaliyetler neticesinde pekiştirilmiş, katılımcılar toplumsal değerleri benimsemiş ve bunları içselleştirerek toplumun bir parçası olduklarını hissetmişlerdir. Katılımcıların yaşantılarına aktardıkları manevi değerler öfke kontrolünü öğrenme, sakinleşme, sabır, dedikodudan vazgeçme, hoşgörü, empati kurmak, paylaşmak, yardımlaşmak, merhamet olarak nitelendirilmiştir ve bu değerleri yaşantı haline getirmeye gayret ettikleri ortaya çıkmıştır.

Kur'an kursunda katılımcılar tarafından toplu şekilde idrak edilen ve iştirak edilen faaliyetler kandiller, mübarek gün ve geceler, hatimler, mevlitler, yaşlı ziyaretleri, hasta ziyaretleri, toplu ibadetler, dualar, mukabeleler, iftar etkinlikleri, sohbetler olarak ortaya çıkmıştır. Verilen ifadeler dini ve milli değerlerin birbirini tamamlayan iki önemli unsur olduğunu ortaya koymuştur. Bunların yanı sıra kermesler, yardım faaliyetleri, taziyeler, şehitlik ziyaretleri, fidan dikme, geziler ve konferanslar, uygulanan belirli gün ve haftalar içerisinde 18 Mart Çanakkale Zaferi, 15 Temmuz Milli Birlik ve Demokrasi Günü, Anıtkabir ziyaretleri de katılımcıların toplu olarak yaptıkları faaliyetler arasında sayılmaktadır. Katılımcılar, Kur'an kurslarının dini eğitim haricinde sosyal faaliyetlerin planlaması, uygulanması ve günlük hayatın bir parçası haline getirilmesi konusunda teşvik eden yaygın eğitim merkezleri olduğunu vurgulamışlardır. Bütün bu faaliyetler teoride verilen dini eğitimin içeriğini oluşturan unsurların, toplumsal alanda katılımcılar tarafından uygulandığını ortaya koymuştur.

Katılımcıların içinde yaşadıkları toplumun dini yaşantısını ve değerlerini öğrenmesinde bunları çevrelerindeki insanlarla sağlıklı ilişkiler kurarak, cemaat olma duygusuyla

yaşamlarına aktarmalarında, barış, sevgi ve kardeşliğe dayalı bir toplumsal yapı oluşturmalarında Kur'an kurslarının rehberlik yaptığı saptanmıştır.

Bütün bu uygulamalar katılımcıların topluma karışabilmesi için önderlik yapmış, katılımcıların farklı kişilerle farklı ortamlarda bir araya gelerek bir şeyler paylaşma, birlikte hareket etme ve birlik olma ruhunu kazanmalarına imkân sağlayarak güven ortamında gelişen bir dini sosyalizasyon sürecini ortaya çıkarmıştır. Bu birliktelik ruhu katılımcılar tarafından İslam kardeşliği çatısı altında ırk, kültür ayrımı yapmaksızın önyargılardan arınmış bir bakış açısıyla ortaya çıkarılmıştır.

Kur'an kurslarına katılımın, bayan kursiyerlerin günlük hayatını planlamada önemli bir etkisi olduğu ortaya çıkmıştır. Katılımcılar rutin işlerin yoğunluğu ve evde bu işlerle geçirilen zaman dilimini kayıp olarak görmüşler ve Kur'an kursu için ayrılan zamanın günlük hayatı etkili bir şekilde planladığını bildirmişlerdir. Bu etkili planlama aile içinde çocuklar ve eş ile geçirilen zaman dilimine yansımış ve kaliteli zaman dilimleri oluşturulmasına, birlikte yapılan aktivitelerin de çoğalmasına katkı sağlamıştır.

Sosyal medya kullanımı, katılımcıların dini içerikli faaliyetlerin uygulanmasında hızlı bir şekilde organize olunmasına katkı sağlamaktadır. Kurs katılımcılarının aralarında oluşturdukları bu sosyal medya grupları, medya araçlarının dini sosyalleşmenin gelişmesi açısından önemli bir işleve sahip olduğunu göstermektedir.

Bu çalışmanın alt problemleri açısından yapılan analizler katılımcıların sağlıklı bir dini ve ahlaki gelişim gösterdikleri, kendisine ve çevresine karşı inanç, ibadet ve ahlak bütünlüğü çerçevesinde davranmanın önemini fark ettikleri, İslam ahlakını yansıtan güzel davranışlar sergilemelerini ortaya koymuştur. Kur'an kursları katılımcıların milli birlik ve beraberlik duygusunu geliştirmiş, temel ahlaki ilkeler çerçevesinde iyiye, güzele ve doğruya yöneltmiş ve aynı zamanda toplumsal sosyalizasyonu sağlamaya katkıda bulunmuştur. Kur'an kursları vasıtasıyla dini açıdan donanımlı hale gelmiş, ibadetlerini yaparak manevi huzura ulaşmış kadınların sosyal yetilerinin daha güçlü olduğu, çevrelerine karşı daha duyarlı hissederek doğru davranış şekillerini yansıtmaya çalıştıkları ortaya çıkmıştır. Kur'an kurslarında kadınlara verilen ödevler ve görevler onların toplum içerisinde kendilerini ifade etmeleri, kendine güvenme ve birey olarak değerli hissetmeleri açısından önemli katkılar sağlamıştır.

Kurs öğreticilerine yüklenen misyonlar açısından ortaya çıkan sonuçlar

Kur'an kurslarında yürütülen eğitim ve sosyal faaliyetlerin planlayıcısı, uygulayıcısı ve kursiyerlerin direk muhatabı olarak Kurs öğreticileri ile kursiyerler arasında kurulan bağ; öğrenci-öğretmen ilişkisinden çok daha öteye giderek danışan-danışman, sırdaş ve en yakın dost mertebesine ulaşmıştır. Maddi ve manevi her türlü sorunun dile getirildiği ve önerilen çözüm yolları ile önemli sorunların üstesinden gelindiği ortaya çıkmıştır. Bu anlamda kurs öğreticileri katılımcıların rol model aldığı ayna benlik olarak karşımıza çıkmakta, manevi danışmanlık ve aile danışmanlığı misyonlarıyla katılımcılara her anlamda rehber olduğu

görülmektedir. Katılımcıların kurs eğitimcileri ile kurdukları sosyo-dini bağamlar dini sosyalleşmelerine ivme kazandırmıştır.

Kur'an kurslarının sadece din eğitimi değil, birçok alanda hizmet vermesi ve diğer kurumlarla ortak çalışarak onların da bu katılımcı kitlesine hizmet vermesine imkân sağlanması katılımcıların çok yönlü bir eğitim sürecinden geçtiklerini ortaya koymaktadır.

Katılımcı profili açısından yaş, eğitim, sosyo-ekonomik seviye ve etnik özelliklere sahip olan Kur'an kurslarında, sosyal algıları yüksek katılımcılar yetiştirilerek onların toplumsal hayatta daha etkin olmaları sağlanmıştır. Katılımcıların benimsemiş olduğu dini tutum ve davranışlar, Kur'an kurslarında sunulan dini, manevi ve kültürel içerikleri barındıran aktiviteler, sosyalleşmeyi yeniden şekillendirmiştir. Bireylerin de dini sosyalleşmesi buna bağlı olarak gelişmiştir.

Kırıkkale genelinde yapılan incelemeler neticesinde, belediye ya da merkezde faaliyet gösteren kurumlar tarafından kadınlara yönelik oluşturulan sosyalleşme alanlarına çok fazla rastlanmamaktadır. Bu anlamda Kur'an kursları kadınların sosyalleşecekleri, dini ya da sosyal içerikli unsurlar açısından zamanlarını kaliteli bir şekilde geçirebilecekleri en önemli sosyalleşme merkezi olarak karşımıza çıkmaktadır.

Kur'an kurslarının yüklendikleri misyon itibarıyla sayılarının artırılması ve bu anlamda daha fazla kadına ulaşarak hizmet vermeleri; kadınların eğitilmiş ve donanımlı bir anne, bir eş olarak ailesine ve yakın çevresine yapacağı katkılar bakımından önem arz etmektedir. Kur'an kurslarının çok yönlü eğitim veren yaygın eğitim kurumları olması, geniş bir kadın kitlesine hitap etmesi ve bu büyük kitlenin sosyalleşme açısından faydalandığı en önemli kurumlardan olması dini sosyalleşmenin bu kurumlar aracılığıyla gerçekleşmesi, Kur'an kurslarının toplumdaki değişim ve gelişim açısından da sahip olduğu konumu ortaya koymaktadır. Bu değişim ve gelişim açısından kişisel gelişim eğitimleri, aile danışmanlığı gibi önemli konularda düzenli olarak haftada en az bir gün uzman kişiler tarafından konferanslar veya eğitimler verilmelidir.

Bu çalışma DİB Eğitim Hizmetleri Genel Müdürlüğü, Program Geliştirme Daire Başkanlığının İhtiyaç Odaklı Kur'an Kursları Öğretim Programlarının geliştirilmesi için de önemli bir veri niteliğindedir. Bu anlamda müfredat programlarının, ortaya çıkan gereksinimler doğrultusunda güncellenmesi ve geliştirilmesine katkı sağlanması umut edilmektedir.

Kurs öğretmenleri katılımcıların sorunlarını Kur'an-ı Kerim, Hz. Peygamber'in örnek hayatı ve hadislerinden yola çıkarak çözmeye çalışmaktadır. Fakat bazı konuların başlı başına uzmanlık alanı gerektiği ve hatta bazı sorunlarda bireylerin profesyonel destek alması gerektiği sonucuna varılmıştır. Bu noktada manevi danışmanlık ve aile danışmanlığı unsurları, Kur'an kurslarındaki rehberlik hizmetinde temel danışmanlık hizmeti olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu anlamda DİB diğer kurumlarla görüşerek katılımcılara yönelik bu

tarz destek eğitimleri ve faaliyetleri konusunda uzman desteğiyle Kur'an kurslarına daha çok katkı sağlamalıdır. Kurs öğretmenlerinin de manevi danışmanlık ve aile danışmanlığı konularında uzmanlardan eğitim ve destek alarak her yönüyle daha donanımlı hale getirilmesi gerekmektedir. Bu anlamda kurs katılımcıları tarafından danışmanlık konusunda ilk başvurulacak kişilerin kurs öğretmenleri olduğu gerçeği, yapılacak ilk müdahalenin zamanında ve doğru olması açısından eğitimlerin gerekliliğini ortaya koymaktadır. Bu eğitimlerin aksatılmadan düzenli bir şekilde yapılması ve katılımcıların da sorunlarının ve sorularının dinlenerek konu planlamalarının yapılması gerekmektedir. Bu anlamda verilen hizmetin boyutu, içeriği ve kalitesi daha da iyileştirilerek kadınların sorunları en aza indirebilir.

Kur'an kurslarında toplumsal farkındalığın artırılması için konunun uzmanları tarafından bilgilendirme programları gerçekleştirilmektedir. Bu programlar, sayıları ve konu alanları artırılarak düzenli bir şekilde devam ettirilmelidir. Yukarıda ifade edildiği gibi Sağlık Bakanlığına bağlı birimler tarafından yapılacak olan kanser tarama, sağlıklı yaşam ve beslenme koçluğu gibi eğitimleri kapsayabilir. Bunun yanı sıra çocuk eğitimi ve aile danışmanlığı seminerleri, Sosyal Hizmetler bünyesinde korunmaya muhtaç kadınlar, aileler, çocuklar için yapılacak yardım ve destek faaliyetleri, Emniyet Müdürlüğü bünyesinde trafik konulu bilgilendirme, AFAT bünyesinde doğal afetler konusunda bilgilendirme ya da gönüllü olma, Kızılay bünyesinde de organ bağışı, kan bağışı ile ilgili bilgilendirmeler yapılabilir.

Bu çalışma kapsamında öneri açısından ifade edilecek diğer bir husus, Kur'an kurslarında dış mekân olarak bayan kursiyerlerin kullanım alanlarının geliştirilmesi ve genişletilmesidir. Bayan Kur'an kursları genel olarak cami bünyesinde açılan cami kompleksinde hizmet veren binalardır. Şadırvan, bahçe vs. gibi alanlar genel olarak erkekler tarafından kullanılmakta bu anlamda bayanların rahat bir şekilde vakit geçirecekleri dış mekâna çok fazla rastlanmamaktadır. Kadın kursiyerlerin kurslarda, sınıf ortamında geçirdikleri vakit haricinde dış mekânlarda dini ya da sosyal aktivitelerini yapabilecekleri, arkadaşları ile ders haricinde de vakit geçirebilecekleri alanların oluşturulabilmesi katılımcılar tarafından da ifade edilen durumdur. Bu anlamda dini sosyalleşmeye yapılacak katkı önemli olacaktır.

KAYNAKÇA

- Acar, Mustafa vd. *Sosyal Bilimler Sözlüğü*. Ankara: Vadi Yayınları, 2. Baskı, 1997.
- Akdoğan, Ali. *Sosyal Değişim ve Din*. İstanbul: Rağbet Yayınları, 1. Baskı, 2004.
- Akın, Mahmut Hakkı. *Toplumsallaşma Sözlüğü*. Konya: Çizgi Yayınları, 2. Baskı, 2015.
- Akyüz, İsmail. "Kur'an Kurslarındaki Dezavantajlı Kadınların Sosyalleşmelerine Yönelik Değerlendirme ve Çözüm Önerileri". *Sosyo-Psikolojik Boyutuyla Kur'an Kursları ve Dezavantajlı Kadınlar*. ed. Abdullah İnce. 107-125. Ankara: İlahiyat Yayınları, 1. Baskı, 2019.
- Altınışik, Remzi. vd. *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri: SPSS Uygulamaları*, Adapazarı: Sakarya Kitabevi, 2002.
- Arabacı, Fazlı. "Türkiye de Dini Sosyalleşmenin Temel Etkenleri". *Dini araştırmaları* 6/16 (Mayıs-Ağustos 2003), 39-54.
- Arslan, Mustafa. "Türk Genç Ergenleri Arasında Dini Toplumsallaşma ve Temel Etkenleri". *Akademik Araştırma Dergisi Kilis* 31 (Haziran 2006), 221-251.
- Aslan, A. Kadir. "Eğitimin Toplumsal Temelleri". *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 4/5 (Mayıs 2001), 16-30.
- Aydın, Muhammed Şevki. *Bir Din eğitimi Kurumu Olarak Kur'an Kursu*. Ankara: D.İ.B. Yayınları, 1. Baskı, 2008.
- Baktır, Mustafa. "Suffe", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 37/469. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Baltacı, Ali. "Nitel Araştırma Süreci: Nitel Bir Araştırma Nasıl Yapılır?". *Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (AEÜSBED)* 5/2 (Kasım 2019), 368-388.
- Başkurt, İrfan. *Din Eğitimi Açısından Kur'an Öğretimi ve Yaz Kur'an Kursları (İstanbul Örneği)*. İstanbul: Değerler Eğitim Merkezi Yayınları, 2. Baskı, 2007.
- Baycar, Abdulmuttalip. "Dezavantajlı Kadınların Sosyalleşmesinde Kur'an Kurslarının Katkıları" *Sosyo-Psikolojik Boyutuyla Kur'an Kursları ve Dezavantajlı Kadınlar*. ed. Abdullah İnce, 85-101. Ankara: İlahiyat Yayınları, 1. Baskı, 2019.
- Berger, Peter L. "Dini Kurumlar". çev. Adil Çiftçi. *Dokuz Eylül Üniversitesi ilahiyat Fakültesi Dergisi*, 9/ (Mart 1995), 425-465.
- Bergson, Henri. *Ahlak ve Dinin İki Kaynağı*. çev. Mehmet Mukadder Yakupoğlu. Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2013.
- Birekul, Mehmet. "Aile ve Dinî Sosyalleşme", *Aile Sosyolojisi Yazıları*. ed. Mustafa Aydın. 141-155. İstanbul: Açılım Kitap, 1. Basım, 2014.
- Bulut, Mehmet. "Yaygın Din Eğitimi", *Diyanet İlmi Dergi* 29/3 (Temmuz-Ağustos 1993), 3-9.

Bulut, Ramazan. "Okulda Din Öğretiminin Toplumsal Temeli ve İşlevleri". *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 4/1 (Kasım 2011), 20-37.

Burawoy, Michael. "Reconstructing social theories" *Power and Resistance in the Modern Metropolis*. ed. Michael Burawoy vd. 8-27. Berkeley: University of California Press, 1991.

Buyrukçu, Ramazan. *Kur'an Kurslarında Din Eğitimi ve Öğretimi Verimliliği Üzerine Bir Araştırma*. Isparta: Fakülte Kitabevi, 1. Baskı, 2001.

Cebeci, Suat. *Din Eğitimi Bilimi ve Türkiye'de Din Eğitimi*. Ankara: Akçağ Yayınları, 1. Baskı, 1996.

Cevherli, Kübra. "Kur'an Kurslarındaki Kadınların Dezavantajlılık Durumları" *Sosyo-Psikolojik Boyutuyla Kur'an Kursları ve Dezavantajlı Kadınlar*. ed. Abdullah İnce, 53-59. Ankara: İlahiyat Yayınları, 1. Baskı, 2019.

Çay, Ebru Eler. *Lise Gençliğinde Dini Sosyalleşme; Batman İl Merkezi Örneği*. Çorum: Hitit Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.

Çekin, Abdulkadir. "Din ve Eğitiminin Toplumsal Yönü Üzerine Değerlendirmeler". *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi* 2/2 (Haziran 2013), 36-48.

Çelebi, Ahmet. *İslam'da Eğitim- Öğretim Tarihi*. çev. Ali Yardım. İstanbul: Damla Yayınları, 1998.

Çelikkaya, Hasan. *Fonksiyonel Eğitim Sosyolojisi*. İstanbul: Alfa Yayınları, 1. Baskı, 1996.

Çoştı, Yakup, "Toplumsallaşma ve Din". *Din Sosyolojisi*. ed. İhsan Çapcıoğlu ve Niyazi Akyüz. 325-341. Ankara: Grafiker Yayınları, 5. Baskı, 2015.

Çoştı, Yakup, *Toplumsallaşma ve Dindarlık (Samsun Örneği)*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 1. Baskı, 2011.

Dam, Hasan. *Yetişkinlerin Din Eğitimi*. Samsun: On Dokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2002.

Daştan, Mücahit. *Kur'an'ın Anlaşılmasında ve Öğrenci Davranışlarının Şekillenmesinde Kur'an Kurslarının Rolü (Van Örneği)*. Van: Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.

DİB, Diyanet İşleri Başkanlığı, "Hukuk Müşavirliği". Erişim 13 Ocak 2022. <https://hukukmusavirligi.diyanet.gov.tr/detay/180/diyanet-i%C5%9Fleri-ba%C5%9Fkanl%C4%B1%C4%9F%C4%B1-kur%E2%80%99an-e%C4%9Fitim-ve-%C3%B6%C4%9Fretim-y%C3%B6nelik-kurslar-ile-%C3%B6%C4%9Frenci-yurt-ve-pansiyonlar%C4%B1-y%C3%B6netmeli%C4%9Fi>

DİB, Diyanet İşleri Başkanlığı, "Terme Müftülüğü" Erişim 13 Şubat 2022. <https://samsun.diyanet.gov.tr/terme/Sayfalar/contentdetail.aspx?MenuCategory=Kurumsal2&ContentId=hizmet-ici-egitim>

DİB, Diyanet İşleri Başkanlığı. "Dini Yayınlar Genel Müdürlüğü", "Kur'an Kursu ve Kadın". Erişim 01.01.2022. <https://dergi.diyanet.gov.tr/makaledetay.php?ID=10688>

DİB, Diyanet İşleri Başkanlığı. "Eğitim Hizmetleri Genel Müdürlüğü". Erişim 13 Ocak 2022. <https://egitimhizmetleri.diyanet.gov.tr/sayfa/489>

DİB, Diyanet İşleri Başkanlığı. "Hadislerle İslam". Erişim 1 Ocak 2022. <https://hadislerleislam.diyanet.gov.tr/sayfa.php?CILT=4&SAYFA=141>

DİB, Diyanet İşleri Başkanlığı. "Strateji Geliştirme Başkanlığı". Erişim 23 Ocak 2022. <https://stratejigelistirme.diyanet.gov.tr/sayfa/57/istatistikler>

Doğan, Şahin. "Dini Tutumların Oluşmasına Etki Eden Sosyo-Kültürel Faktörler". *Toplum Bilimleri Dergisi* 4/8 (Temmuz-Aralık 2010), 107-126.

Dönmezer, Sulhi. *Toplum Bilim*. İstanbul: Beta Yayınları, 11. Basım, 1988.

Durkheim, Emile. *Dini Hayatın İlkel Biçimleri*. çev. Fuat Aydın. İstanbul: Ataç Yayınları, 2005.

Ekici, Kamer Kübra. *Kur'an Kursları Öğretim Programının Yetişkin Din Eğitimi Kapsamında Değerlendirilmesi (Osmaniye İli Örneği)*. Adana: Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2020.

Esati, Anisa. *Ergenlerin Özgüven Oluşturmalarında Dindarlığın Rolü (Sancak Örneği)*. Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2017.

Freyer, Hans. *Din Sosyolojisi*. çev. Turgut Kalpsüz. İstanbul: Doğu Batı Yayınları, 1964.

Geertz, Clifford. "Kültürel Bir sistem Olarak Din". *Din Sosyolojisi*. ed. Yasin Aktay, M. Emin Köktaş. çev. Yasin Aktay, 177-190. İstanbul: Vadi yayınları, 1998.

Guba, Egon G. - Lincoln, Yvonna S.. *Effective Evaluation – Improving the Usefulness of Evaluation Results Through Responsive and Naturalistic Approaches*. San Francisco: Jossey-Bass Publishers, 1981.

Gülinay, Tahsin. *Yaz Döneminde Camilerde Verilen Kur'an ve Dini Rehberlik Kursları Eğitiminin Çocukların Dini Sosyalleşmeleri Üzerindeki Etkisi: Eceabat Örneği*. Çanakkale: 18 Mart Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2016.

Günay, Ünver. *Din Sosyolojisi*. İstanbul: İnsan Yayınları, 12. Baskı, 2010.

Günay, Ünver. *Erzurum ve Çevre Köylerinde Dini Hayat*. İstanbul: Emek Matbaacılık, 1. Baskı, 1999.

Gündüz, Şinasi. *Yaşayan Dünya Dinleri*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 5. Baskı, 2016.

Güneş, Hasan. *Sosyoloji Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Ütopya Yayınevi, 1. Baskı, 2015.

Hakkı, Akın Mahmut. *Toplumsallaşma Sözlüğü*. Konya: Çizgi Yayınları, 2. Baskı, 2015.

İşıkdoğan, Davut - Aktürk, Müberra. "Kur'an Kurslarının Kadınların Din Eğitimine Katkısı (Diyarbakır Örneği)". *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 14/1 (Aralık 2012), 75-106.

İnce, Abdullah. “(Kur’an Kursu Öğreticisi Görüşlerine Göre) Kur’an Kurslarının Dini sosyalleşmeye Katkıları”. *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Diyanet İlmi Dergisi* 53/2 (Nisan 2017), 149-174.

İnce, Abdullah. “Kur’an Kurslarındaki Dezavantajlı Kadınların Sosyalleşmesine Olumsuz Etki Eden Faktörler”, *Sosyo-Psikolojik Boyutuyla Kur’an Kursları ve Dezavantajlı Kadınlar*. ed. Abdullah İnce, /63-81. Ankara: İlahiyat Yayınları, 1. Baskı, 2019.

İnce, Abdullah. “Kur’an Kurslarının Danışmanlık ve Rehberlik Fonksiyonu: Öğretici Görüşlerine Dayalı Sosyo Psikolojik Bir Analiz (Sakarya İli Örneği)”, *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 19/35 (Haziran 2017), 121-149.

İnce, Abdullah. *Türkiye’de Yetişkin Kadınlara Yönelik Kur’an Kursları Politika ve Uygulama Önerileri*. Seta, 2018. Erişim Adresi https://setav.org/assets/uploads/2018/08/254_YetiskinKadinlar.pdf

İsen, Galip vd. *Ben ve Toplum*. İstanbul: Salyangoz Yayınevi, 2006.

İsmail, Mustafa. *Ağ Toplumunda Dini Sosyalleşme*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2016.

Karabulut, Fatma Melek. *Gençlik ve Din Kur’an Kursu Öğrencilerinin Kişilik Gelişmesi Üzerine Bir Din Psikolojisi Araştırması* (Kayseri/Develi Örneği). Kayseri: Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2010.

Karaca, Faruk, “Din Psikolojisi”. *Dindarlığın Gelişimi*. ed. Hayati Hökelekli. 118-142. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, 1. Baskı. 2010.

Kartal, Emine. *Kur’an Kursundaki Yetişkin Din Eğitiminin Bireye ve Aile Yaşantısına Etkileri Kastamonu Örneği*. Kastamonu: Kastamonu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.

Kaya, Kübra. *Çokkültürlü Seküler Toplumda Türk Genç Yetişkin Kadınların Dini Sosyalleşmeleri (Amsterdam Örneği)*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2016.

Kaya, Mahir. *Dini Sosyalleşmede İnternet ve Sosyal Medya Etkisi*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.

Kaya, Nilay Çabuk. “Aile ve Çocuk”. *Aile Sosyolojisi*. ed. Aytül Kasapoğlu ve Nadide Karkıner. 106-131. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Açık Öğretim Yayınları, 2012.

Kaynar, Mehmet Nuri. *Dezavantajlı Grupların Eğitim Sürecine Kazandırılmasında Yerel Yönetimlerin Katkısı*. İstanbul: İstanbul Aydın Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2014.

Kazıcı, Ziya. “Bir Eğitim Kurumu Olarak Daru’l Kurra”. *Kur’an Kurslarında Eğitim Öğretim ve Verimlilik Sempozyumu*. ed. Ziya Baltacı. vd. 30/ 35-39. İstanbul: İslami İlimler Araştırma Vakfı, 1. Baskı, 2000.

Kılavuz, Mehmet Akif. *Kur’an Kurslarında Yetişkin Din Eğitimi*. İstanbul: Düşünce Yayınları, 1. Baskı, 2005.

Kırıkkale Belediyesi. “Kırıkkale Belediyesi - Mobil Menü”. Erişim 13 Ocak 2022. <https://kirikkale.bel.tr/tr/?sayfa=projeler&kat=2>

Kırıkkale İl Müftülüğü Arşivi.

Kirk, Jerome – Miller, Mark C.. Reliability and Validity in Qualitative Research. California, SAGE Publications, 1986.

Koç, Ahmet. “Kur’ân Kurslarında Din Eğitimi.” *Din Eğitimi*. ed. Mustafa Köylü. vd. 375-405. İstanbul: Ensar Neşriyat, 3. Baskı, 2014.

Koç, Ahmet. *Kur’an Kurslarında Eğitim ve Verimlilik*. Ankara: İlâhiyat Yayınları, 1. Baskı, 2005.

Koç, Mustafa. “Gelişim Psikolojisi Açısından Ergenlik Dönemi ve Genel Özellikleri”. *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1/17 (Aralık 2004): 231-256.

Korkmaz, Mehmet. “Kur’an Kurslarında Din Eğitimi ve Sorunları”. *Türkiye’de Din Eğitimi ve Sorunları*. ed. Mustafa Köylü. 319-368. İstanbul: DEM Yayınları, 1. Baskı, 2018.

Korkmaz, Mehmet. “Kur’an Kurslarında Din Eğitimi”. *Din Eğitimi*, ed. Recai Doğan ve Remziye Ege. 285-310. Ankara: Grafiker Yayınları, 3. Baskı, 2015.

Köseoğlu, Sıdika, *Kadın Yetişkinlerin Din Eğitiminde Değerler Eğitimi: Kur’an Kursları Örneği*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksel Lisans Tezi, 2018.

Köylü, Mustafa. “Değerler Eğitiminde Ailenin Fonksiyonu” *Aile ve Eğitim, Tartışmalı İlmi Toplantı*, ed. Mustafa Köylü. vd. 227-260. İstanbul: Marmara üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Konferans Salonu, 1. Baskı, 2010.

Kula, Naci. *Kimlik ve Din (Ergenler Üzerine Bir Araştırma)*. İstanbul: Ayışığı Kitapları, 1. Basım, 2001.

Kur’an-ı Kerim Meali. çev. Halil Altuntaş-Muzaffer Şahin. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 3. Basım, 2009.

Kurt, Abdurrahman. *Din Sosyolojisi*. Ankara: Sentez Yayıncılık, 6. Baskı, 2014.

Küçük Kurt, Mehmet. “Televizyon ve Çocuk”. *Aile Yazıları 3 Birey Kişilik ve Toplum*. ed. Beylül Dikeçligil ve Ahmet Çiğdem. 5/400-405. Ankara: T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu, 2. Baskı, 1991.

Landau, Jacob M. “Kur’an Kursu”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 27/3-4. Ankara: TDV Yayınları, 2003.

Lokmanoglu, Ayşe Şentepe. “Kur’an Kurslarının Dezavantajlı Kadınlara Psikolojik ve Manevî Açidan Katkıları”. *Sosyo-Psikolojik Boyutuyla Kur’an Kursları ve Dezavantajlı kadınlar*. ed. Abdullah İnce. 107-125. Ankara: İlâhiyat Yayınları, 1. Baskı, 2019.

Mardin, Şerif. *Din ve İdeoloji*. Ankara: İletişim Yayınları, 1. Basım, 1982.

Marshall, Gordon. *Sosyoloji Sözlüğü*. çev. Osman Akinhay ve Derya Kömürcü. Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları, 2. Basım, 2005.

Okumuş, Ejder. “Din ve Sosyalleşme”. *Turkish Studies -International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* 9/11 (Eylül 2014), 429-454.

Okumuş, Ejder. *Din Sosyolojisi*. Ed. Talip Küçükcan, 63-75. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, 3. Baskı, 2012.

Okumuş, Ejder. *Meşruiyet Ekseninde Din ve Devlet*. İstanbul: Pınar yayınları, 1. Basım, 2003.

Okumuşlar, Muhittin. *Sosyalleşme Sürecinde Din Eğitimi*. Konya: Yediveren Kitap, 1. Baskı 2013.

Onay, Ahmet. *Dindarlık, Etkileşim ve Değişim*. İstanbul: Değerler Eğitimi Yayınları, 1. Baskı 2004.

Öcal, Mustafa. "Türkiye de Kur'an ve Öğretiminde Görülen Gelişmeler ve Bir İcazetname Örneği". *UÜİF Dergisi* 13/2 (Haziran 2004), 86-90.

Özcan, Hanifi. "Modern Çağda Dinin Birey ve Toplum için Anlamı". *Akademik Araştırmalar Dergisi* 9/32 (Şubat-Nisan 2007), 32-40.

Özdemir, Mustafa. *Çalışan Annelerin, Çocuklarının Dini Sosyalleşmeleriyle İlgili Tutum ve Davranışları Üzerine Bir Araştırma (Karaman örneği)*. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2018.

Özkan, Feyza Nur Alparslan. "Bir Sosyalleşme Aracı Olarak Kuran Kursları" *Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 2/1 (Haziran 2017), 65-82.

Öztürk, Özlem. *Kur'an Kursu Öğrencilerinde Depresyon Düzeyi Üzerine Bir Araştırma (Konya Örneği)*. Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2007.

Parmaksızoğlu, İsmet. *Türkiye'de Din Eğitimi*. Ankara: Milli Eğitim Basım Evi, 1. Baskı, 1966.

Patton, Michael Quinn. *Qualitative Research & Evaluation Methods*. Thousand Oaks California: Sage Publications, 2002.

Peker, Hüseyin. *Din Psikolojisi*. İstanbul: Çamlıca Yayınları, 17. Baskı, 2019.

Punch, F Keith. *Sosyal Araştırmalara Giriş; Nicel ve Nitel Yaklaşımlar*. çev: Dursun Bayrak, H. Bader Arslan, Zeynep A. Ankara: Siyasal Kitapevi, 2014.

Semiz, Hatice. *Kur'an Kurslarında Yetişkin Kadınların Din Eğitimi*. Rize: Rize Üniversitesi, Sosyal Bilimler Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2011.

Sert, Nursaç. *Sosyalleşme Amacıyla Yetişkin Eğitimi Etkinliklerine Katılım Sosyalleşme*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2017.

Silverman, David. *Nitel Verileri Yorumlama*. çev: Erkan Dinç. Ankara: Pegem Akademi, 2018.

Süngü, Safiye. *Kur'an Kurslarında Yetişkin Kadınların Din Eğitimi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2021.

Süslü Kadınlar Bisiklet Turu, (Erişim 13 Ocak 2022).
<https://www.suslukadınlarbisikletturu.com/etkinlik/kirikkale/>

Şimşek, Gülşen – Fatih Altun. "Sosyal Belediyecilikte Sosyal Hizmetlerin ve Sosyal Girişimci Faaliyetlerin Rolü" *Sosyal Çalışma Dergisi*, 4 /1 (Haziran 2020), 55-61.

Taş, Kemalettin. "Sosyolojik Din Tanımları". *Din Sosyolojisi El Kitabı*, ed. Niyazi Akyüz vd. 37-42. Ankara: Grafiker Yayınları, 2018.

Tavakçuoğlu, Mustafa vd. *Eğitim Fakülteleri İçin Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım, 2005.

Tezcan, Mahmut. *Eğitim Sosyolojisi*. Ankara: Ankara Üniversitesi Eğitim Fakültesi Yayınları, 3. Basım, 1985.

Tosun, Cemal – Çolak, Sıdika, "Kadın Yetişkinlerin Değerleri ve Kur'an Kurslarında Değerler Eğitimi". *Journal of Islamic Research* 31/1 (Aralık 2020), 50-71.

Tuzcu, Ayla - Ayşegül Ilgaz. "Göçün Kadın Ruh Sağlığı Üzerine Etkileri", *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar* 7/1 (Mart 2015), 56-67.

Türk Dil Kurumu, *Büyük Türkçe Sözlük*. Erişim 26 Nisan 2020. <http://www.tdv.gov.tr>

Uzuner, Aybala Tuğba. *Kız Kur'an Kursları Olgusuna Sosyolojik Bir Yaklaşım* (Zeynel Abidin Kız Kur'an Kursu Örneği). Kayseri: Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2009.

Wach, Joachim. *Din Sosyolojisi*. çev. Ünver Günay. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 1995.

Wallace, Ruth A. vd. *Çağdaş Sosyoloji Kuramları*. çev. Leyla Elburuz ve M. Rami Ayas. Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2018.

Yaralıoğlu, Yusuf. *Suriyeli Sığınmacıların Dini Sosyalleşmesi Kilis Örneği*. Ankara: Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.

Yazıcıoğlu, Yahşi vd. *Spss Uygulamalı Bilimsel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Detay Yayıncılık, 2014.

Yenen, İbrahim. *Televizyonlarda Yayınlanan Dini Programların İzlerkitlenin Dini Tutum ve Davranışları Üzerine Etkileri -Konya Örneği*. Kayseri: Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2005.

Yıldırım, Ali vd. *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2008.

Yıldırım, Ali. "Nitel Araştırma Yöntemlerinin Temel Özellikleri ve Eğitim Araştırmalarındaki Yeri ve Önemi". *Eğitim ve Bilim*, 23/112 (Ekim 1999), 7-17.

Zengin, Hatice. *Öğrenci ve Öğreticilerine Göre Kuran Kurslarının Amaçlarını Gerçekleştirme Düzeyi: Sakarya Örneği*. Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.

Zengin, Zeki Salih, "Başlangıçtan Cumhuriyet Dönemine Din Eğitimi". *Din Eğitimi*. ed. Mustafa Köylü ve Nurullah Altaş. 20-45. Ankara: Gündüz Eğitim ve Yayıncılık, 2. Baskı, 2012.

Zeyrek, İsmail. *Dini Sosyalleşmede Etkenler ve Araçlar (Şırnak Örneği)*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2016.

Zuckerman, Phil. *Din Sosyolojisine Giriş*, çev. İhsan Çapcıoğlu ve Halil Aydınalp. Ankara: Birleşik Kitabevi, 2006.

EKLER

EK-1. Görüşme Formu

Demografik Bilgiler

- Kaç yaşındasınız?
- Evli misiniz?
- Eğitim durumunuz nedir?
- Mesleğiniz nedir?
- Kaç yıldır Kur'an Kursuna devam ediyorsunuz?

Kadın öğrencilerin Kur'an Kursu hakkındaki genel görüşleri

- Kur'an kursu hakkında ne düşünüyorsunuz?
- Kursu geliş amacınız nedir? /Sizi kursa gitmeye yönelten sebep/ler nelerdir?

İbadet boyutu

- Kur'an kursu dini bilgilerinizin gelişmesine ve ibadetlerinizi yerine getirmenize bir katkı sağladı mı? Evetse, nasıl bir katkı sağladı?

Ahlaki boyutu

- Kursun ahlaki (güzel davranışlar) olarak size kattıklarından bahsedebilir mi siziz? Öğrendiğiniz güzel davranışları günlük hayatınızda uygulayabiliyor musunuz? Evetse, örneklendirebilir misiniz?

Kadınların aile ya da yakın çevreyle kurulan kaliteli sosyal ilişkiye katkısı

- Kursu katılımınız aileye karşı tutumlarınızı ve sorumluluk bilincinizi nasıl etkiledi? Örnek verebilir misiniz?
- Kursu katılımınız yakın çevrenize karşı tutumlarınızı ve sorumluluk bilincinizi nasıl etkiledi? Örnek verebilir misiniz?

Kursların psikolojik ve ruhsal doyumu sağlanmasına katkısı

- Kursu gelmek sizi nasıl hissettiriyor?
- Manevi sorunlarınızı çözmek için kursunuzdaki din görevlisinin tavsiyelerine başvurduğunuz zamanlar oldu mu? Evetse, bu size nasıl katkı sağladı?

Kursların Sosyal bütünleşmeye, toplumsal dayanışmaya, topluma karşı sorumluluk bilincinin gelişmesine ve sosyal hayata katılıma katkıları

- Kur'an kursunda Kur'an-ı Kerim ve dini bilgiler eğitimi haricinde başka ne gibi faaliyetler sunuluyor? Siz bu faaliyetlerin hangilerine katılabiliyor musunuz ya da katıldınız? Katılıyorsanız bu faaliyetler size ne gibi duygular uyandırıyor ya da uyandırdı?
- Kursunuzda dini ve milli değerler konusunda yapılan aktiviteler nelerdir? Örneğin (Çanakkale zaferi, 15 Temmuz gibi...) Bu aktiviteler size ne hissettiriyor?
- Kur'an kursuna katılmak günlük rutin işlerinizi planlama açısından hayatınızı nasıl etkiledi?

Değerlendirme ve Talepler

- Kurstaki faaliyetlerden memnun musunuz? Memnun olmadığınız ya da eksik gördüğünüz durumlar var mı? Varsa nelerdir) Nasıl olmasını isterdiniz?
- Kursta başka hangi faaliyetlerin olmasını isterdiniz?
- Kur'an kursuna başlamadan önceki beklentileriniz nelerdi?
- Kurs bittikten sonra bu beklentilerinizin karşılandığına inanıyor musunuz?
- Söylemek istediğiniz ya da eklemek, istediğiniz başka bir şey var mı?

EK-2. Hitit Üniversitesi Girişimsel Olmayan Etik Kurul Kararı



T.C.
HİTİT ÜNİVERSİTESİ
GİRİŞİMSEL OLMAYAN ARAŞTIRMALAR ETİK KURULU

Sayı : 2021-83

09/04/2021

Konu: Başvuru Değerlendirme Sonucu

Sayın Prof. Dr. Yakup COŞTU

Etik Kurulumuza yapmış olduğunuz başvurunuzla ilgili kurul kararımız ve ilgili bilgiler aşağıda yer almaktadır.

Bilgilerinize rica ederim.

Prof. Dr. Mehmet KUTLU
Başkan

Başvuru Numarası	2021-46
Sorumlu Araştırmacı	Prof. Dr. Yakup COŞTU
Araştırma Başlığı	Kadınların Dini Sosyalleşme Sürecinde Kur'an Kurslarının Rolü
Toplantı Tarihi	05.04.2021
Karar Numarası	2021-63

- ☒ Araştırma başvurunuz etik açıdan uygun bulunmuştur.
- ☒ Araştırmaya Kurum İzni/İzinleri alındıktan sonra başlanması uygun bulunmuştur.
- ☐ Başvurunun, ekte belirtilen düzeltmelerin yapılması halinde tekrar değerlendirilmesine karar verilmiştir.
- ☐ Araştırma projesi etik açıdan uygun olmadığından başvurunun reddine karar verilmiştir.

EK-3. Valilik Onayı

T.C.
KIRIKKALE VALİLİĞİ
İl Müftülüğü

Sayı : E-37682913-251.99-1167731
Konu : Yüksek Lisans Tez Çalışması

23.03.2021

VALİLİK MAKAMINA

İlgi : Serap YARDIMCI' ya ait 18.03.2021 tarihli dilekçe.

Kırıkkale İli Keskin ilçesi Güzergah Camii Kur'an Kursunda 4-B sözleşmeli öğretici olarak görev yapan Serap YARDIMCI Yüksek Lisans Eğitiminde "Kur'an Kurslarının Dini Sosyalleşmesine Katkıları" isimli tez çalışması için, İl Müftülüğüne bağlı merkez Kur'an kurslarına devam etmiş ve devam etmekte olan kadın öğrenciler ile görüşme yapacağını, ayrıca tez çalışmasının teorik kısmında kullanmak üzere Kırıkkale ilinde faaliyet gösteren Kur'an kursları hakkında ayrıntılı bilgilere ulaşmak adına müftülüğümüzün arşivindeki veri kullanımına erişim için izin talep etmektedir.

Bu itibarla; 4-B sözleşmeli öğretici Serap YARDIMCI' nın ilgi dilekçesine istinaden, müftülüğümüze bağlı Kur'an kurslarında görev yapan öğretmenler ile kurslarda eğitim alan ve eğitime devam eden öğrencilerin rızaları dahilinde görüşme yapmasını, kişisel veriler ile gizli hususlar dışında kalan genel konularda arşiv çalışması yapmasını olurlarınıza arz ederim.

Hasan Hayri YAŞAR
İl Müftüsü

OLUR
Ömer ULU
Vali a.
Vali Yardımcısı

Bu belge, güvenli elektronik imza ile imzalanmıştır.

Doğrulama Kodu: 099AC3EB-E9B4-4C01-9A99-AE7170129ABE Doğrulama Adresi: <https://www.turkiye.gov.tr/>
Fabrikalar Mahallesi Hürriyet Caddesi 4. Sokak No:1 71100 MERKEZ /
KIRIKKALE
0 318 224 26 05
0 318 224 55 51

Bilgi için: Hüsamettin
KARAKUŞ
Veri Hazırlama ve Kontrol
İşletmeni



EK-4. Katılımcılara Ait Demografik Bilgiler**Tablo 1.2.**

Demografik Bilgiler							
Sıra No	Katılımcı	Yaş	Evlilik	Çocuk	Eğitim Durumu	Meslek	Kuran Kursuna devam etme süresi
1	K1	38	Evli	Var	İmam Hatip Lisesi	Ev hanımı	Bir yıl
2	K2	45	Evli	Var	İlkokul	Ev hanımı	İki yıl
3	K3	45	Evli	Var	İlkokul	Ev hanımı	Bir yıl
4	K4	58	Evli	Var	İlkokul	Ev hanımı	Üç yıl
5	K5	33	Evli	Var	Ortaokul	Ev hanımı	Bir yıl
6	K6	55	Evli	Var	Lise	Ev hanımı	Dört yıl
7	K7	60	Evli	Var	İlkokul	Ev hanımı	Beş yıl
8	K8	41	Evli	Var-3	Üniversite/Lisans	Ev hanımı	Bir yıl
9	K9	39	Evli	Var-3	İlkokul	Ev hanımı	Bir yıl
10	K10	47	Evli	Var-3	Lise	Ev hanımı	Bir yıl
11	K11	60	Evli	Var-2	İlkokul	Ev hanımı	Bir yıl
12	K12	48	Evli	Var	Üniversite/Lisans	Ev hanımı	Bir yıl
13	K13	51	Evli	Var-3	İlkokul	Ev hanımı	Bir Buçuk yıl
14	K14	39	Evli	Var-1	Lise	Ev hanımı	Bir yıl
15	K15	36	Evli	Var-3	İlkokul	Ev hanımı	İki yıl
16	K16	52	Dul	Var-2	Üniversite/Lisans	Öğretmen	Bir yıl
17	K17	54	Evli	Var-2	İlkokul	Ev hanımı	Dört yıl
18	K18	60	Evli	Var-2	İlkokul	Ev hanımı	Bir yıl
19	K19	48	Evli	Yok	Üniversite	Tekstil	Üç yıl
20	K20	43	Evli	Var-2	Lise	Ev hanımı	İki yıl
21	K21	35	Evli	Var-3	Lise	Ev hanımı	İki yıl
22	K22	41	Evli	Var-3	Lise	Ev hanımı	Beş yıl
23	K23	40	Evli	Var	Lise	Ev hanımı	İki yıl
24	K24	37	Evli	Var-3	İlkokul	Ev hanımı	Üç yıl

EK-5. 2019-2020 Yılına Ait Kırıkkale İl Müftülüğü'ne Bağlı Kuran Kursları ile İlgili Genel Bilgiler

Tablo 1.3.

GENEL			GENEL ÖĞRETİCİ			GENEL ÖĞRENCİ			YABANCI ÖĞRENCİ			PANSİYONDAKİ ÖĞRENCİ			01.05.2020	
KURS	DERSLİK	DERS	KADIN	ERKEK	TOPLAM	G. KADIN	G. ERKEK	G. TOPLAM	Y. KADIN	Y. ERKEK	Y. TOPLAM	KADIN	ERKEK	TOPLAM	HAFİZ SAYISI	
73	105	207	90	15	105	1.832	257	2.089	38	7	45	23	71	94	170.325	
KURS						Öğretici			ÖĞRENCİ			KADIN	ERKEK	TOPLAM		
	DERS OLAN	AÇIK KURS		DERS OLAN	AÇIK KURS		DERS OLAN	İZİN YURT D	SAĞLIKLI			1.818	257	2.075		
A	0	0	YATILI	3	3	KADROLU	50/46	İZİMLİ	İŞTİME İNGİLLİ	13	0	13				
B	3	3	GÖNDÜZLÜ	70	73	SÖZLEŞMELİ	19	2	GÖRME İNGİLLİ	0	0	0				
C	55	58	ERKEK	2	2	RESMİ GEÇİCİ	4	YURT DIŞI	BEDENSEL İNGİLLİ	0	0	0				
D	15	15	KADIN	71	74	GEÇİCİ	32	2	ZİHNSEL İNGİLLİ	1	0	1				
PROGRAM		SINIF	DERS OLAN KURS / SINIF	KADIN ÖĞRETİCİ	ERKEK ÖĞRETİCİ	TOPLAM ÖĞRETİCİ	KADIN ÖĞRENCİ	ERKEK ÖĞRENCİ	TOPLAM ÖĞRENCİ							
Temel Öğretim (18 Saat)		1	45/47	47	0	47	863	0	863							
Temel Öğretim (12 Saat)		1	34/36	30	0	30	627	0	627							
Kısa Süreli Programlar		1	25/27	27	0	27	473	0	473							
Temel / Kısa Süreli Prog.		1	66/70	60	0	60	1.570	0	1.570							
4-6 Yaş Temel Öğretim		1	16/23	25	0	25	205	182	387							
4-6 Yaş Kısa Süreli Programlar		1	16/23	25	0	25	205	182	387							
4-6 Yaş Temel / Kısa Süreli Prog.		1	16/23	25	0	25	207	183	390							
Kur'an'ı Anlama		0	0/0	0	0	0	0	0	0							
Mühür Programı		0	0/0	0	0	0	0	0	0							
Yurtdışı Misafir Öğrenci		0	0/0	0	0	0	0	0	0							
Hafızlık		1	3/9	4	5	9	31	61	92							
Hafızlık Temel		1	2/3	2	1	3	24	13	37							
Hafızlık Tekrar ve Talim		0	0/0	0	0	0	0	0	0							
Okulda Hafızlık Projesi		0	0/0	0	0	0	0	0	0							
Hafızlık Genel		1	3/12	6	6	12	55	74	129							

EK-6. İçerik Analizi Neticesinde Ortaya Çıkan Kodların Oluşturduğu Temalar

İçerik Analizi Neticesinde Ortaya Çıkan Kodların Oluşturduğu Temalar			
1.	<i>Kur'an kursu hakkında ne düşünüyorsunuz?</i>	• Psikolojik Fonksiyon • Sosyal Fonksiyon • Din Eğitimi Fonksiyonu	
2.	<i>Kursa geliş amacınız nedir? /Sizi kursa gitmeye iten sebep/ler nelerdir?</i>	• Kur'an ve Din Eğitimi Hizmeti Almak • Sosyalleşmek ve Yeni Ortam Kazanmak • Kaliteli Zaman	
3.	<i>Kur'an kursu dini bilgilerinizin gelişmesine ve ibadetlerinizi yerine getirmenize bir katkı sağladı mı? Evetse, nasıl bir katkı sağladı?</i>	• Kur'an-ı Kerim Açısından • İbadetler açısından	
4.	<i>Kursun ahlaki (güzel davranışlar) olarak size kattıklarından bahsedebilir mi siniz? Öğrendiğiniz güzel davranışları günlük hayatınızda uygulayabiliyor musunuz? Evetse, örneklendirebilir misiniz?</i>	Manevi Değerler • Öfke Kontrolünü Öğrenme, Sakinleşme • Sabır • Dedikodudan Vazgeçme • Hoşgörü • Empati Kurmak • Paylaşmak, yardımlaşmak • Merhamet	Dini ve Milli Değerler • Belirli gün ve haftalar • Kutsal Geceler • Geziler • Sosyal Faaliyetler
5.	<i>Kursa katılımınız aileye karşı tutumlarınızı ve sorumluluk bilincinizi nasıl etkiledi? Örnek verebilir misiniz?</i>	Aileye Etkileri • Öfke Kontrolünü Öğrenme, Sakinleşme • Sabır • Hoşgörü • Empati Kurmak • Merhamet	
6.	<i>Kursa katılımınız yakın çevrenize karşı tutumlarınızı ve sorumluluk bilincinizi nasıl etkiledi? Örnek verebilir misiniz?</i>	Yakın Çevreye Etkileri • Kul hakkı • Sorumluluk bilinci • Sıla-ı Rahim (Akraba ziyareti) • Komşuluk ve akraba ilişkileri	
7.	<i>Kursa gelmek sizi nasıl hissettiriyor?</i>	• Huzur, mutluluk, güven • Terapi merkezi • Manevi Doyum Merkezi • Arınma Merkezi	
8.	<i>Manevi sorunlarınızı çözmek için kursunuzdaki din görevlisinin</i>	Kurs öğreticilerine yüklenen misyonlar • Aile Danışmanlığı	

	<i>tavsiyelerine başvurduğunuz zamanlar oldu mu? Evetse, bu size nasıl katkı sağladı?</i>	Manevi Danışmanlık	
9.	<i>Kur'an kursunda Kur'an-ı Kerim ve dini bilgiler eğitimi haricinde başka ne gibi faaliyetler sunuluyor? Siz bu faaliyetlerin hangilerine katılabiliyor musunuz ya da katıldınız?</i> <i>Katılıyorsanız bu faaliyetler size ne gibi duygular uyandırıyor ya da uyandırdı?</i>	Toplu yapılan ibadetler açısından: hatimler, dualar, mukabele, iftar etkinlikleri, sohbetler ve mevlitlerdir Sosyal aktiviteler açısından: kermesler, yardım faaliyetleri, hasta ziyaretleri, taziyeler, şehitlik ziyaretleri, Anıtkabir ziyareti, fidan dikme, geziler ve konferanslar, piknik, kahvaltılar, şehit cenazeleri	- Sorumluluk - Birlik ve beraberlik - Dayanışma - Hoşgörü
10.	<i>Kursunuzda dini ve milli değerler konusunda yapılan aktiviteler nelerdir? Örneğin (Çanakkale zaferi, 15 Temmuz gibi...) Bu aktiviteler size ne hissettiriyor?</i>	Şehitlik ziyaretleri, Anıtkabir ziyareti, şehit cenazeleri, 15 Temmuz, Çanakkale Zaferi, Milli bayramlar	- Sorumluluk - Birlik ve beraberlik - Dayanışma - Vefa
11.	<i>Kur'an kursuna katılmak günlük rutin işlerinizi planlama açısından hayatınızı nasıl etkiledi?</i>	- Zamanı Planlama - Etkili kullanma - Kadınların kendilerine özel zaman dilimi oluşturması - Aile içi yapılan aktivitelerin artması ve niteliğinin iyileştirilmesi	
12.	<i>Kurstaki faaliyetlerden memnun musunuz? Memnun olmadığınız ya da eksik gördüğünüz durumlar var mı? Varsa nelerdir) Nasıl olmasını isterdiniz?</i>	- Yapılan toplu ibadetlerden ve sosyal aktiviteden, - Arkadaş ortamından duyulan memnuniyet	İstekler - İhtisas alanlarının oluşturulması - Daha fazla sosyal etkinlikler düzenlenmesi - Gençlere yönelik faaliyetlerin artırılarak, daha fazla genç bayan katılımcının kurslara yönlendirilmesi - Aile danışmanlığı

			ve manevi danışmanlık konularında daha etkin olunması ve mesai harcanması
13.	<i>Kur'an kursuna başlamadan önceki beklentileriniz nelerdi?</i>	• Kur'an ve Din eğitimi almak • Sosyalleşmek	
14.	<i>Kurs bittikten sonra bu beklentilerinizin karşılandığına inanıyor musunuz?</i>	Beklentiler karşılanmıştır.	



